[122. 1.]

MISSIVE.

's GRAVENHAGE, 9 *Februarij* 1878.

Daartoe door Zijne Majesteit den Koning bij Kabinetsschrijven van 3 dezer, n°. 19, gemagtigd, heb ik, ter voldoening aan het voorschrift van art. 195 van de Grondwet, de eer u hierbij namens den Koning te doen toekomen het verslag van de verrigtingen aangaande het armbestuur over 1875.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
Voor den Minister,
De Secretaris-Generaal,
HUBRECHT.

Aan den Heer Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

[122. 2.]

VERSLAG over de verrigtingen aangaande het armbestuur in het Koningrijk der Nederlanden over 1875.

De Commissie uit de Tweede Kamer der Staten-Generaal, in wier handen het Verslag der verrigtingen aangaande het armbestuur over 1873 is gesteld, geeft in haar rapport den wensch te kennen, dat de Regering in een volgend Verslag, sommige in dat over 1873 voorkomende en aangewezen punten aanvulle en nader toelichte.

Die punten betreffen voornamelijk:

den meerderen of minderen druk, dien de in 1870 in de armenwet gebragte wijziging aan de gemeenten heeft veroorzaakt, naar mate van hare bevolking;

de verhouding-verschillen tusschen de groote en kleine gemeenten, voor zooveel aangaat het getal behoeftige krankzinnigen, ten laste van gemeenten in gestichten verpleegd en de subsidien aan instellingen van weldadigheid uit gemeentefondsen verstrekt; en

de toenemende bevolking der gestichten Ommerschans en Veenhuizen in 1873.

Om aan den wensch der Commissie te kunnen voldoen, zijn inlichtingen aan Gedeputeerde Staten en andere autoriteiten gevraagd. Naar aanleiding daarvan is dit Verslag aangevuld met:

1°. een tabellarisch overzigt van den invloed der gewijzigde armenwet op de gemeentefinantien, bij de behandeling der artt. 20, 21, 22, 24 en 26;

2°. de redenen der gemelde verhouding-verschillen, bij het onderwerp dat handelt over de uitgaven door de gemeentebesturen, ten behoeve van het armwezen gedaan;

3°. de bevolking der gestichten Ommerschans en Veenhuizen bij het overzigt van den toestand dier inrigtingen gegeven.

Bij de beantwoording zijn tot grondslag genomen de opgaven in dit Verslag voorkomende, omdat wat het 1ste punt aangaat, het oordeel over de werking van de gemelde wet in 1875 zoo van de gemeentebesturen als van Gedeputeerde Staten gelijk is aan dat in 1873, en de cijfers, behoudens die der bedelaarsgestichten, welke aanleiding gaven tot het uitdrukken van bovengemelden wensch van de Commissie, niet veel verschillen met die in dit Verslag opgenomen.

Werking van onderscheidene artikelen der armenwet.

Artt. 1—9.

Het getal geschillen over de rangschikking van instellingen van weldadigheid naar de onderscheidingen, in art. 2 omschreven, bleef in 1875 onveranderd; de in het Verslag over 1874 vermelde werden nog niet beslist; nieuwe kwamen er in eerstgenoemd jaar niet voor.

Aan art. 3 der wet werd door de gemeentebesturen voldaan. Van de lijsten, welke in 1875 wijzigingen ondergingen, werden nieuwe volledige afschriften ontvangen. De veranderingen, in 1875 voorgevallen, worden, zooveel haar aard dit medebrengt, vermeld bij de toelichting der verschillen tusschen de getallen der onderscheidene soorten van instellingen.

In 1875 werden de krachtens artt. 4 en 5 der wet voorgeschreven nieuwe of gewijzigde reglementen, overeenkomstig art. 6, in afschrift aan de betrokken collegien van Gedeputeerde Staten medegedeeld. Die reglementen betroffen de algemeene of burgerlijke armbesturen te Grave, Alem, Klaaswaal, Wieringerwaard, Opmeer, Obdam, Haarlem en Amsterdam, het beheer van het vaste fonds, toebehoorende aan de algemeene armen van Sijbekarspel, onder intrekking en vervanging van dat op het burgerlijk armbestuur aldaar, het St. Catharina-gasthuis en het weezenfonds te Grave, het vereenigd armen-, wees- en nieuw armhuis; het gast- of ziekenhuis en het geneeskundig gesticht voor krankzinnigen te Dordrecht, het gasthuisfonds te Asperen en de gemeente-werkinrigting te Delft. Ook de verordening voor regenten over de instelling tot verpleging van 13 oude mannen en over de bezittingen van het H. Geest- of oude mannenhuis te Rotterdam werd gewijzigd en mede in afschrift gezonden aan Gedeputeerde Staten der betrokken provincie.

Alle besturen van opgerigte instellingen van weldadigheid, behoorende tot die onder *b* en *c* van art. 2 vermeld, hebben aan het voorschrift van art. 7 voldaan.

Er bestond in 1875 geene aanleiding tot toepassing van art. 8.

Ten gevolge der opheffing van eenige burgerlijke armbesturen, werd het gebruik hunner bezittingen en inkomsten naar het voorschrift van art. 9, onder goedkeuring van Gedeputeerde Staten, geregeld.

Artt. 10—13.

Met uitzondering van het diaconie-bestuur te Moerdijk, voldeden alle instellingen van weldadigheid, omtrent wier aard of rangschikking geen geschil bestond, aan het voorschrift van art. 10 der wet.

Door genoemd Hervormd diaconie-armbestuur konden geene opgaven worden verstrekt, daar in den stand der kerkelijke geschillen aldaar, vermeld in vroegere Verslagen, geene verandering is gekomen. Tot toepassing van art. 11 der wet op het armbestuur werd niet overgegaan, dewijl het te voorzien was, dat dit middel geen gewenschten uitslag zou opleveren.

Artt. 14—19.

Blijkens de berigten van de collegien van Gedeputeerde

Staten waren alle daarvoor vatbare goederen der instellingen *a* en *d* tegen brandschade verzekerd.

In al de provincien te zamen werden door die collegien, krachtens art 15, 33 magtigingen verleend tot aankoop van onroerende goederen en 109 voor geldbelegging op andere wijze; in 1874 waren die cijfers 47 en 125. De geldbeleggingen in fondsen geschiedden bijna uitsluitend ten laste der burgerlijke gemeenten.

Belangrijke aankoopen van onroerende goederen waren, behoudens een paar uitzonderingen, in 1875 niet gedaan. Die uitzonderingen betroffen de godshuizen en algemeene armen te 's Hertogenbosch, ten behoeve waarvan door het bestuur dier vereenigde instellingen 4 perceelen wei- en hooiland voor de aanzienlijke som van f 21 776, en het geneeskundig gesticht voor krankzinnigen te Dordrecht, waarvoor drie huizen tot een bedrag van f 10 000 werden aangekocht. Die huizen, gelegen tusschen de gebouwen van het gesticht, zullen daarmede vereenigd worden, tot betere inrigting van het gesticht.

Was de belegging door aankoop van onroerende goederen in 1875 betrekkelijk gering, van meer belang was de belegging in gemeentefondsen. Zoo verkochten regenten van het Gereformeerde weeshuis te Delft een kapitaal, nominaal groot f 80 000, en regenten van het vereenigd wees- en almoezeniershuis te Gouda een kapitaal, nominaal groot f 42 000, beide ingeschreven op het 2½ pct. grootboek der Nederlandsche werkelijke schuld, en namen voor het verkregen bedrag deel in de geldleeningen, door de besturen der gemeenten, waarin zij gevestigd zijn, uitgeschreven. Een en ander geschiedde ter verkrijging van meer rente. Het bestuur van het Roomsch-katholijk godshuis te Roermond kocht tien schuldbrieven, elk groot f 2500, ten laste van die gemeente. Het weezen-armbestuur te Kloetinge nam voor de aanmerkelijke som van f 14 000 deel in de geldleening dier gemeente tot bouwing eener nieuwe school en vernieuwing der onderwijzerswoning aldaar. Vele andere instellingen in verschillende gemeenten gaven, hoewel niet tot zulke aanzienlijke bedragen, aan de betrokken gemeentebesturen geld ter leen tot bouwing, vernieuwing of vergrooting van schoollocalen en onderwijzerswoningen, tot aanleg of vergrooting van begraafplaatsen, tot verbetering van straten, wegen en andere gemeentewerken.

Ook de belegging onder hypothecair verband was zeer aanzienlijk. Zoo verstrekten regenten van het burgerweeshuis te Arnhem aan de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, departement Arnhem, een kapitaal groot f 27 000 tot stichting van een gebouw ter waarde van f 50 000. Regenten van het gasthuis te Nijmegen gaven f 20 000, die van de beide weeshuizen aldaar f 11 500, het algemeen armbestuur te Oldenzaal f 10 000 en het Louisahuis te Roermond f 16 500 als eerste hypotheek op vaste goederen.

Zoowel bovenstaande beleggingen, als vele andere tot mindere bedragen werden niet goedgekeurd, dan nadat overtuigend was gebleken, dat de belangen der instellingen voldoende waren gewaarborgd.

Krachtens de artt. 16 en 17 werden in 1875 door de onderscheidene collegien van Gedeputeerde Staten te zamen nog de volgende magtigingen verleend:

6	tot	het	opnemen van gelden;
67	»	»	vervreemden van onroerende goederen;
24	»	»	verruilen van onroerende goederen;
8	»	»	geven van erfpacht van onroerende goederen;
23	»	»	verkoopen van inschrijvingen op de grootboeken der nationale schuld of van andere effecten, actien of schuldvorderingen;
1	»	»	verkoopen van boomen;
3	»	»	verkoopen van erfpachten;
1	»	»	converteren van oude schuld;
1	»	»	verkoopen van veenslik, zich bevindende op land in den Haarlemmermeerpolder;
1	»	»	verminderen van pachtpenningen;
1	»	»	geven van een uitweg over gronden aan eene instelling toekomende;
13	»	»	voeren van regtsgedingen;
2	»	»	aangaan van dadingen;
2	»	»	scheiden van onroerende goederen;
59	»	»	onder 's hands verpachten van onroerende goederen;
23	tot	het	oprigten van nieuwe, het vernieuwen van bestaande gebouwen en het doen van buitengewone met vernieuwing gelijkstaande verbeteringen;
5	»	»	onder 's hands aanbesteden van werken, waarvan de kosten eene bepaalde som te boven gaan;
4	»	»	afkoopen van uitwegen;
44	»	»	afkoopen van tienden;
121	»	»	doorhalen van hypothecaire overschrijvingen;
1	»	»	bijdragen in de kosten tot verbetering van een weg;
1	»	»	bijdragen tot instandhouding van een ziekenfonds voor de arbeidende volksklasse;
1	»	»	aanbrengen van een klok in een gasthuistoren;
1	»	»	bijdragen in de kosten tot verbetering van een dorpstoren.

Slechts weinige van die beschikkingen strekten tot bekrachtiging van reeds volbragte handelingen, in het belang der betrokken instellingen.

Zoowel in de provincie Groningen als in Drenthe werd geene enkele magtiging tot het doen van burgerlijke handelingen verleend.

De bovengemelde opgaven geven aanleiding tot de volgende opmerkingen en mededeelingen:

De geldopnemingen strekten tot voorziening in de behoefte van het loopend dienstjaar, tot betaling van successieregten, tot afkoop van tienden en tot het bouwen van doelmatige woningen voor armen.

De vervreemdingen van onroerende goederen geschiedden steeds in het belang der betrokken instellingen of voor den aanleg van publieke werken. De verkregen gelden werden onder goedkeuring van Gedeputeerde Staten belegd op eene andere winstgevende wijze. Zoo verkocht het collegie van regenten voor de godshuizen en algemeene armen te 's Hertogenbosch een perceel bouwland voor f 10 359, omdat het beste gedeelte daarvan moest onteigend worden ten behoeve van den aan te leggen spoorweg. Het bestuur der drie gasthuizen te Arnhem stond, ten behoeve van den spoorweg tusschen Arnhem en Nijmegen, een stuk bouwland af voor den aanzienlijken prijs van f 13 500. Ook door vele andere instellingen werden gronden voor den aanleg van zulke wegen afgestaan tegen goede prijzen. Laatstgenoemd bestuur verkocht een perceel moes- of teelgrond voor f 19 860 en eene weide of uiterwaard voor f 16 000; die gronden waren respectivelijk op eene waarde van f 14 160 en f 9500 geschat. Het burgerlijk armbestuur te Maastricht verkocht bij publieke veiling ruim 10 hektaren bouwland, waarvan de geschatte waarde f 15 973 bedroeg. Ook het bestuur van het algemeene weeshuis van den Helder vervreemdde op zoodanige wijze een perceel weiland, bekend onder den naam van Breewater, voor de belangrijke som van f 33 692.

Vele vervreemdingen van inschrijvingen op de grootboeken der nationale schuld hadden in 1875 mede plaats. Met de daardoor verkregen kapitalen werd veelal deelgenomen in geldleeningen door de gemeentebesturen, waar de instellingen gevestigd zijn, uitgeschreven. Het doel was hoofdzakelijk, daardoor meer renten te verkrijgen. Reeds is hiervoren van de belangrijkste vervreemdingen met dat doel melding gemaakt. De verkoop van zulke inschrijvingen geschiedde ook tot bestrijding van tekorten op vorige dienstjaren, tot belegging als hypotheek op vaste goederen, tot aankoop van vaste goederen en tot herstelling of vernieuwing van gebouwen. Zoo vervreemdden provisoren van het burgerweeshuis te Zutphen f 8000 3 pct. werkelijke schuld en gaven dit ter leen tegen 5 pct. onder hypothecair verband; het burgerlijk armbestuur te Heenvliet, f 5000 2½ pct. tot aankoop en inrigting van een huis voor bewaar- naai- en breischool aldaar; regenten van het St. Elisabeth- of groote gasthuis te Haarlem f 43 000, 2½ pct. werkelijke schuld tot verandering en verbetering van genoemde gesticht; en het algemeen armbestuur te 's Heer Abtskerke f 5600 van diezelfde schuld tot bestrijding der kosten van den bouw van een woonhuis en vergaderzaal.

De besturen van het St. Jurrien gasthuis, van het burgerweeshuis en van het Groote of Voorster gasthuis te Deventer hebben vele aan die instellingen toebehoorende

onroerende goederen onder 's hands verpacht, voor sommen, veel hooger dan waarop de huurwaarde door deskundigen was getaxeerd. De verpachtingen geschiedden voor den tijd van 6 tot 9 jaren, omdat de verpachting voor een ruim tijdvak zeer wenschelijk werd geacht.

Ook andere instellingen in onderscheidene provincien verpachtten onder's hands, met goedkeuring van de betrokken collegien van Gedeputeerde Staten, voor een ruim tijdvak, vele en uitgestrekte landerijen.

De verleende magtigingen tot het maken van nieuwe of het vernieuwen of uitbreiden van bestaande gebouwen of tot het doen van buitengewone met vernieuwing gelijk staande herstellingen betroffen, behalve de reeds gemelde, hoofdzakelijk: het bouwen van een nieuw gasthuis te Bergen op Zoom, het bouwen van vier arbeiderswoningen te Geldrop, het bijbouwen van eene nieuwe ziekenkamer te Arnhem, het verbouwen van het oude mannen- en vrouwenhuis te Harderwijk, het oprigten van een bouwmanswoning te Warnsveld voor rekening van het weeshuis te Zutphen, het maken van belangrijke verbetering aan het oude en nieuwe gasthuis aldaar, het bouwen van twee ziekenzalen in den tuin van het burgerweeshuis te Arnhem, het inrigten van een gebouw voor bewaar-, naai- en breischool te Heenvliet, de vergrooting van de verblijf- en slaapplaatsen in het armenhuis te Amsterdam, de inrigting, in het gasthuis te Sluis, van localen voor verpleging van lijders aan besmettelijke ziekten en de daarmede in verband staande verbouwing van het gesticht, het inrigten van een gebouw tot armhuis te Nisse, het stichten van een armhuis met verscheidene doelmatige woningen te Koudum en het verbouwen van een gedeelte van het stadsarmenhuis te Bolsward.

Tot het afkoopen van tienden, ten gevolge der wet van 12 April 1872 (*Staatsblad* n°. 25), werd ook in 1875 door verscheidene collegien van Gedeputeerde Staten magtiging verleend.

In 1875 behoefde het tweede lid van art. 18 nergens te worden toegepast.

De begrootingen en rekeningen van ontvangsten en uitgaven der instellingen, in art. 19 vermeld, over wier aard of rangschikking geen verschil bestond, werden aan de vereischte goedkeuring onderworpen.

Bij het onderzoek der rekeningen van de burgerlijke armbesturen te Nederweert, Oirsbeek, Sevenum, Venray en Weert, bleek dat door aflossing van kapitalen beschikbare gelden in de kas der betrokken instellingen waren gebleven. Gedeputeerde Staten van Limburg hebben op grond daarvan de besturen dier gemeenten aangeschreven te bevorderen dat, zoo er geene gelegenheid bestond beschikbare gelden voor het oogenblik door aankoop van vaste goederen of rentegevende schuldbrieven of op hypotheek te beleggen, voor die gelden inschrijvingen op een der grootboeken van de Nederlandsche schuld behoorden te worden aangekocht.

Een post van f 108,95 in de rekening van het Roomsch-katholijk burgerlijk armbestuur te Velzen, behoorende tot de instellingen *a*, gaf aanleiding tot het navolgend geschil. Een persoon, aldaar gevestigd, werd, als behoeftig, door het schaal-armbestuur aldaar, mede eene instelling *a*, bestemd tot ondersteuning van armen die niet tot het Roomsch-katholijk kerkgenootschap behooren, in onderstand opgenomen, en in 1871 te Budel door dat armbestuur uitbesteed. In 1872 ging die behoeftige tot het Roomsch-katholijk kerkgenootschap over, ten gevolge waarvan dat bestuur zich niet langer tot verpleging geregtigd achtte. Daarop had bovengenoemd Roomsch-katholijk armbestuur de voldoening der kosten van verpleging op zich genomen. De genoemde raad van Velzen weigerde echter die post in de rekening van dat armbestuur toe te laten, als naar zijn oordeel in strijd met de wet en met het reglement van het armbestuur. Gedeputeerde Staten van Noordholland verklaarden dat de handeling in strijd was noch met de wet, noch met genoemd reglement en dat de uitgave alsnog in die rekening zou worden geleden.

Dat collegie zag echter bij deze uitspraak voorbij:

dat, toen het Roomsch-katholijk armbestuur den bedoelden behoeftige in onderstand opnam, deze niet te Velzen maar te Budel verblijf had, en dat genoemd bestuur, ingevolge het door het gemeentebestuur vastgesteld reglement en ingevolge de bepalingen der wet van 28 Junij 1854 (*Staatsblad* n°. 100), zoo als die gewijzigd is bij de wet van 1 Junij 1870 (*Staatsblad* n°. 85), alleen de armen, die zich in de gemeente bevinden, in onderstand mag opnemen;

dat het in deze niet afdoet, of de gemelde behoeftige, aanvankelijk als te Velzen verblijvende, in onderstand opgenomen door het schaal-armbestuur aldaar, door dit bestuur te Budel uitbesteed werd;

dat bij het ophouden van den onderstand, ten gevolge van den overgang tot het Roomsch-katholijk kerkgenootschap, het Roomsch-katholijk armbestuur ter beslissing der vraag of de gemelde behoeftige door hem in onderstand kon worden opgenomen, alleen te onderzoeken had, waar deze zich bevond tijdens het ontstaan der behoefte aan anderen onderstand dan dien hij vroeger genoot, daar de wet geene onderscheiding maakt tusschen het vrijwillig verblijf en het verblijf ten gevolge van uitbesteding.

Om deze redenen werd bij Koninklijk besluit van 25 Mei 1875 (*Staatsblad* n°. 79) beslist, dat het Roomsch-katholijk armbestuur te Velzen verder was gegaan dan de kring der armenzorg, waarmede het, krachtens de wet, belast is, en de door Gedeputeerde Staten van Noordholland genomen beslissing bij gevolg, als strijdig met de wet moest worden beschouwd.

De gemelde artt. 14 — 19 der wet werkten in 1875 weder goed; zij oefenden een heilzamen invloed uit op het beheer der bezittingen en inkomsten van de burgerlijke en gemengde instellingen van weldadigheid.

Aan onderscheidene besturen van instellingen van weldadigheid werden in 1875 889 magtigingen verleend tot het aanvaarden van erfstellingen, legaten en schenkingen. De waarde daarvan bedroeg voor de:

burgerlijke of algemeene armbesturen .	f	16 950,00
diaconien of andere kerkelijke besturen voor huiszittende armen		303 247,80
vereenigingen van den H. Vincentius van Paulo		3 850,00
andere genootschappen tot ondersteuning van schamele armen		4 550,00
weeshuizen		313 846,00
bestedelinghuizen		37 200,00
ziekenhuizen		27 750,00
oude mannen- en vrouwenhuizen, de daartoe behoorende fundatien		98 900,00
instellingen ter uitdeeling van levensmiddelen gedurende den winter		1 700,00
genootschappen tot ondersteuning van behoeftige kraamvrouwen		4 500,00
werkinrigtingen, waaronder die voor hulpbehoeftige blinden		106 825,00
Te zamen . . .	f	919 318,80

tegen f 1 042 146,79⁵ in 1874.

Artt. 20, 21, 22, 24 en 26.

Deze artikelen zijn de eenige, die, voor een deel gewijzigd door de wet van 1 Junij 1870 (*Staatsblad* n°. 85), in wezen bleven van het IIde hoofdstuk en van de eerste afdeeling van het IIIde hoofdstuk der wet van 28 Junij 1854 (*Staatsblad* n°. 100).

De gewijzigde wet heeft, volgens de berigten van de verschillende collegien van Gedeputeerde Staten in 1875, over het algemeen gunstig gewerkt. Hoofdzakelijk wezen de meeste van die collegien weder op de omstandigheden, vermeld op pag. 4 van het Verslag aangaande het armbestuur over 1874, als zoovele oorzaken, waarom de werking der wet bijna door alle gemeentebesturen geroemd werd.

Door meer dan een van die collegien werd daarbij vooral opgemerkt, dat de kerkelijke en bijzondere instellingen van weldadigheid zich het lot der behoeftigen sedert 1870 meer schijnen aan te trekken dan vroeger, toen zij meestal ondersteuning weigerden aan hen, die in andere gemeenten domicilie van onderstand hadden en dus voor rekening van die gemeenten konden bedeeld worden. De uitgaven voor het armwezen — dit werd erkend — zijn, ten gevolge der opheffing van het restitutie-stelsel, in eenige gemeenten aanmerkelijk gestegen, doch een ruim deel van die uitgaven is weder gedekt door de overbrenging der verplegingskosten van bedelaars in de gestichten Ommerschans en Veenhuizen, ten laste van het Rijk.

De gemelde Commissie uit de Tweede Kamer acht het wenschelijk, dat een kort vergelijkend overzigt worde gegeven van den meerderen of minderen druk, dien de gewijzigde wet aan de gemeentebesturen heeft veroorzaakt, naar mate van hare bevolking, opdat het blijke, in hoeverre de voorzegging van sommigen, dat door die wijziging de finantiele last juist voor de groote gemeenten het meest zou worden verzwaard, werd bewaarheid.

Hoewel de Regering de wenschelijkheid daarvan erkent, moet zij evenwel opmerken, dat het hoogst moeijelijk is, naauwkeurige opgaven dienaangaande te verstrekken. Men houde toch in het oog, dat min of meer belangrijke verschillen in de uitgaven der gemeenten voor het armwezen tusschen eenige jaren vóór en na 1870, kunnen voortspruiten uit oorzaken, geheel onafhankelijk van de wet op het armbestuur. Zoo kan de vermeerdering of vermindering van die uitgaven veroorzaakt worden door de toe- of afneming der bevolking van eene gemeente, door een strengen of zachten winter, door het minder of meerder werk, dat er voor de arbeidende klasse te vinden is, door den gezondheidstoestand, die, het eene jaar bij het andere vergeleken, zeer afwisselend kan zijn, door het stijgen of dalen der levensbehoeften, geneesmiddelen, enz. Ook kan de opheffing of oprigting van instellingen van weldadigheid soms een merkbaren invloed op de kosten der gemeenten voor het armwezen uitoefenen.

Om echter aan den wensch der Commissie zooveel mogelijk te kunnen voldoen, heeft de Regering aan de verschillende collegien van Gedeputeerde Staten verzocht op te geven:

1°. het aantal gemeenten, waar de gewijzigde armenwet een gunstigen en waar zij geen merkbaren invloed op de gemeente-finantien uitgeoefend heeft; zoo mede, of er ook gemeenten zijn, waar de werking der wet ongunstig geweest is, zoo mogelijk met opgave der redenen, waaraan dit dan is toe te schrijven; en

2°. het aantal gemeenten, waar meer en waar minder subsidie is uitgekeerd en waar dit hetzelfde is gebleven.

Uit de daarop ontvangen antwoorden blijkt het volgende:

GETAL GEMEENTEN

Met eene bevolking van:	Waar de gewijzigde armenwet op de finantien heeft uitgeoefend, een			Waar de subsidien, aan instellingen van weldadigheid verleend, zijn		
	gunstigen invloed.	niet merkbaren invloed.	ongunstigen invloed.	verminderd.	gelijk gebleven.	vermeerderd.
3 000 en minder zielen	546	148	22	192	66	44
3 001 — 10 000 »	191	52	10	94	24	30
10 001 — 20 000 »	17	5	1	13	3	4
Meer dan 20 000 »	8	3	7	10	»	7
Totaal . . .	762	208	40	309	93	85

Gedeputeerde Staten van Noordholland hebben omtrent 6 gemeenten van de eerste kategorie, 2 van de tweede, 3 van de derde en 3 van de vierde bepaalde opgaven gedaan: ten opzigte van 120 gemeenten, waarvan 101 tot de eerste, 18 tot de tweede en 1 tot de derde behooren, niet. Echter deelt gemeld collegie mede, dat, behalve zeer enkele besturen van kleine gemeenten, die zich over de werking der wet niet hebben uitgelaten, het oordeel over die werking bijna eenparig gunstig is. Daar nu de gemelde 120 gemeenten behooren tot die, welke door de afschaffing van het restitutie-stelsel het meest zijn gebaat, kunnen ze, op grond van een en ander, wel gerangschikt worden onder die, waar de wet gunstig heeft gewerkt, zoodat daardoor het totaal-cijfer van kolom 1 der bovenstaande opgave 882 wordt.

Behoudens de hiervoren gemelde oorzaken, die de gemeente-uitgaven voor het armwezen hier of daar soms tijdelijk verhoogen of verlagen, kunnen — althans voor een ruim deel — die vermeerderde of verminderde uitgaven op rekening van de gewijzigde armenwet gesteld worden.

Dit aannemende, leveren de bovenstaande cijfers de volgende resultaten op:

1°. dat, van de 1130 gemeenten des Rijks, in 40 door de gewijzigde armenwet de gemeente-uitgaven voor het armwezen zijn verzwaard; en

2°. dat van die 40 slechts 7 tot de groote gemeenten behooren:

De 40 gemeenten, waar de wet een ongunstigen invloed op de gemeente-finantien uitgeoefend heeft, verdeelen zich als volgt:

	GEMEENTEN VAN				
	3000 en minder zielen.	3001 — 10 000 zielen.	10 001 — 20 000 zielen.	meer dan 20 000 zielen.	Totaal.
Noordbrabant	2	2	»	2	6
Gelderland	»	»	»	1	1
Zuidholland	»	»	»	»	»
Noordholland	»	»	1	1	2
Zeeland	5	»	»	»	5
Utrecht	6	»	»	1	7
Friesland	»	1	»	»	1
Overijssel	1	»	»	»	1
Groningen	4	3	»	1	8
Drenthe	2	4	»	»	6
Limburg	2	»	»	1	3
Totaal	22	10	1	7	40

Hieruit blijkt:

1°. dat in Zuidholland geene gemeenten waren en dat in elke der provincien Gelderland, Friesland en Overijssel slechts eene gemeente was, waar de oorzaak van de vermeerderde uitgaven voor het armwezen aan de gewijzigde wet wordt toegeschreven;

2°. dat in de provincien Zeeland, Utrecht, Groningen en Drenthe eenige en in Limburg slechts twee kleine gemeenten waren, waar de werking der wet ongunstig is genoemd.

Vrij algemeen wordt in de 40 gemeenten, waar de wijzigingswet ongunstig zou gewerkt hebben, de oorzaak daarvan toegeschreven aan de verandering van de geboorteplaats in de verblijfplaats, waar de arme onderstand kan vragen en aan de daarmede in verband staande opheffing van het restitutiestelsel. Personen, vóór 1870 voor rekening van de geboorteplaats bedeeld, kwamen na dat tijdstip voor rekening van de verblijfplaats. Noodwendig vloeide daaruit voort, dat de uitgaven in zake het armwezen in eenige gemeenten verminderden en in andere vermeerderden.

Wat de kleine gemeenten betreft, waar meer dan vóór 1870 ten behoeve van het armwezen moest worden uitgegeven, uit sommige daarvan worden ook nog andere oorzaken dan de bovenbedoelde, voor de vermeerdering van die uitgaven opgegeven. Zoo gewagen de gemeentebesturen van Heusden en Waalwijk van het verplaatsen van behoeftigen, hetgeen vóór 1870 niet geschiedde. Uit laatstgenoemde gemeente en uit Woensel wordt melding gemaakt van behoeftigen, die zich daar vestigen om aan de fabrieken werk te zoeken; uit Gramsbergen en uit de zes gemeenten in Drenthe, van de van elders komende veenarbeiders; uit Baflo, Loppersum, Oldehove, Warffum, Delfzijl, Onstwedde en Ten Boer, van polderwerkers, lieden, veelal behoeftig, die den armenlast in die gemeenten verzwaren.

Hoewel nu al die omstandigheden niet het gevolg zijn van de gewijzigde wet, is zij toch de middellijke oorzaak van de verhoogde uitgaven voor het armwezen, dewijl vóór hare invoering die uitgaven verhaalbaar waren en thans niet.

In Haarlemmermeer, de eenige gemeente van de derde kategorie, werd de armenlast door de gewijzigde wet zeer verzwaard. Trouwens, dit laat zich door den bijzonderen toestand van die gemeente gereedelijk verklaren. Van de armen in die jonge gemeente, wier bevolking vooral door immigratie aangroeide, was vóór 1870 verreweg het grootste deel elders geboren; wat voor hunne ondersteuning werd uitgegeven kon dus worden verhaald, terwijl daarentegen van elders weinig declaratien inkwamen wegens verleenden onderstand aan personen, die in Haarlemmermeer waren geboren. In dien toestand kwam dus door de gemelde wet plotseling eene groote en voor de geldmiddelen der gemeente ongunstige verandering.

De zeven gemeenten boven de 20 000 zielen, waar de armenlast door de gewijzigde wet verzwaard werd, zijn 's Hertogenbosch, Tilburg, Arnhem, Amsterdam, Utrecht, Groningen en Maastricht. Ten opzigte van die gemeenten is dienaangaande hoofdzakelijk het volgende gemeld:

's Hertogenbosch. Eenen zeer ongunstigen invloed heeft de wet van 1 Junij 1870 (*Staatsblad* n°. 85) uitgeoefend op de algemeene van wege de gemeente beheerde armeninstellingen, omdat deze op dat tijdstip bezwaard bleven met de bedeeling van elders armlastigen en sedert dien tijd met de ondersteuning van een veel grooter getal armen zijn belast geworden.

Tilburg. Gedurende de laatste tien jaren is de bevolking van 17 000 tot bijna 27 000 zielen geklommen. Deze vermeerdering is vooral veroorzaakt door het komen inwonen van hand- en fabriekarbeiders, lieden veelal of uit den minvermogenden of uit den behoeftigen stand, die soms al spoedig geneeskundige hulp en bedeeling noodig hadden. Volgens het bestuur dier gemeente was het ook dikwijls opgemerkt dat gemeente- en armbesturen van omliggende plaatsen er de hand in hadden hunne bedeelde

inwoners naar Tilburg te doen verhuizen, vaak met het doel, om zich van den armenlast te ontslaan.

Arnhem. De uitgaven voor ziekenverpleging zijn door de gewijzigde wet aanmerkelijk verhoogd. Ten gevolge der ligging van de gemeente vertoeven er steeds, voor korter of langer tijd, personen uit andere gemeenten, die, bij ziekten, vroeger voor rekening van die gemeenten en na 1870 voor die van de verblijfplaats, verpleegd moeten worden.

Amsterdam. Gelijk te verwachten was is hier door de opheffing van het restitutiestelsel finantieel nadeel ondervonden; bovendien wordt er geklaagd, dat besturen van eenige andere gemeenten zich niet ontzien behoeftigen, met name arme zieken, te brengen naar plaatsen waar, als te Amsterdam, groote ziekenhuizen en andere gestichten aanwezig zijn.

Utrecht. De ongunstige werking der wet is aan de opheffing van het resitutiestelsel toe te schrijven; ten gevolge daarvan toch zijn de uitgaven, vooral voor ziekenverpleging, verhoogd.

Groningen. Dat de wet, zoo als die gewijzigd is, bezwarend op de gemeentefinantien drukt, ligt in de omstandigheid, dat men zich in kleine gemeenten aan de zorg der armen onttrekt, dat de armen daar worden weggezonden en dat de behoeftigen ook, zonder wegzending, naar die gemeenten trekken, waar ziekenhuizen en andere instellingen zijn.

Maastricht. In deze gemeente als nijverheids- en grensstad komen een aantal armen van omliggende plaatsen werk zoeken en in den regel personen, die slecht tot ruwen arbeid geschikt zijn, waardoor de armenlast niet weinig vermeerderd wordt. Door de afschaffing van het domicilie van onderstand en van het daarmede in verband staande restitutiestelsel, mist die gemeente eene som van gemiddeld f 20 000, die zij vroeger terug ontving van elders armlastigen, ofschoon diezelfde armen ook na die afschaffing evenzeens moeten ondersteund worden, terwijl daarenboven de uitgaven in het algemeen jaarlijks stijgende zijn.

Wat hiervoren bij de behandeling der werking van de wet in kleine gemeenten gezegd is, geldt ook bij de bovenstaande. Vele omstandigheden, waardoor de uitgaven voor het armwezen zijn verhoogd, zijn niet het onmiddellijk maar het middellijk gevolg der wet.

Nog zij medegedeeld, dat van verplaatsing van armen, waarvan uit sommige gemeenten gewaagd wordt, tot dusverre weinige gevallen bij de Regering bekend zijn en dat in die gevallen de besturen, die zich daaraan schuldig maakten, eene teregtwijzing ontvingen.

Gedeputeerde Staten van Noordholland merken te regt op, dat, al mogen kwade praktijken in de tegenwoordige wet hun grond kunnen vinden, deze in de verste verte niet te vergelijken zijn met de tallooze misbruiken, die, onder de werking van het restitutiestelsel, in de bedeeling, met name in de geneeskundige armenverzorging, waren ingeslopen, waaraan de gewijzigde wet een einde heeft gemaakt.

Hiervoren is opgegeven het getal gemeenten, waar de subsidien, sedert de invoering der gemelde wet, zijn verminderd, gelijk gebleven of vermeerderd. Bij die opgaven moet opgemerkt worden, dat in vele gemeenten, zoowel vóór als na 1870 geene subsidien zijn verstrekt en dat in andere, sedert de invoering der wet, geene subsidien verleend werden. Daarenboven zijn plaatselijke omstandigheden menigwerf oorzaak van de vermeerdering of vermindering der subsidien. Hoewel nu, ten gevolge van een en ander, de werking der wet in alle gemeenten des Rijks, uit de vorenstaande en uit de hierna volgende opgaven aangaande de subsidien, uit gemeentefondsen aan instellingen van weldadigheid verleend, niet is na te gaan, kan echter ook daaruit wel met eenigen grond worden afgeleid, dat die werking in vele gemeenten niet ongunstig is geweest.

De Regering acht het niet onbelangrijk, om hier, wat verder door de verschillende collegien van Gedeputeerd Staten aangaande de werking der wet op het armbestuur gemeld wordt, te laten volgen:

In vele gemeenten van *Noordbrabant*, waar het hoofdbeginsel der wet, de ondersteuning der armen zooveel mogelijk aan de bijzondere liefdadigheid en de kerkelijke instellingen over te laten, in toepassing werd gebragt, waren geene gunstige uitkomsten verkregen, uit hoofde die instellingen over geene of slechts over zeer beperkte fondsen te beschikken hadden en daardoor niet in staat waren zich de geheele armenzorg zonder subsidie aan te trekken. Het intrekken of aanmerkelijk verminderen der subsidien zou in vele gemeenten zeer ongunstig werken, daar men alligt de bestedelingen, welke door de armbesturen worden verzorgd, ten laste der gemeenten zoude laten, waardoor deze laatste meer ondersteuningen uit politiezorg zouden moeten doen.

Uit *Gelderland* wordt gemeld, dat bij toeneming de ondersteuning der armen, overeenkomstig het grondbeginsel der wet, wordt overgelaten aan de kerkelijke en bijzondere instellingen van weldadigheid, welke over het algemeen den armenlast, meer dan zulks onder de vorige wet het geval was, op zich nemen en aldus de burgerlijke gemeente daarvan ontlasten. Dien ten gevolge hadden sommige gemeentebesturen nog alleen de kosten voor de verpleging van behoeftige krankzinnigen te voldoen; terwijl overigens de armenzorg geheel bij de kerkelijke en bijzondere liefdadigheid berustte. De verhouding tusschen de kerkelijke en burgerlijke besturen in dat gewest mogt dan ook bevredigend genoemd worden. Door eenige gemeentebesturen werd weder gemeld, dat de Hervormde diakonien weigerachtig bleven, om ook over niet-lidmaten hare zorg uit te strekken, terwijl ook veelal de geneeskundige armverzorging aan de burgerlijke gemeente overgelaten bleef. De besturen der Roomsch-katholijke gemeenten te Maasbommel en Alphen (gem. Appeltern) en te Ammerzoden bleven ook in 1875 in gebreke om parochiale armbesturen op te rigten. Het gemeentebestuur van Ubbergen klaagde, dat de kerkelijke instellingen nog steeds trachten de armenbedeeling zoo veel doenlijk aan het burgerlijk armbestuur over te laten. Gedeputeerde Staten mogten een en ander niet onvermeld laten, doch merkten tevens op, dat het slechts uitzonderingen waren, welke, naar zij vertrouwden, steeds meer zullen wijken door de magt van het goede voorbeeld, door verre de meeste kerkelijke instellingen, vooral sedert de invoering der gewijzigde armenwet, gegeven.

Het hoofdbeginsel der wet om de zorg voor de armen aan de kerkelijke instellingen van weldadigheid over te laten, kon in vele gemeenten van *Zuidholland* nog niet geheel worden toegepast, uit hoofde het die instellingen aan de noodige middelen ontbrak om geheel in den onderstand te voorzien, en moest die onderstand dus beperkt worden tot hen die lidmaten der kerk waren. In de kerkelijke armenzorg was echter vooruitgang op te merken, daar sommige armbesturen neiging betoonden haar uit te breiden. Hoewel in enkele gemeenten daarop eene uitzondering werd gemaakt, bleef in de meeste de geneeskundige armenverzorging ten laste der burgerlijke gemeenten. Tusschen de besturen der kerkelijke instellingen van weldadigheid en de algemeene of burgerlijke armbesturen, zoowel als tusschen die besturen en de gemeentebesturen bestond eene gewenschte overeenstemming met betrekking tot de toepassing der bestaande bepalingen op het armwezen, zoodat ten deze geene moeijelijkheden werden ondervonden. In de gemeenten waar het algemeen of burgerlijk armbestuur is opgeheven, werd daarvan, met betrekking tot de uitbreiding der kerkelijke armverzorging, een gunstig gevolg ondervonden.

Uit *Noordholland* werd berigt, dat, behoudens het hiervoren vermelde, zich geene bijzonderheden aangaande de toepassing der armenwet hadden voorgedaan.

In 1875 waren geen gevallen ter kennis van Gedeputeerde Staten van *Zeeland* gekomen, waarin de kerkelijke

of bijzondere instellingen van weldadigheid door het burgerlijk gezag in hunne armenzorg werden beperkt of belemmerd. Door 6 gemeentebesturen is te kennen gegeven, dat, naar hunne meening, de kerkelijke armbesturen niet doen wat in hun vermogen is, om, door beroep op de liefdadigheid van de leden hunner kerk, de middelen tot armenverzorging uit te breiden. Door achttien gemeentebesturen is getracht om door onderling overleg en zamenspreking de zorg van de kerkelijke armbesturen voor de armen te bevorderen en uit te breiden. De overige gemeentebesturen hebben gemeend daartoe geen vernieuwde of nadere pogingen te moeten aanwenden, hetzij omdat er geene aanleiding voor bestond, hetzij omdat ze overtuigd waren, dat de kerkelijke armbesturen alles deden, wat in hun vermogen was, om het hoofddoel der wet, in art. 20 uitgedrukt, te bereiken, en gebrek aan middelen de oorzaak was, dat sommige dier armbesturen niet geheel, maar slechts gedeeltelijk, voor zoover hunne fondsen dit toelaten, in de armenzorg hebben voorzien. Door het gemeentebestuur van Kruiningen is meermalen bij het kerkbestuur der Roomsch-katholijke gemeente te Hansweert aangedrongen om tot oprigting van een kerkelijk armbestuur aldaar over te gaan, doch dit heeft nog geen gunstig gevolg gehad. De toepassing en werking der wet gaf voor zoover bekend is, geene aanleiding tot bezwaren. Door den burgemeester van Krabbendijke werd de tusschenkomst van het collegie van Gedeputeerde Staten ingeroepen, om ontheven te worden van de verpleging van een persoon, die, in behoeftige omstandigheden, uit de gemeente St. Philipsland derwaarts was overgebragt. Uit een ingesteld onderzoek bleek, dat die overbrenging had plaats gehad zonder eenige voorkennis of medewerking van het bestuur van St. Philipsland. Eene klagt van de diakonie der Hervormde gemeente te Grijpskerke over de verplaatsing van een behoeftig gezin uit Aagtekerke naar die gemeente, ingekomen bij den Commissaris in die provincie, had, na ingesteld onderzoek, aanleiding gegeven tot eene teregtwijzing.

De verstandhouding tusschen de burgerlijke en kerkelijke instellingen had in de provincie *Utrecht* eenige verbetering ondergaan. Over het algemeen hadden de gemeentebesturen in den geest der wet op het armbestuur gehandeld. De aandrang van Gedeputeerde Staten van dat gewest om zich bij de armenbedeeling te bepalen tot de volstrekte onvermijdelijkheid, was niet zonder gevolg gebleven. Te Amersfoort had in geen jaren de uit de gemeentekas toegekende onderstand zoo weinig bedragen als in 1875, hetgeen voor een groot deel moet toegeschreven worden aan den gunstigen staat van het armwezen aldaar.

In *Friesland* bleef eene goede zamenwerking tusschen de burgerlijke en kerkelijke armbesturen bestaan. De bezadigde houding van eerstgenoemden maakte in sommige gemeenten de tusschenkomst van het openbaar gezag geheel overbodig. Echter kon nog steeds niet worden verklaard, dat de armenzorg in werkelijkheid het werk der kerkelijke en particuliere liefdadigheid was en dat de burgerlijke armbesturen alleen bij wijze van politie-maatregel optraden. Evenwel scheen hier en daar langzamerhand verandering ten goede te komen. In de meeste gemeenten strekte de zorg der kerkelijke armbesturen zich hoofdzakelijk uit tot hunne lidmaten, hetwelk veelal was toe te schrijven aan de beperktheid der middelen, waarover de meeste besturen van dien aard konden beschikken. Achteruitgang was in dit opzigt echter niet te bespeuren, veeleer zou uit de verslagen der gemeentebesturen het tegendeel zijn af te leiden. Uit enkele gemeenten althans werd gemeld, dat sedert 1870 de diakonien hoe langer hoe meer de behoeftige leden der gemeenten bedeelden. In ééne gemeente heeft zich eene diakonie genoodzaakt gezien, de ondersteuning van vijf en dertig armen over te laten aan het burgerlijk armbestuur, wijl de kerkvoogdij het sinds jaren verleend subsidie aan die diakonie had ingetrokken. De burgerlijke armbesturen in de aan vaarwaters gelegen dorpen ondervonden bij voortduring veel overlast van doortrekkende armen, die zich in zoogenaamde woonscheepjes ophouden. Zij maakten het den armvoogden soms zoo lastig, dat reeds meer dan één van hen, alleen om die reden, ontslag als armvoogd heeft gevraagd. Die moeijelijkheid werd voor een deel verholpen, door, volgens onderlinge overeenkomst, elke aanvraag om onderstand steeds te verwijzen naar 't zelfde armbestuur, 't welk later de verstrekte giften met de armbesturen der andere betrokken dorpen verrekende.

In verscheidene gemeenten van *Overijssel* was de armenzorg geheel tot de kerkelijke en bijzondere instellingen van weldadigheid teruggebragt, en bleven sommige kerkelijke armbesturen niet vasthouden aan het eenmaal door hen genomen beginsel om niet anderen dan lidmaten te bedeelen, het hoofddoel der armenwet zoude reeds in een groot aantal gemeenten van dit gewest bereikt zijn. Slechts een enkel berigt maakte melding van onwil bij de kerkelijke armbesturen om tot het bereiken van dat hoofddoel mede te werken. Te Kampen toch bleef de de diakonie der Roomsch-katholijke gemeente zich bij voortduring aan de ondersteuning der behoeftigen onttrekken, terwijl te Enschedé de armbesturen der Nederduitsche Hervormde en der Roomsch-katholijke gemeenten de armenzorg op het burgerlijk armbestuur trachtten over te brengen; door eene krachtige houding had het gemeentebestuur aldaar dat streven zooveel mogelijk verijdeld.

Door sommige gemeentebesturen in de provincie *Groningen* werden weder klagten aangeheven over de kerkelijke armbesturen: deze bedeelden enkel lidmaten hunner kerkgemeente en lieten de overige armen, geen lidmaten zijnde, aan de burgerlijke instellingen ter verpleging over. De oorzaak van dit laatste lag in de omstandigheid, dat het sommige diakonien aan de noodige fondsen ontbrak, om hare bedeelingen verder uit te strekken, doch ook, dat eenige diakonien, ook al lieten hare fondsen het toe, zich niet verpligt achtten om meer personen te bedeelen. Het zal wel geen betoog behoeven, dat daardoor nog een groot getal armen ten laste van de burgerlijke armbesturen of gemeenten kwamen, waardoor de uitgaven der burgerlijke gemeenten aanzienlijk bleven. De oorzaken van de beperktheid der fondsen bij diakonien waren gelegen in de kerkcollecten en in de subsidien: de eerste bragten hier en daar weinig op, ten gevolge van het gering aantal personen die de kerk bezochten; de laatste namen eer af dan toe.

De verstandhouding tusschen de burgerlijke besturen en de kerkelijke instellingen in *Drenthe* was over het algemeen goed. Te Vries was zij tusschen het gemeentebestuur en de diakonie der Hervormden beter dan in de vorige jaren; er bestond tusschen hen nog steeds verschil van gevoelen over de toepassing van het Synodaal Reglement. Uit Odoorn werd gemeld dat de verstandhouding tusschen het burgerlijke bestuur en dat der kerkelijke instellingen tot geene » botsingen" aanleiding gegeven heeft. Ook te Diever liet de verhouding van het gemeentebestuur tot de diakonie der Hervormden te wenschen over. Volgens het verslag van het gemeentebestuur trachtte de genoemde diakonie de armen zoo veel mogelijk ten laste van de burgerlijke gemeente te brengen. Van wege de burgerlijke besturen werd in 1875 de onafhankelijkheid der kerkelijke instellingen van weldadigheid behoorlijk geëerbiedigd. Wat aangaat het beginsel, dat de kerkelijke en bijzondere instellingen in hoofdzaak in de ondersteuning der armen moeten voorzien, was de toestand in 1875 de volgende:

De genoemde instellingen voorzagen in 1875 in de armenzorg: geheel in 4 gemeenten; grootendeels in 5 gemeenten, gedeeltelijk in 24 gemeenten. Voor 1874 waren deze cijfers geheel in 4 gemeenten, grootendeels in 4 gemeenten, gedeeltelijk in 25 gemeenten.

In 1875 bedroeg het getal Hervormde diakonien, die het Synodaal Reglement nog niet hadden aangenomen, 6, dus 1 minder dan in 1874. In de toepassing er van bleven in 1875 niet of niet geheel getrouw 28, tegen 26 in 1874.

In *Limburg* bleef de onafhankelijkheid der kerkelijke en bijzondere instellingen geëerbiedigd. Goede verstandhouding en onderlinge zamenwerking tusschen kerkelijke, bijzondere en burgerlijke armbesturen werden voortdurend met den gewenschten uitslag bevorderd. In de gemeenten Maasbrée en Noorbeek bleef echter het burgerlijk armbestuur de medewerking van het kerkelijk missen, terwijl

te Roermond de diakonie der Protestantsche gemeente voortdurend verkoos op zich zelve werkzaam te zijn. Waar tevens kerkelijke en bijzondere instellingen bestaan, werd de uitbreiding van die armverzorging zooveel mogelijk bevorderd. Limburg's toestand ten aanzien van het beginsel van overlaten, in den regel, van de ondersteuning der armen aan de kerkelijke en bijzondere liefdadigheid, bleef wederom meerendeels dezelfde als die van vorige jaren. De oorzaak er van is in de verslagen aangaande het armbestuur over vroegere jaren medegedeeld. De onderstand werd voor 't overige bijna in alle plaatsen waar kerkelijke en bijzondere instellingen bestonden, aan deze naar gelang van haar vermogen overgelaten. Overal bleven de burgerlijke fondsen, bij volstrekten nood en aangetoonde onvermijdelijkheid in de behoeften der armen voorzien, en maakten zeer enkele burgerlijke armbesturen hierop soms uitzondering, het was omdat zij zich die, met hunne ruime fondsen van liefdadigen oorsprong, mogten veroorloven. Moeijelijkheden opzigtens die wetsbepaling behoefden in 1875 niet behandeld te worden.

Hier ter plaatse moet de Regering terugkomen op de uitdrukking: » de individuele liefdadigheid kwam echter die besturen voor een goed deel te gemoet", gebezigd in het verslag aangaande het armbestuur over 1873, bladz. 5, kolom 1. Daar de gemelde Commissie uit de Tweede Kamer het niet van belang ontbloot acht te weten, hoe die te gemoetkoming plaats vond, deelt de Regering dienaangaande het volgende mede: Vele ingezetenen van gemeenten in Limburg, waar alleen burgerlijke armbesturen gevestigd zijn, verleenden persoonlijk aan minvermogenden bij voortduring hulp. Sommige dezer werden daardoor gevrijwaard onderstand uit armenfondsen te vragen, terwijl vele andere mindere bedeeling dan anders wel het geval zou geweest zijn, noodig hadden.

Ofschoon het gewijzigde art. 26 der wet regelmatig werkte, was het getal arme krankzinnigen, voor welke geene woonplaats in den zin van het Burgerlijk Wetboek kon worden aangewezen, eenigzins toegenomen. Dien ten gevolge klom het getal lijders, die ten laste van het Rijk in de gestichten voor krankzinnigen verpleegd werden.

Artt. 49—54 *en* 58.

Gedeputeerde Staten van alle provincien berigtten, dat de in deze artikelen vervatte bepalingen, betreffende het verhaal van verstrekten onderstand op de ondersteunden zelve, hunne bloedverwanten of nalatenschappen, tot geene bezwaren hebben geleid, en dat niet is gebleken dat daarvan in eenig opzigt is afgeweken.

Artt. 59—61.

In Drenthe en Limburg was ook nu weder het bedrag der subsidien uit de gemeentefondsen aan de besturen van instellingen van weldadigheid verstrekt, verre weg het laagst.

De staat, die hier in navolging van vorige verslagen wordt overgelegd, wijst het bedrag aan der subsidien, welke naar de ontvangen opgaven aan elk der onderscheiden soorten van instellingen van weldadigheid, in art. 2 der wet omschreven, in iedere provincie over 1874 uitbetaald en voor 1875 en 1876 op de door Gedeputeerde Staten goedgekeurde gemeentebegrootingen uitgetrokken zijn.

BEDRAG

der sommen voor subsidien uit de gemeentefondsen aan

instellingen van weldadigheid.

PROVINCIËN.	Uitbetaald over 1874.					Uitgetrokken op de goedgekeurde gemeentebegrootingen over 1875.					Uitgetrokken op de goedgekeurde gemeentebegrootingen over 1876.				
	AAN INSTELLINGEN VAN WELDADIGHEID, VERMELD IN ART. 2 DER WET OP HET ARMBESTUUR, ONDER LITT.:														
	A.	B.	C.	D.	Te zamen.	A.	B.	C.	D.	Te zamen.	A.	B.	C.	D.	Te zamen.
Noordbrabant. .	f 46 591,91^5	f 197,50	f 1 750,00	»	(1) f 48 539,41^5	f 44 284,13	f 112,50	f 1 662,50	»	f 46 059,13	f 39 963,86^5	f 112,50	f 1 500,00	»	(2) f 41 576,36^5
Gelderland. . .	42 138,43	4 334,00	»	»	(3) 46 472,43	43 006,25	4 065,00	»	»	47 071,25	43 230,25	3 850,00	»	»	(4) 47 080,25
Zuidholland . .	597 493,99^5	20 882,50	500,00	»	(5) 618 876,49^5	615 078,73	18 492,00	2 500,00	»	636 070,73	583 176,12	17 986,50	2 500,00	»	(6) 603 662,62
Noordholland. .	457 024,14^5	53 920,00	5 570,00	f 1 500,00	(7) 518 014,14^5	452 591,59	53 815,00	4 100,00	f 1 500,00	512 006,59	473 855,96^5	53 480,00	3 800,00	f 1 000,00	(8) 532 135,96^5
Zeeland. . . .	101 141,64^5	3 775,00	»	»	(9) 104 916,64^5	100 440,92	3 775,00	»	»	104 215,92	95 897,13	3 650,00	»	»	(10) 99 547,13
Utrecht. . . .	41 844,93^5	»	900,00	25 812,41^5	(11) 68 557,35	40 563,28	»	900,00	30 571,64^5	72 034,92^5	41 263,28	»	900,00	30 686,64^5	(12) 72 849,92
Friesland . . .	(13) 445 154,88^5	1 450,00	»	»	446 604,88^5	454 319,08^5	1 450,00	»	»	455 769,08^5	(14) 461 335,58^5	1 450,00	»	»	462 785,58^5
Overijssel . . .	27 993,86	7 885,50	12 885,08	7 035,94^5	(15) 55 800,38^5	30 708,40	7 896,50	9 271,36	7 512,72^5	55 388,98^5	30 186,55^5	7 891,40	7 993,14	7 818,94	(16) 53 890,03^5
Groningen. . .	208 370,07	6 513,54	1 870,00	»	(17) 216 753,61	208 850,00	7 345,23	900,00	»	217 095,23	207 425,00	6 966,00	800,00	»	(18) 215 191,00
Drenthe . . .	9 760,00	»	»	»	9 760,00	7 750,00	»	»	»	7 750,00	9 800,00	»	»	»	(19) 9 800,00
Limburg . . .	(20) 13 735,07	»	»	»	13 735,07	16 356,38	»	»	»	(21) 16 356,38	14 087,64	»	»	»	(22) 14 087,64
Te zamen . .	f 1 991 248,95	f 98 958,04	f 23 475,08	f 34 348,36	f 2 148 030,43	f 2 013 948,76^5	f 96 951,23	f 19 333,86	f 39 584,37	f 2 169 818,22^5	f 2 000 221,39	f 95 386,40	f 17 493,14	f 39 505,58^5	f 2 152 606,51^5

AANMERKINGEN.

(1) Te Breda werd f 1450, te Dinther f 100, te Helmond f 530, te Maashees f 28,01, te Vught f 25, te de Werken f 25 en te Werkendam f 400 minder uitbetaald dan in 1874 was uitgetrokken, terwijl te Empel het geraamde bedrag niet werd uitgekeerd; een en ander geeft een verschil in minder ad f 2758,01.

(2) Daar vijf gemeentebesturen, die op de begrooting over 1875 gelden hadden uitgetrokken ten behoeve van instellingen van weldadigheid, dit in 1876 achterwege lieten en vijf en twintig andere de subsidien aanmerkelijk verminderden, is dit bedrag, vergeleken met dat over eerstgenoemd jaar, f 4482,76^5 lager.

(3) Omtrent het verschil tusschen het over 1874 toegestaan en in dat jaar werkelijk uitbetaald bedrag werd medegedeeld, dat te Arnhem f 1128,53^5, te Groesbeek f 188,54, te Harderwijk f 445,25, te Hoevelaken f 30 en te Nijmegen f 1063,59^5 minder uitgekeerd werd dan geraamd was.

(4) Dit bedrag is f 9 hooger dan dat over 1875, door dat, hoewel in sommige gemeenten het bedrag der subsidien verminderd werd, in eenige andere, zij het ook met geene groote bedragen, verhooging heeft plaats gehad.

(5) Over 1874 was f 650 126,01^5 uitgetrokken, en in dat jaar slechts f 618 876,49^5 uitgekeerd, hetwelk een verschil in minder oplevert van f 31 249,52.

(6) Ook dit bedrag is aanmerkelijk minder dan dat over 1875 toegekend, en wel f 32 408,11, welke vermindering voor een groot gedeelte het gevolg is van de naauwkeurige beoordeeling door het betrokken collegie van Gedeputeerde Staten der op de gemeentebegrootingen uitgetrokken subsidien, waardoor menig voorgedragen subsidie werd verminderd.

(7) Het verschil tusschen het toegekende en uitgekeerde, ten bedrage van f 10 629,35, is hoofdzakelijk toe te schrijven aan de omstandigheid, dat de bij de begrooting in vele gemeenten uitgetrokken sommen wegens mindere behoeften bleken niet geheel benoodigd te zijn. Te Bussum en Hoogwoud werd het geraamde, respectivelijk groot f 200 en f 500, niet uitbetaald.

(8) Hoewel vele gemeentebesturen minder subsidie ten behoeve van instellingen van weldadigheid uittrokken dan in 1875, is dit bedrag f 20 129,37^5 meer dan in dat jaar. De oorzaak hiervan ligt hoofdzakelijk in de gemeente Amsterdam, waar voor de beide gasthuizen f 25 150 meer is uitgetrokken dan in 1875.

(9) Uit de vergelijking van het uitgetrokken bedrag over 1874 met het uitbetaalde in dat jaar, blijkt, dat het eerste het laatste met f 2058,07^5 overtrof. Te Middelburg, Tholen, Vlissingen, Zaamslag werd minder, te Heinkenszand, Hoek en Oostkapelle meer uitbetaald dan het geraamde beliep. Een en ander veroorzaakte het genoemd verschil in minder.

(10) Dit bedrag is f 4660,79 minder dan dat van 1875. Die vermindering betreft de instellingen *a* met f 4543,79 en de instellingen *b* met f 125. In enkele gemeenten is voor 1876 het subsidie verhoogd, ten gevolge van minder goed slot van rekening in het vorige dienstjaar, of van de vele uitgaven voor de verpleging van ouderlooze kinderen; in vele andere aanmerkelijk verminderd, waarvoor geene bijzondere redenen zijn opgegeven.

(11) Vergeleken met de raming, is dit bedrag f 5901,48^5 minder en wel voor de instellingen *a* f 1904,25^5 en voor de instellingen *d* f 3997,20. Wat de eerste betreft, bleef het uitbetaalde te Utrecht (het burgerlijk armbestuur), Amersfoort (het burgerlijk armbestuur), Linschoten en Woudenberg, en wat de laatste aangaat, te Amersfoort (het burgerweeshuis) en Utrecht (het ziekenhuis) beneden de raming; een en ander was het gevolg van mindere behoeften in die gemeenten.

(12) Drie gemeentebesturen verhoogden het subsidie voor 1876; drie andere verlaagden het; van daar een verschil met dat over 1875 van f 815.

(13) Hoofdzakelijk ten gevolge van mindere uitbetaling dan was uitgetrokken te Franeker aan de armenvoogdij en te Leeuwarden aan de algemeene armenkamer, is dit bedrag f 7779,35 beneden het geraamde.

(14) Dit bedrag is f 7016,50 hooger dan dat over 1875. Voor een groot aantal armbesturen werd op de dorpsbegrootingen een weinig meer subsidie uitgetrokken, waarvoor geene bepaalde reden is opgegeven.

(15) Minder werd uitbetaald dan was uitgetrokken, f 2812,54, veroorzaakt door het burgerlijk armbestuur te Wilsum, dat niet over het uitgetrokken subsidie beschikte en door het bestuur van het werkhuis te Kampen, dat slechts de helft van het geraamde behoefde. Ten gevolge eener misstelling van het gemeentebestuur te Lonneker in de opgaven over 1874, is het voor de instellingen *a* aldaar f 1245 minder en voor die van *c* f 1190 meer dan het geraamde op de tabel van dat jaar vermeld.

(16) In drie gemeenten werd minder, in twee meer en in het geheel f 1498,95 minder subsidie uitgetrokken dan in 1875. Te Zwolle, waar het hooger is, vloeit die verhooging voort uit het vermeerderd salaris, de hulponderwijzeressen en helpsters aan de bewaarschool der armeninrigting aldaar toegekend.

(17) Dit bedrag is minder dan op de gemeentebegrootingen was uitgetrokken. De vermindering betrof de instellingen *b*, aan een diakonie werd het geraamde niet uitgekeerd, aan sommige andere diakonien werd een minder bedrag uitbetaald dan op de gemelde begrootingen voorkwam: welk een en ander het gevolg was van mindere behoeften. Wat betreft de instellingen *a* en *c*, aan deze werd iets meer uitbetaald dan het geraamde bedroeg. Voor de eerste, een verschil zeer gering, konden geene bepaalde redenen worden opgegeven, omdat het liep over vele gemeenten, hier in meer, daar in minder; voor de laatste was de vermeerdering hoofdzakelijk het gevolg van de omstandigheid, dat aan eene instelling een subsidie werd gegeven dat niet op de begrooting der betrokken gemeente voorkwam.

(18) De subsidien voor de instellingen *a* zijn lager dan die over 1875, hoofdzakelijk doordien er minder polderwerkers aanwezig waren; voor *b* dewijl aan sommige diakonien geen en aan andere minder subsidie werd toegekend en voor *c* omdat het getal gesubsidieerde instellingen met een verminderde. Een en ander is oorzaak dat dit uitgetrokken bedrag met dat over 1875 een verschil uitmaakt van f 1904,23.

(19) Door de gemeentebesturen van Meppel, Nijeveen en Smilde werd een hooger subsidie uitgetrokken dan over 1875. Van daar dat dit bedrag f 1050 meer is dan dat van gemeld jaar.

(20) In 5 gemeenten werd tot een gezamenlijk bedrag van f 479,17 minder en in 2 daarentegen f 207 meer uitbetaald dan het geraamde bedroeg; van daar een verschil in minder van f 272,17.

(21) Het totale bedrag der aanvankelijk op de begrootingen voor 1875 uitgetrokkene subsidien ten behoeve van armbesturen beliep f 13 481,11^5. Dit bedrag is echter in den loop van het jaar met f 2875,26^5 verhoogd en dus geklommen tot f 16 356,38. De oorzaak hiervan ligt in 4 gemeenten, waar, hoofdzakelijk tot dekking van nadeelige saldo's bij de aldaar gevestigde instellingen, een hooger subsidie noodig was.

(22) Eenige gemeentebesturen hebben het subsidie ten behoeve van instellingen van weldadigheid verhoogd; drie een subsidie voor 1876 toegekend aan zulke instellingen, voor welke in 1875 geen subsidie was uitgetrokken; daarentegen is in 10 gemeenten een minder bedrag voor subsidien uitgetrokken of is het vervallen; een en ander maakt een verschil uit in minder van f 2268,74.

De verschillen tusschen de cijfers op dezen staat en op dien bij het Verslag over 1874 overgelegd, voor zooveel die cijfers, als gelijke feiten aanwijzende, met elkander zouden moeten overeenstemmen, zijn in de aanmerkingen toegelicht.

Blijkens den staat, bij het Verslag over 1874 gevoegd, was op de gemeentebegrootingen van dat jaar voor subsidien uitgetrokken . . . . f 2 214 552,37^5

er werd in het geheel slechts uitbetaald 2 148 030,43

en alzoo *minder* uitbetaald dan het geraamde bedroeg . . . . f 66 521,94^5

Met uitzondering van Drenthe, waar het geraamd bedrag geheel werd uitgekeerd, is in *alle* provincien *minder* uitbetaald dan oorspronkelijk was uitgetrokken.

Dat bedrag in minder was in:

Noordbrabant	f	2 758,01
Gelderland		2 855,92
Zuidholland		31 249,52
Noordholland.		10 629,35
Zeeland		2 058,07^5
Utrecht.		5 901,48^5
Friesland		7 779,35
Overijssel		2 812,54
Groningen		205,52^5
Limburg		272,17
Verschil als boven . . .	f	66 521,94^5

Uit het bovenstaande blijkt dat in Noordholland, Utrecht en Friesland maar vooral in Zuidholland belangrijk minder in 1874 is uitbetaald dan op de goedgekeurde begrootingen was uitgetrokken; ook het verschil in minder in vele andere provincien is mede aanmerkelijk.

De verschillen tusschen de uitbetaling en de raming verdeelden zich blijkens de op den staat gestelde toelichtende aanmerkingen, zoo in meer als in minder, weder over een grooter of kleiner aantal gemeenten, in van elkander afwijkenden zin, zoodat er in sommige provincien gemeenten waren, in welke het tegenovergestelde van de algemeene uitkomst der provincie plaats had.

Het geheele beloop der subsidien, over 1876 uitgetrokken, ging, hetgeen in 1874 uitbetaald werd, te *boven* in:

Gelderland	met	f		607,82
Noordholland	»			14 121,82
Utrecht	»			4 292,57^5
Friesland	»			16 180,70
Drenthe	»			40,00
Limburg	»			352,57
	te zamen	f		35 595,48^5

en bleef *beneden* dat uitbetaalde in:

Noordbrabant. . . .	f	6 963,05	
Zuidholland		15 213,87^5	
Zeeland		5 369,51^5	
Overijssel		1 910,35	
Groningen.		1 562,61	31 019,40
Het geheel was dus meer	f		4 576,08^5

De raming in 1875 bleef, blijkens het Verslag over 1874, f 18 303,51 beneden het uitbetaalde in 1873.

De raming over 1876 was *minder* dan die over 1875. Zij beliep *meer* in de provincien:

Gelderland	f		9,00
Noordholland.			20 129,37^5
Utrecht.			815,00
Friesland			7 016,50
Drenthe			2 050,00
te zamen . . .	f		30 019,87^5

doch was *minder* in:

Noordbrabant . . .	f	4 482,76^5	
Zuidholland		32 408,11	
Zeeland		4 668,79	
Overijssel		1 498,95	
Groningen.		1 904,23	
Limburg		2 268,74	
			47 231,58^5
en alzoo in het geheel *minder* . . .	f		17 211,71

Ook deze uitkomsten verdeelden zich over vele gemeenten in verschillenden zin, zoowel in de provincien, in welke de ramingen meer als in die, waar zij minder dan vroeger waren.

In de kolom » aanmerkingen", op den staat voorkomende, zijn mede de verschillen tusschen het uitbetaalde in 1874 en het geraamde in 1876, gelijk ook die tusschen de ramingen van 1875 en 1876, zoo veel mogelijk toegelicht.

Op de goedgekeurde gemeentebegrootingen was voor subsidien aan instellingen van weldadigheid uitgetrokken over:

		1875.		1876.
in Noordbrabant . . .	f	46 059,13	f	41 576,36^5
» Gelderland		47 071,25		47 080,25
» Utrecht		72 034,92^5		72 849,92^5
» Overijssel.		55 388,98^5		53 890,03^5
» Drenthe		7 750,00		9 800,00
» Limburg		16 356,38		14 087,64
		en		
in Zuidholland	f	636 070,73	f	603 662,62
» Noordholland . . .		512 006,59		532 135,96^5
» Zeeland		104 215,92		99 547,13
» Friesland.		455 769,08^5		462 785,58^5
» Groningen		217 095,23		215 191,00

Belangrijk zijn de verschillen der cijfers tusschen de zes eerstgenoemde en de vijf overige provincien in beide jaren; even belangrijke verschillen als de hierbedoelde, bestonden echter ook in vorige jaren. Het verschil in 1873 heeft de aandacht der meergemelde Commissie uit de Tweede Kamer der Staten-Generaal getrokken.

Zoo als de Commissie teregt opmerkt, is het hooge bedrag der subsidien aan instellingen van weldadigheid in Zuid- en Noordholland verleend, hoofdzakelijk het gevolg van de belangrijke bijdragen, aan de ziekenhuizen in die provincie toegekend. Ten bewijze daarvan strekke, dat de gemeente Rotterdam, in 1875, als subsidie aan de ziekenhuizen, aan het krankzinnigengesticht en aan het gesticht voor minvermogende ooglijders aldaar de belangrijke som van f 163 170,85^5 uitbetaald en het gemeentebestuur van Amsterdam voor de beide gasthuizen aldaar op de gemeentebegrooting over dat jaar het aanzienlijk bedrag van f 213 740 uitgetrokken heeft. Vele burgerlijke armbesturen, vooral

in Zuidholland, ontvingen echter ook belangrijke bijdragen uit de gemeentefondsen. Zoo werd onder anderen aan het burgerlijk armbestuur te 's Gravenhage van wege de gemeente in 1875 f 89 355,31 (1) verstrekt; zoo ontving dat te Rotterdam in dat jaar uit de gemeentekas een bedrag van f 60 879,10.

Wat nu het hooge bedrag der verleende subsidien aan instellingen van weldadigheid in de drie andere provincien betreft, daarvan valt het volgende op te merken:

Zeeland. Schoon niet in die mate als in Zuidholland, Noordholland, Friesland en Groningen, was het bedrag der toegekende subsidien toch hooger dan in de overige provincien. Volgens Gedeputeerde Staten was dit toe te schrijven aan den toestand der burgerlijke armbesturen te Middelburg, Zierikzee, Neuzen en Hulst. Blijkens de ontvangen opgaven waren in 1875 de inkomsten van die instellingen respectivelijk geraamd op f 5808,83, f 368,11, f 315,72 en f 1054,40, en de noodzakelijke uitgaven begroot op f 40 808,83, f 8368,11, f 2628,20 en f 2854,40. Om in de tekorten te voorzien, werden f 35 000, f 8000, f 2200 en f 1800 als subsidie uit de gemeentefondsen aangevraagd en f 31 952,57⁵, f 7 333,32, f 2 512,63 en f 1800 toegestaan. Het gasthuis te Middelburg ontving uit de gemeentekas aldaar ook een subsidie groot f 10 795,47⁵.

Friesland. Het gemeentebestuur van Leeuwarden verstrekte in 1875 aanzienlijke bijdragen ter bestrijding der kosten van het stadsziekenhuis aldaar, aanzienlijker dan in vorige jaren, ten gevolge der inrigting van een gebouw tot verpleging van lijders aan besmettelijke ziekten. Overigens konden Gedeputeerde Staten van dat gewest geene afdoende redenen opgeven, waarom het bedrag der subsidien, aan instellingen van weldadigheid verleend, zooveel hooger was dan in de provincien Noordbrabant, Gelderland, Utrecht, Overijssel, Drenthe en Limburg. Wat echter Gedeputeerde Staten van Friesland niet kunnen opgeven, is, naar de meening der Regering — althans voor een groot deel — in de volgende vergelijkende opgaaf te vinden.

In 1875 was in de

PROVINCIEN,	het getal gemeentebesturen, die regtstreeks, zonder tusschenkomst van armbesturen, aan armen onderstand verleenden.	het bedrag uit de gemeentefondsen voor de ondersteuning van armen door de gemeentebesturen regtstreeks aangewend.
Noordbrabant. .	160	f 48 232,17
Gelderland. . .	116	36 657,94
Utrecht. . . .	72	20 869,18
Overijssel . . .	61	11 343,78⁵
Drenthe . . .	33	14 021,85
Limburg . . .	21	2 570,90⁵
	daarentegen in:	
Friesland . . .	9	703,00⁵

(1) Door het burgerlijk armbestuur te 's Gravenhage werd in 1875 uitgegeven voor:

onderstand, waaronder f 9173,78⁵ voor het bestelingenhuis en f 10 548,59⁵ voor besteding van behoeftigen in daartoe bestemde inrigtingen.	f 44 371,15
geneeskundigen bijstand, geneesmiddelen, begrafeniskosten, enz.	40 990,45⁵
schrijf- en drukbehoeften, jaarwedden van ambtenaren, bedienden, enz.	5 694,02⁵
uitgaven van allerlei aard	351,86⁵
	f 91 407,49⁵

en, behalve het subsidie uit de gemeentekas, slechts ontvangen f 2052,18⁵.

Het bedrag voor geneeskundige armenverzorging regtstreeks uitgegeven, was, hoewel niet in die mate, mede in Friesland aanmerkelijk lager dan in de zes overige provincien.

In tegenstelling met die provincien stond derhalve in Friesland tegenover een hooger bedrag voor subsidien een lager voor onderstand regtstreeks uit de gemeentekassen verstrekt.

Of nu armen door de gemeentebesturen, bij wijze van maatregel van politie regtstreeks bedeeld worden, dan wel of zulks door tusschenkomst van armbesturen geschiedt, die, bij gemis van genoegzame eigen inkomsten, daarvoor een subsidie van de betrokken gemeentebesturen ontvangen, komt nagenoeg op hetzelfde neer. In het eerste geval kan echter meer dan in het laatste toezigt gehouden worden, dat niet dan bij volstrekte onvermijdelijkheid onderstand verleend worde.

Ten opzigte van Friesland zij nog opgemerkt, dat het getal burgerlijke armbesturen grooter is dan in elke andere provincie. In 1875 bedroeg het 325. Van het bedrag der subsidien uit gemeentefondsen aan instellingen van weldadigheid toegekend, ontvingen die armbesturen f 396 796. Ofschoon opvallend hoog, bedroeg het gemiddeld voor elk armbestuur toch slechts f 1221, wat zeker niet ruim kan genoemd worden, wanneer men daarbij in aanmerking neemt de weinige eigen inkomsten van vele dier instellingen en het getal behoeftigen, dat, al is het slechts bij wijze van maatregel van politie, moet ondersteund worden. En dat getal was, vergeleken met vele andere provincien, in Friesland gedurende 1875 nog al aanzienlijk: het bedroeg 8489 hoofden van huisgezinnen en 4084 eenloopende personen, dus te zamen 12 573.

Groningen. Reeds is opgemerkt, dat de kerkelijke armbesturen in dit gewest, wegens beperktheid van fondsen, veelal de zorg voor armen tot de lidmaten hunner gemeente bepalen. Dien ten gevolge verleenen, bij volstrekte onvermijdelijkheid, de burgerlijke armbesturen onderstand: in 1875 aan 3361 hoofden van huisgezinnen en aan 3565 eenloopende personen. Met inbegrip van de kosten van beheer, enz. werd voor dien onderstand de belangrijke som van f 208 010 vereischt. Bij gemis van de noodige fondsen ter bestrijding daarvan waren subsidien uit de gemeentekassen noodig tot een bedrag, hooger dan in vele andere provincien, want in 1875 beliep:

IN DE PROVINCIE.	het getal door de burgerlijke armbesturen ondersteunde hoofden van huisgezinnen en eenloopende personen.	het bedrag der inkomsten van bezittingen enz. van die instellingen.	de opbrengst der door de besturen dier instellingen gehouden collecten.
Noordbrabant.	9 426	f 278 567	f 38 004
Gelderland. .	4 093	142 140	6 587
Utrecht. . .	957	10 675	104
Overijssel . .	2 006	23 208	15 943
Limburg . .	6 938	182 573	11 229
	en daarentegen in:		
Groningen. .	6 926	797	377

Terwijl de burgerlijke armbesturen in de vijf eerstgenoemde provincien hunne uitgaven voor een ruim deel uit gemelde inkomsten konden bestrijden, was zulks voor die in de provincie Groningen niet het geval. Noodwendig moest dus daarin, en wel tot een aanmerkelijk bedrag, door de betrokken gemeentebesturen worden voorzien.

Verslag over de verrigtingen aangaande het armbestuur over 1875.

Gedeputeerde Staten van Groningen verklaren dat het armwezen voor sommige gemeenten in hunne provincie nog grooter afmetingen zou gehad hebben, indien daar, in de laatste jaren, niet zulke groote waterstaatswerken waren uitgevoerd.

De verschillende collegien van Gedeputeerde Staten gaven op nieuw de verzekering, dat door hen, bij het beoordeelen en vaststellen der gemeentebegrootingen, in overeenstemming met het tweede lid van art. 61 der wet, alle maatregelen, waartoe zij bevoegd zijn, werden genomen, om de vermindering der subsidien aan instellingen van weldadigheid te bevorderen, welke maatregelen, blijkens de vorenstaande cijfers niet zonder vrucht bleven.

Ten opzigte van het in het vorig verslag vermelde geschil tusschen Gedeputeerde Staten van Utrecht en het gemeentebestuur van Montfoort, naar aanleiding van de door Gedeputeerde Staten gemaakte bedenkingen tegen het uittrekken van een subsidie uit de gemeentefondsen aan eene kerkelijke instelling van liefdadigheid aldaar, zonder dat de volstrekte onvermijdelijkheid daarvan was gebleken, werd eene beslissing genomen. Het door he gemeentebestuur ingesteld hooger beroep bij den Koning is ongegrond verklaard, waarna gemeld subsidie, overeenkomstig het verlangen van Gedeputeerde Staten, van de begrooting is afgevoerd.

Artt. 63 — 67.

In 1875 werden, vergeleken met 1874, 23 tuchtigingen minder opgelegd aan de verpleegden in de gestichten Ommerschans en Veenhuizen.

Wegens desertie of poging daartoe, het verkoopen van kleeding en verzet tegen overheden, werden meer tuchtigingen opgelegd dan in 1874; daarentegen was het getal gestraften ter zake van het opkoopen of verwaarloozen van gestichtskleeding, misbruik van sterken drank, ongehoorzaamheid, onzedelijkheid en onderlingen twist lager dan in het voorgaande jaar.

De krachtens art. 64 vastgestelde bepalingen ten aanzien van de voorwaarden, den tijd en de wijze van ontslag uit de bedelaarsgestichten, welke zijn vervat in het Koninklijk besluit van 22 September 1870 (*Staatsblad* n°. 164), zoo als dit is gewijzigd bij besluit van 16 Julij 1873 (*Staatsblad* n°. 109) hebben niet ongunstig gewerkt. Door het gebruik maken van de bevoegdheid om tusschentijds ontslag te kunnen verleenen, werd een aantal verpleegden in de gelegenheid gesteld partij te trekken van de hun gedane aanbiedingen tot dadelijke werkverschaffing, of om in het voorjaar bij den aanvang van velerlei werkzaamheden, pogingen aan te wenden in eigen levensonderhoud te voorzien. Voor sommigen, die daartoe het verlangen hadden te kennen gegeven, werd het ontslag zoodanig geregeld, dat zij niet in de wintermaanden de gestichten behoefden te verlaten.

Bij Koninklijk besluit van 20 September 1875 (*Staatsblad* n°. 172) werden, met wijziging van het besluit van 22 September 1870 (*Staatsblad* n°. 164), eenige nadere regelen gesteld ten aanzien van de kleeding en voeding der verpleegden en omtrent de gelden, welke aan hen bij ontslag uit de gestichten zullen worden ter hand gesteld. Met ingang van 1 Januarij 1876 werden de gelden, die zij bij aankomst hebben medegebragt of die te hunnen behoeve van buiten de gestichten zijn toegezonden, tot het ontslag bewaard. Daarentegen is afgeschaft de uitbetaling bij het verlaten der gestichten van te goed wegens kleeding.

Artt. 69, 70 en 72.

Geene geschillen over de inrigting of bestemming van instellingen, onder litt. *a* en *d* van art. 2 der wet op het armbestuur vermeld, en over het regt tot benoeming, schorsing of ontslag harer besturen, werden in 1875 aan de Koninklijke beslissing onderworpen.

Het getal geschillen over de woonplaats van krankzinnigen, waarin de Koning, na den Raad van State gehoord te hebben, uitspraak deed, bedroeg in dat jaar 19 tegen 13 in 1874.

De algemeene kerkeraad der Nederduitsch Hervormde gemeente te Leiden riep de Koninklijke tusschenkomst of beslissende magt in ter vereffening van een geschil tusschen het gemeentebestuur en de Nederduitsch Hervormde gemeente over het Heilige Geest- of Arme wees- en kinderhuis aldaar. Aan dat bestuur is namens den Koning te kennen gegeven, dat de vraag, tot welke der in art. 2 der wet op het armbestuur omschreven soorten eene instelling van weldadigheid behoort, niet valt onder art. 69 maar onder art. 72 dier wet en alzoo ter beslissing staat niet van den Koning maar van de regterlijke magt. Blijkens ontvangen berigt van Gedeputeerde Staten van Zuidholland was de zaak niet bij den regter aanhangig gemaakt.

Volgens opgaven van het Departement van Justitie zijn noch bij den Hoogen Raad, noch bij de geregtshoven geschillen, krachtens art. 72 der armenwet, gedurende het jaar 1875 behandeld.

De geschillen over het verhaal en verhaalbaar bedrag van onderstand waren slechts 9 in getal; 6 daarvan werden door de betrokken collegien van Gedeputeerde Staten in der minne beëindigd, terwijl 3 onbeslist bleven.

Artt. 73, 74, *artt.* 15 *en* 16 *der wet van* 1 *Junij* 1870 (Staatsblad *n°.* 85) *en artt.* 76 — 78.

Deze artikelen gaven geene aanleiding tot bezwaren; zij werkten regelmatig.

Opmerkingen omtrent de oorzaken van meer of minder armoede.

Afgescheiden van de hiervoren behandelde gevolgen van de werking der gewijzigde armenwet, blijkt uit de verslagen over 1875 door de collegien van Gedeputeerde Staten in 1876 uitgebragt, nopens den toestand van het armwezen, vergeleken met 1874, in hoofdzaak nog het volgende:

Noordbrabant. Ofschoon de verhooging der dagloonen en de vele werkzaamheden, die in 1875 overal te vinden waren, eenigzins bijdroegen tot vermindering der armoede, de behoeften vermeerderden daarentegen door de steeds toenemende stijging van den prijs der levensmiddelen. De door de meeste armbesturen aangenomen maatregel om niet dan bij hooge noodzakelijkheid onderstand te verleenen, was evenwel oorzaak, dat in 1875 het getal ondersteunden en de uitgaven voor onderstand minder waren dan ten vorigen jare, zoodat de toestand van het armwezen over het algemeen bevredigend kan worden genoemd.

Gelderland. Bij vergelijking met het jaar 1874 werd in den toestand der behoeftige klasse geen achteruitgang bespeurd. De hooge loonen en de genoegzame gelegenheid tot handenarbeid stelden over het algemeen den werkman in staat zooveel te verdienen als tot onderhoud van het gezin vereischt werd. Met betrekking tot dezen niet ongunstigen toestand was echter eene uitzondering van tijdelijken aard op te merken, die in de laag gelegen gemeenten in het najaar door den hoogen waterstand en meer algemeen door de vroeg ingevallen vorst veroorzaakt werd.

Zuidholland. De staat van het armwezen was over het algemeen gunstig te noemen. Voldoende gelegenheid om werk te bekomen droeg daartoe veel bij, terwijl overigens de gezondheidstoestand in de meeste gemeenten zeer voldoende was, wegens het niet heerschen van epidemiën. In enkele gemeenten was de toestand minder gunstig, wegens de slechte vlasteelt, waardoor aldaar gebrek aan werk was en de loonen geringer waren dan in vorige jaren.

De meeste gemeentebesturen van *Noordholland* deelden aan de Gedeputeerde Staten van dat gewest mede, dat de toestand van het armwezen, even als in 1874, vrij gunstig kon genoemd worden, enkele zelfs dat er vooruitgang was te bespeuren. De gezondheidstoestand was dan ook over het algemeen goed; er bestond vooral in de groote gemeenten, ruim gelegenheid om werk te vinden. Wel was de winter van langen duur, doch slechts in weinige gemeenten werkte dit nadeelig op het cijfer der bedeelden.

Uit *Zeeland* werd omtrent den toestand van de behoeftige klasse in 1875 medegedeeld, dat hij in 8 gemeenten gunstiger en in 17 gemeenten min of meer ongunstiger was dan in 1874. In 56 gemeenten daarentegen bleef hij onveranderd of bevredigend, en in 31 gemeenten werd hij gunstig of niet ongunstiger geacht. Tot den gunstiger toestand gaven aanleiding de ruime gelegenheid tot het verkrijgen van werk, minder ziekten onder de behoeftigen, meer bedrijvigheid door de scheepvaart en hoogere dagloonen. Tot den min of meer ongunstigen toestand de achteruitgang der meekrapcultuur, de mislukking van het vlas en koolzaad en gemis daardoor aan werk. Over het algemeen kon de toestand der minvermogende klasse als bevredigend worden aangemerkt, alhoewel in de eerste helft van 1875 de algemeene gezondheidstoestand ongunstig was, wegens menigvuldige ziekten. De geldelijke toestand was over 't algemeen niet gunstig, uit hoofde van den betrekkelijk hoogen prijs der aardappelen. Bovendien liet de oogst dier vrucht hier en daar nog al te wenschen over, zoowel wat betreft het beschot als de hoedanigheid. Intusschen waren de prijzen der tarwe, rogge, gerst, het geheele jaar door iets minder, en in het najaar ook die der erwten en boonen. Voor zooveel bekend is geworden, werden slechts te Westkapelle buitengewone maatregelen vereischt of aangewend voor de behoeften der armen en minvermogenden ter voorziening in den nood aldaar; daartoe werd ook de bijzondere liefdadigheid van elders ingeroepen. Die gemeente verkeert des winters doorgaans in armoedigen toestand door gebrek aan werk. In den winter van 1874/75 was de armoede zeer groot, en het gemis aan werk, ook in het voorjaar van 1875, deed dien treurigen toestand tot in den zomer voortduren. Ruime bijdragen werden ontvangen, waardoor de armoede eenigzins kon worden gelenigd.

In de provincie *Utrecht* was de toestand van het armwezen gedurende 1875 over het algemeen voldoende. Op vele plaatsen bestond voor de mindere klasse, even als in de laatste jaren, ruimschoots gelegenheid om door handenarbeid in het noodige onderhoud te voorzien. Alleen te Oud-Loosdrecht bleef men klagen over gebrek aan werk, wegens vermindering der werkzaamheden in de veenderijen, en scheen te Zeist de toestand nog altijd te wenschen over te laten.

Omtrent den toestand van de behoeftige klasse in *Friesland* luidden de berigten vrij gunstig. Over het geheel was er bijna onafgebroken gelegenheid werk te bekomen en waren de loonen hoog te noemen. Hier en daar echter drukte de langdurige winter. Meer bijzonder was dit het geval in de aan zee gelegen plaatsen, waar de arbeidende klasse, ten gevolge van de stremming der scheepvaart, nu langer dan anders van werk bleef verstoken. De op vele plaatsen bestaande werkinrigtingen oefenden, vooral tijdens den winter, een gunstigen invloed uit. Niet alleen dat zij verdiensten opleverden, maar zij sneden ook voor menigeen, die tot werken in staat was, den weg af toevlugt tot de armenkas te nemen. Vlasbraken bleef in die inrigtingen het voornaamste werk; daarop volgden mattenweven en houtkappen in de bosschen. Op eene enkele plaats was een patronaat over minvermogenden gevestigd. Het leverde dikwijls krachtigen steun, zoowel op stoffelijk als op zedelijk gebied. Met de verbetering van woningen voor de mindere standen werd op verscheidene plaatsen voortgegaan. Wel is waar klommen te gelijker tijd de huurprijzen, doch de daar tegenover staande voordeelen eener goede woning wogen, volgens veler getuigenis, wel tegen dit bezwaar op. Verscheidene armbesturen bleven zich ten taak stellen, op het getrouw schoolbezoek van de kinderen uit bedeelde huisgezinnen toe te zien. Het toekennen van onderstand werd op meer dan één plaats van dat bezoek afhankelijk gemaakt.

Terwijl in verreweg de meeste gemeenten der provincie *Overijssel* de toestand der minvermogenden vooruitgaande werd genoemd, in sommige zelfs zeer gunstig, en als redenen daarvoor voldoend werk, hooge loonen en een goede oogst werden aangegeven, waren er toch enkelen, waarin over achteruitgang werd geklaagd. Te Gramsbergen onder anderen moest meerdere onderstand worden verleend; te Lonneker waren de levensmiddelen duur en de dagloonen niet geëvenredigd aan de behoeften; te Stad-Vollenhove had men na November veel te lijden door strenge vorst en gebrek aan werk. Even als in het vorige jaar begaven zich ook thans, ten gevolge der hooge loonen, vele arbeiders naar Pruissen.

Het was Gedeputeerde Staten van de provincie *Groningen* bijzonder aangenaam te kunnen mededeelen, dat de toestand van de behoeftige klasse over het algemeen bevredigend was. Daartoe hadden vooral medegewerkt het overvloedig werk, 't welk tegen hooge dagloonen voor den arbeider zoowel op het veld als in de fabrieken te vinden was. Ook had tot dien gunstigen toestand de uitvoering van openbare werken in de provincie niet weinig bijgedragen. De commissien voor werkverschaffing en uitdeeling van levensmiddelen in den winter hadden weder gunstig gewerkt; ook door zooveel mogelijk te voorzien in het onderwijs van kinderen van minvermogenden.

In de provincie *Drenthe* was de toestand van het armwezen in 1875 over het algemeen gunstig, in eenige gemeenten zelfs beter dan in het vorige jaar. Als voorname oorzaken daarvan waren te beschouwen de meerendeels goede oogst en de ruime gelegenheid die de arbeider had om werk te vinden.

Limburg. De toestand van het armwezen bleef in de meeste gemeenten onveranderd. In sommige was die toestand bevredigend; in vele andere daarentegen niet zoo gunstig als in 1874, veroorzaakt door mindere gelegenheid tot het bekomen van werk, vooral in plaatsen aan de grenzen gelegen.

Behoudens in een klein getal gemeenten, waar, ten gevolge van bijzondere omstandigheden, de toestand van de minvermogenden ongunstig was, kan uit het bovenstaande worden afgeleid, dat de toestand van die volksklasse, in weerwil van de steeds voortdurende hooge prijzen der meeste levensmiddelen, over het algemeen in 1875 minstens even bevredigend genoemd kan worden als in 1874, wat ook uit het volgende gedeelte van dit Verslag meermalen zal blijken.

Werking der wet van 13 *Augustus* 1849 (Staatsblad n°. 39).

Volgens opgave van het Departement van Justitie werden in 1875 over de grenzen geleid 2007 vreemdelingen, dus 555 meer dan in 1874, als uit:

	in 1874.	in 1875.
Noordbrabant	127	119
Gelderland	442	761
Zuidholland	238	351
Noordholland	98	99
Zeeland	29	4
Utrecht	35	59
Friesland	3	8
Overijssel	57	85
Groningen	40	69
Drenthe	1	1
Limburg	382	451
	1452	2007

Ofschoon het getal uitgeleide personen der meeste provincien grooter was dan in 1874, was echter het verschil in meer, wat betreft de provincie Gelderland, aanmerkelijk. De oorzaak daarvan ligt in het koloniaal werfdepôt te Harderwijk. Volgens mededeeling waren van daar in 1875 niet minder dan 396 vreemdelingen over de grenzen verwijderd, meest uit Indie teruggekeerde militairen, die, zonder genot van pensioen ontslagen waren, of personen, die zich voor de dienst in de kolonien wilden doen aan-

werven, doch wegens ongeschiktheid of gemis van bewijsstukken, niet aangenomen werden.

Uit de ontvangen berigten blijkt, dat de goede toepassing van die wet, op het armwezen een gunstigen invloed heeft uitgeoefend, en werd hare werking daarom, even als in vorige jaren, door de verschillende gemeentebesturen zeer geroemd.

Zamengetrokken uitkomsten der overgelegde tabellen, inhoudende de statistiek van het armwezen over 1875.

Wat den vorm van het verslag betreft, wordt verwezen naar bladz. 12 van dat over 1867.

In plaats van de totalen der bevolking van de provincien zijn, zoo als hiervoren reeds is gebleken, weder gegeven die der vier groepen van gemeenten naar het bevolkingscijfer als: de gemeenten van 3000 en minder zielen, van 3001 tot 10 000, van 10 001 tot 20 000 en van meer dan 20 000 zielen.

De bevolking was op 31 December 1875 van de:

eerste groep	1 167 818	inwoners.
tweede »	1 357 751	»
derde »	303 684	»
vierde »	980 274	»
en dus van het Rijk	3 809 527	inwoners.

De eerste groep van gemeenten behoort van verre weg het grootste deel, tot wat men doorgaans plattelandsbevolking noemt; de tweede bevat mede voor het meerendeel eene verspreide of landelijke bevolking; de derde bestaat grootendeels uit eene in kommen vereenigde (stedelijke) bevolking, terwijl eindelijk de laatste groep bestaat uit de 18 grootste gemeenten (steden), met name Amsterdam, Rotterdam, 's Gravenhage, Utrecht, Leiden, Groningen, Haarlem, Leeuwarden, Maastricht, Arnhem, 's Hertogenbosch, Dordrecht, Delft, Nijmegen, Zwolle, Tilburg, den Helder en Schiedam.

De aard der instellingen, waartoe de overgelegde tabellen betrekking hebben, zijn duidelijk op die tabellen omschreven.

Even als in de voorgaande verslagen duiden de letters *a*, *b*, *c* en *d* de onderscheiding naar art. 2 der wet van 28 Junij 1854 (*Staatsblad* n°. 100) aan, als volgt:

a. instellingen, door de burgerlijke overheid geregeld en van harentwege bestuurd;

b. die van kerkelijke gemeenten, bestemd voor de armen eener bepaalde godsdienstige gezindte, en van wege die kerkelijke gemeenten geregeld en bestuurd;

c. die door bijzondere personen of door bijzondere niet kerkelijke vereenigingen geregeld en bestuurd; en

d. die van gemengden aard, in welker regeling of bestuur door de burgerlijke overheid, of van wege eene kerkelijke gemeente, of door bijzondere personen of bijzondere niet kerkelijke vereenigingen gezamenlijk wordt voorzien.

De inrigting der overgelegde tabellen is gelijk aan die, bij het verslag over 1871 gevoegd, en toen, voor de daarin gebragte vereenvoudiging, toegelicht.

Voor zooverre de uitgaven en ontvangsten van besturen, die meer dan ééne instelling beheeren, voor splitsing vatbaar waren, en de onderscheidene instellingen tot meer dan ééne der bij dit verslag overgelegde tabellen behoorden, werd die splitsing daarbij in acht genomen. Dit kon evenmin als vroeger overal geschieden, en in dit geval moesten wel de uitgaven en ontvangsten van deze en gene soort van instellingen begrepen worden in de tabellen voor eene andere soort bestemd.

In de kolom » aanmerkingen " op den rug der tabellen voorkomende, wordt vermeld, voor hoevele en voor welke instellingen deze omstandigheid zich voordeed.

Bij de mededeeling der volgende uit de tabellen en nota's getrokken uitkomsten, is de wijze van bewerking van de voorgaande verslagen behouden.

Nog zij opgemerkt, dat de toelichtingen en bijzonderheden, in deze zamengetrokken uitkomsten niet opgenomen, voorkomen op den rug der tabellen, waartoe ze betrekking hebben.

Al de instellingen van weldadigheid en de gemeentebesturen te zamen.

In 1875 waren er, met uitzondering van de gestichten Ommerschans en Veenhuizen, van de instellingen der Maatschappij van Weldadigheid en van de gestichten voor krankzinnigen, 5309 instellingen. Daarvan behoorden er 1414 tot lit. *a*, 3245 tot lit. *b*, 602 tot lit. *c* en 48 tot lit. *d* van art. 2 der wet op het armbestuur.

In voorgaande verslagen is steeds eene verzameling opgenomen van het getal personen die in de weldaden van de verschillende soorten van instellingen deelden.

Zulk eene opgave volgt ook hier, waarbij echter, wat de besturen voor huiszittende en schamele armen betreft, moet gewaarschuwd worden tegen het maken van vergelijkingen met de aan 1867 voorafgegane jaren, omdat toen door vele besturen alle leden van de bedeelde gezinnen als zoovele ondersteunden werden medegeteld, en thans, even als over de jaren 1867-1874, slechts opgave geschiedt van het getal hoofden van huisgezinnen en eenloopende personen.

Het getal personen, die gedurende den winter levensmiddelen en brandstoffen ontvingen van de commissien of vereenigingen ter uitdeeling daarvan, was evenmin als vroeger bekend, omdat in den regel ieder inschrijver, naar goedvinden, beschikt over het aantal kaartjes, waarvoor hij inschreef.

Het cijfer van hen, die in de weldaden der instellingen deelden en die regtstreeks van de gemeentebesturen onderstand erlangden, bedroeg:

		Hoofden van huisgezinnen.	Eenloopende personen.	Te zamen.
	Door de gemeentebesturen regtstreeks ondersteund	5 034	3 227	8 261
4026	door de 1202 armbesturen *a* en *d*	39 367	23 382	62 749
	» » 2729 » *b*	68 131	37 482	105 613
	» » 95 » *c*	3 487	1 116	4 603
	Te zamen.	110 985	61 980	172 965
205	door het ééne genootschap tot ondersteuning van schamele armen *a*	29	36	65
	door de 132 genootschappen *b*	8 026	2 042	10 068
	» » 72 » *c*	5 012	1 132	6 144
	Te zamen.	13 067	3 210	16 277

		Kraamvrouwen.
58	door het ééne genootschap tot ondersteuning van behoeftige kraamvrouwen *a*	566
	door de 3 genootschappen *b* . .	118
	» » 54 » *c* . .	3 602
	Te zamen. . .	4 286

		Verpleegden.
745	in de 184 godshuizen *a* en *d* . .	9 121
	» » 343 » *b*	11 786
	» » 218 » *c*	6 099
	Te zamen. . .	27 006

		Verpleegden.
74	in de 37 ziekenhuizen *a* en *d* . .	11 707
	» » 22 » *b*	1 714
	» » 15 » *c*	5 333
	Te zamen. . .	18 754

		Personen.
33	in of door de 13 instellingen tot werkverschaffing aan behoeftigen, met daartoe ingerigte werkplaatsen, litt. *a* en *d*, is werk verschaft aan	1 188
	in of door de 5 idem *b* aan. . .	198
	» » » » 15 » *c* » . . .	466
	Te zamen. . .	1 852

		Personen.
52	door de 7 instellingen tot werkverschaffing aan behoeftigen, op andere wijze dan in daartoe ingerigte werkplaatsen, litt. *a* en *d*, is werk verschaft aan	765
	door de 6 idem *b* aan.	609
	» » 39 » *c* »	2 038
	Te zamen. . .	3 412

Uit deze opgaven is met geene genoegzame naauwkeurigheid het totaalcijfer van het getal bedeelden of ondersteunden in het geheele Rijk zamen te stellen, zoowel omdat het getal leden der gezinnen, die in den onderstand deelden, niet kan worden gekend, als omdat zeer vele personen in twee en zelfs in meer tabellen zijn begrepen. Dit is het geval met allen, die voor rekening van besturen voor huiszittende armen werden verpleegd in gods-, gast- of ziekenhuizen en in of door instellingen ter werkverschaffing aan behoeftigen, met de kraamvrouwen, verzorgd door daarvoor bestaande genootschappen, voor zoover zij tevens behoorden tot de bedeelden van besturen voor huiszittende armen of van genootschappen tot ondersteuning van schamele armen, of die gedurende korter of langer tijd in gast- of ziekenhuizen werden verpleegd en eindelijk met hen, die voor instellingen ter werkverschaffing hebben gearbeid, zonder daarin gehuisvest te zijn geweest, en die tevens in den loop van het jaar, gedurende langer of korter tijd, van deze of gene andere instelling, hulp genoten. Voorts bevond zich onder de verpleegden in de gods-, gast- of ziekenhuizen een niet onbelangrijk getal personen, die niet tot de behoeftigen behoorden, maar op eigen kosten of voor rekening van hunne betrekkingen in die inrigtingen werden verzorgd.

De ondersteunden of verpleegden, zoo als zij hierboven zijn opgegeven, werden niet allen gedurende het geheele jaar onafgebroken ondersteund of verpleegd, maar velen daarvan slechts één of meermalen, dus tijdelijk. Dit was het geval met het volgend getal personen:

	Hoofden van huisgezinnen.	Eenloopende personen.	Te zamen.
door de gemeentebesturen regtstreeks	3 994	1 725	5 719
door de besturen voor huiszittende armen *a* en *d*	24 405	10 000	34 405
» » » » » » *b*	36 890	14 723	51 613
» » » » » » *c*	2 617	636	3 253
Te zamen	63 912	25 359	89 271
door het eene genootschap voor schamele armen *a* en *d*. . . .	7	6	13
de genootschappen *b*.	6 407	1 673	8 080
» » *c*.	4 439	833	5 272
Te zamen	10 853	2 512	13 365

	Kraamvrouwen.
door het ééne genootschap tot het verleenen van onderstand aan behoeftige kraamvrouwen *a*	566
door de genootschappen *b*	118
» » » *c*	3 602
Te zamen . .	4 286

	Zieken.
door de ziekenhuizen *a* en *d*	11 707
» » » *b*	1 714
» » » *c*	5 333
Te zamen . .	18 754

Dit was ook het geval met een grooter of kleiner aantal personen, die door de andere soorten van instellingen werden geholpen.

De vergelijking van het getal ondersteunden met dat van 1874 levert de volgende uitkomsten op.

Het getal der door de gemeentebesturen, de besturen voor huiszittende armen en de genootschappen voor schamele armen, ondersteunde hoofden van huisgezinnen (doorloopend en tijdelijk te zamen) is van 128 168 in 1874 vermeerderd tot 129 086 in 1875; daarentegen daalde het getal door die besturen en genootschappen ondersteunde eenloopende personen (doorloopend en tijdelijk te zamen) van 70 517 in 1874 tot 68 417 in 1875. In laatstgenoemd jaar werden derhalve 918 hoofden van huisgezinnen meer en 2100 eenloopende personen minder, en dus in het geheel 1182 minder ondersteund dan in 1874.

Het getal der alleen tijdelijk door de gemeentebesturen, de armbesturen en de genootschappen voor schamele armen ondersteunde hoofden van huisgezinnen klom van 76 063 in 1874 tot 78 759 in 1875 en was dus 2696 meer; daarentegen daalde het getal der tijdelijk door de vermelde besturen en genootschappen bedeelde eenloopende personen van 31 431 in 1874 tot 29 596 in 1875, en beliep dus 1835 minder.

Nog valt op te merken dat het getal der door de gemeentebesturen ondersteunde hoofden van huisgezinnen en eenloopende personen (doorloopend en tijdelijk te zamen) 194 en dat der alleen tijdelijke 116 minder was dan in 1874, terwijl, wat de instellingen *a* en *d* betreft, die getallen respectivelijk 295 en 978 in meer waren.

Hoewel het aan te nemen is, dat er bij de 4231 hiervoren gemelde instellingen, verscheidene zullen zijn geweest, die ten gevolge van plaatselijke of andere omstandigheden meer behoeftigen dan in 1874 hebben ondersteund, verdient het echter opmerking dat in het geheel het getal verpleegden in 1875 weder minder was dan in 1874. Bepaalde redenen voor die vermindering op te geven, is hoogst moeijelijk. Waarschijnlijk heeft de reeds hiervoren gemelde niet ongunstige toestand der arbeidende volksklasse tot de vermindering veel bijgedragen. Dat het getal door *a* en *d* onderstende behoeftigen, ondanks de opheffing van 9 instellingen van dien aard, meer was dan in 1874, kan wel — althans voor een deel — daaraan worden toegeschreven, dat de kerkelijke instellingen zich meer en meer van de geneeskundige armenverzorging onthielden. Uit het feit, dat van de 2275 door het burgerlijk armbestuur te Maastricht ondersteunde hoofden van huisgezinnen 1997 alleen geneeskundige hulp genoten, is trouwens wel af te leiden, dat de door de instellingen *a* en *d* ondersteunden, grootendeels alleen dien onderstand genoten.

Het aantal der, door de genootschappen tot het verleenen van onderstand aan behoeftige kraamvrouwen, ondersteunde kraamvrouwen bedroeg 4286 tegen 4255 in 1874 en was dus 31 meer.

Het getal verpleegden in de godshuizen bedroeg 27 006 personen tegen 26 969 in 1874 en was dus 37 meer; dat in de ziekenhuizen bedroeg 18 754 tegen 17 333 in 1874 en was dus 1421 meer dan in laatstgenoemd jaar. In het geheel was het verschil voor de godshuizen niet veel: de instellingen *a* en *d* verpleegden echter 408 personen meer, de instellingen *b* 82 en *c* 289 minder dan in 1874. Behalve in de oprigting van het armenhuis te Amsterdam, lag de oorzaak hoofdzakelijk in de rangschikking onder *a* van 5 instellingen te Doesburg en 4 te Kampen, die vroeger tot *c* behoorden. Daarin is dus ook de oorzaak te zoeken van het minder getal verpleegden door laatstgenoemde instellingen. Waaraan de vermindering van *b* is toe te schrijven, werd niet opgegeven.

Het getal personen in de ziekenhuizen meer verpleegd dan in 1874, verdeelde zich als volgt:

door	*a* en *d*	243
»	*b*	22
»	*c*	1 156

dus te zamen 1 421 personen meer dan in laatstgenoemd jaar. De toeneming voor *a* en *d* had grootendeels plaats in de ziekenhuizen der groote gemeenten. De oorzaak daarvan werd, behalve uit Leeuwarden, niet opgegeven. Uit die gemeenten is gemeld, dat het voornamelijk is toe te schrijven aan de opneming van lijders aan besmettelijke ziekten in het hulpziekenhuis aan het aldaar bestaande gesticht verbonden. Opmerking verdient het, dat de verpleging van zieken door de instellingen *c* zoo belangrijk is toegenomen, waaruit wel met eenigen grond is af te leiden, dat het hoofdbeginsel der wet op het armbestuur ook hierin vooruitgaande is.

Het getal personen, door de instellingen ter werkverschaffing geholpen, was, vergeleken met 1874, belangrijk minder. Het daalde bij die met werkplaatsen van 2586 in 1874 tot 1852 in 1875 en bij die zonder werkplaatsen van 3739 tot 3412. De verschillen in minder strekten zich bijna over alle soorten van instellingen van dezen aard uit. Grootendeels is dit toe te schrijven aan den hiervoren besproken toestand van de arbeidende volksklasse. Er werd gemeld, dat er over het algemeen veel werk gedurende bijna het geheele jaar tegen goed loon te verkrijgen was. Als natuurlijk gevolg daarvan moest het getal personen, die gemelde instellingen werk verschaften, minder zijn dan in 1874, want alleen bij gemis aan gelegenheid om bij particulieren werk te vinden, wordt van die instellingen gebruik gemaakt.

Dat de instellingen *a* en *d* met werkplaatsen een verschil in minder van 590 personen opleveren, is ook althans voor een ruim deel toe te schrijven aan de opheffing van het werkhuis te Amsterdam.

De tabellen wijzen het bedrag aan, wat regtstreeks voor ondersteuning van behoeftigen is aangewend en de inkomsten, waaruit die uitgaven hoofdzakelijk werden bestreden.

Door de gemeentebesturen en de onderscheidene instelstellingen van weldadigheid, met uitzondering van die ter werkverschaffing aan behoeftigen, werd voor onderstand van allerlei aard f 10 637 211 uitgegeven. De reden dier uitzondering is in de verslagen aangaande het armbestuur over 1862 en vroeger medegedeeld.

In dit cijfer zijn niet begrepen de subsidien van de gemeentebesturen aan instellingen van weldadigheid, noch de subsidien van instellingen aan instellingen, omdat die gelden op nieuw door de instellingen, die ze ontvingen, zijn uitgegeven, en dus, zonder aftrekking, tweemaal in rekening zouden worden gebragt.

Van gemelde som ad f 10 637 211 zou kunnen worden afgetrokken, hetgeen door verschillende oorzaken, volgens de ontvangen opgaven, in de onderscheidene tabellen tweemaal in uitgaaf werd gebragt, en hetgeen werd uitgegeven voor verpleging van niet-behoeftigen in gods-, gast- en ziekenhuizen; daartegenover staat echter, dat onder het na te melden beloop der uitgaven voor onderhoud van gebouwen enz., voor die van beheer en onder die van verschillenden aard (op de tabellen gebragt als uitgaven, niet in andere kolommen vervat), wel een en ander zal voorkomen, dat, in strikten zin, kan geacht worden te

behooren tot, of in het wezen der zaak gelijk te staan, met onderstand aan behoeftigen verstrekt. Het is niet mogelijk dit met juistheid te bepalen. Waarschijnlijk zal het niet veel verschillen van het beloop, dat anders van den onderstand zou moeten worden afgetrokken. Door te onderstellen, dat het eene genoegzaam tegen het andere opweegt, komt men der waarheid zoo nabij als bereikbaar is.

Van de som van f 10 637 211 werd voor onderstand uitgegeven door de:

gemeentebesturen regtstreeks	f	1 076 196
instellingen *a* en *d*		3 520 046
» *b*		4 865 817
» *c*		1 175 152

De verstrekkingen had dus plaats voor ruim $^{4}/_{40}$ door de gemeentebesturen regtstreeks, voor ruim $^{13}/_{40}$ door de burgerlijke en gemengde instellingen van weldadigheid, voor ruim $^{18}/_{40}$ door de kerkelijke en voor ruim $^{4}/_{40}$ door de bijzondere. Deze verhoudingen waren in 1874 ruim $^{4}/_{40}$, ruim $^{13}/_{40}$, ruim $^{18}/_{40}$ en bijna $^{5}/_{40}$.

De geheele onderstand bedroeg in 1874 f 10 638 831, waarvan werd uitgegeven door de:

gemeentebesturen regtstreeks . . . . (1)	f	1 058 688
instellingen *a* en *d*		3 486 351
» *b*		4 886 724
» *c*		1 207 068

Uit de vergelijking tusschen beide jaren blijkt, dat die uitgaven in 1875 voor de:

gemeentebesturen regtstreeks . . .	f	17 508	*meer*
en instellingen *a* en *d*		33 695	»
Daarentegen voor de:			
instellingen *b*		20 907	*minder*
» *c*		31 916	»

waren dan in 1874; terwijl in het geheel het verschil in *minder* f 1620 beliep.

De vermeerderde uitgaven voor de gemeentebesturen zijn vermoedelijk het gevolg der opheffing van eenige burgerlijke armbesturen. Wel was, blijkens het hiervoren gemelde, aan een minder getal behoeftigen onderstand verleend, maar de bij wijze van maatregel van politie uitgereikte bedeeling moest in vele gevallen ruimer zijn dan in 1874.

Dat het bedrag, door *a* en *d* voor onderstand uitgegeven, ten gevolge der bovenbedoelde opheffing, in plaats van minder, meer was dan in 1874, vindt zijne oorzaak in de hiervoren gemelde overbrenging van *c* naar *a* van 5 instellingen te Doesburg en 4 te Kampen, zoomede in de oprigting van het armenhuis te Amsterdam. Het bestuur van die inrigting gaf voor onderstand f 30 058 uit. Door nu alleen die som af te trekken van het gezamenlijk bedrag ad f 3 520 046, door *a* en *d* voor onderstand uitgegeven, levert de uitkomst f 3 489 988, een bedrag, door alle andere instellingen *a* en *d* te zamen voor onderstand uitgegeven, reeds nagenoeg gelijk aan dat, daarvoor in 1874 verstrekt.

Uit de overbrenging van de bovengenoemde instellingen volgt, dat de verminderde uitgaaf voor *c* daaraan hoofdzakelijk is toe te schrijven.

Dat door *b* voor onderstand belangrijk minder was uitgegeven dan in 1874, lag meerendeels in de godshuizen, ten behoeve waarvan in dat jaar vele meubels, liggingen kleedingstukken werden aangeschaft, wat in 1875 niet zooveel plaats vond. De instellingen voor huiszittende armen daarentegen gaven, blijkens het hierna volgende, voor onderstand enz. f 25 225 meer uit dan in 1874.

Van de som, door alle instellingen te zamen voor onderstand uitgegeven, ad f 10 637 211, werd f 3 121 696 in geld en f 7 515 515 in geldswaarde verstrekt.

Die splitsing was voor de onderscheidene soorten van besturen en instellingen, als volgt:

		in geld.		in geldswaarde.
gemeentebesturen. .	f	121 509	. . f	954 687
instellingen *a* en *d* .		1 010 367	. .	2 509 679
» *b* . . .		1 893 264	. .	2 972 553
» *c* . . .		96 556	. .	1 078 596

De gemeentebesturen gaven dus in geldswaarde ruim $^{35}/_{40}$, de instellingen *a* en *d* ruim $^{28}/_{40}$, *b* ruim $^{24}/_{40}$ en *c* bijna $^{37}/_{40}$.

Vermits de onderstand, door de commissien ter uitdeeling van levensmiddelen en brandstoffen gedurende den winter, door de genootschappen voor behoeftige kraamvrouwen, door de gods-, gast- en ziekenhuizen verstrekt, geheel of bijna geheel in geldswaarde bestaat, was de algemeene reden, blijkens het later volgende, geheel anders voor de verschillende soorten van instellingen.

Behalve het gemelde bedrag voor onderstand werd nog door de gezamenlijke instellingen, met uitzondering van die ter werkverschaffing en van de gemeentebesturen, uitgegeven:

1°. door de instellingen *a* en *d*, voor welke alleen opgaven omtrent de onderscheidene hier volgende onderwerpen gevraagd konden worden:

voor gewoon onderhoud van gebouwen, gronden, meubelen en andere bezittingen, de verdere lasten, waarmede de eigendommen en inkomsten bezwaard zijn, en voor alle kosten van beheer.	f	845 536
voor renten van opgenomen of verschuldigde kapitalen.		6 690
voor aflossing van kapitalen, belegging van gelden, hetzij op hypotheek, hetzij door aankoop van vaste goederen, effecten, hetzij op eenigerhande andere wijze, en voor de renten op de aangekochte effecten, verschenen of bijbetaald.		927 708
voor subsidien aan andere instellingen van weldadigheid		136 441
voor verschillende onderwerpen, niet in de overige kolommen der tabellen begrepen (1)		310 212
voor nadeelige saldo's van vorige dienstjaren		32 753

2°. door de instellingen *b* en *c* voor kosten van beheer

b	f	255 070
c		139 015

Onder de bovengemelde uitgaven van f 845 536 voor gewoon onderhoud van gebouwen enz. en alle kosten van beheer voor *a* en *d* zijn weder, even als vroeger, begrepen de kosten van onderhoud enz. der godshuizen en ziekenhuizen, namelijk die van de gestichten zelven, de daarin voorhanden meubelen en kosten van beheer, welke in de kolom 2 der tabellen 15*b* en 18*b* gebragt en daar, onder het hoofd » onderstand van allerlei aard", gerangschikt zijn.

Daar de instellingen ter werkverschaffing niet in het algemeen overzigt der uitgaven werden begrepen, zijn zij mede niet opgenomen onder het nu volgend algemeen overzigt der ontvangsten.

Art. 10 der wet van 1854 sluit, met opzigt der instellingen *b* en *c*, uit het vragen van andere opgaven van

(1) In het verslag over 1874 is een drukfout geslopen, er staat: f 1 508 688; dit moet zijn: f 1 058 688.

(1) Hieronder zijn ook begrepen alle kosten van werkverschaffing aan armen, anders dan in de daarvoor bestemde instellingen en zonder aftrek van de opbrengst van het werk.

ontvangsten, dan het bedrag der collecten, inschrijvingen en andere vrijwillige bijdragen en dat der subsidien.

Deze ontvangsten bedroegen voor de onderscheidene instellingen te zamen f 5 721 664, als:

wegens collecten, inschrijvingen en andere vrijwillige bijdragen	f 3 215 231
en wegens subsidien	2 506 433

Daarvan werd ontvangen:

1°. wegens collecten, enz.:

door *a* en *d*	f 138 770
» *b*	2 564 897
» *c*	511 564
te zamen . . .	f 3 215 231

2°. wegens subsidien:

a. van andere instellingen, door:

a en *d*	f 94 900	
b	352 032	
c	17 320	
		464 252

b. van gemeenten of provincien, door:

a en *d*	f 1 927 121	
b	104 178	
c	10 882	
		2 042 181
te zamen . . .		f 5 721 664

Vergeleken met 1874, was de opbrengst der collecten enz. voor:

a en *d*	f 9 681	meer.
b	54 893	»
c	594	»
dus in het geheel . . .	f 65 168	meer.

In zoo verre de redenen voor de vermeerderde opbrengst der collecten, enz. zijn opgegeven, worden zij hierachter bij de afzonderlijke behandeling der verschillende soorten van instellingen medegedeeld. Hier zij echter opgemerkt, dat in de meeste gevallen die redenen niet bekend kunnen zijn. Toevallige omstandigheden oefenen veeltijds op die soort van inkomsten een merkbaren invloed uit. Van daar dan ook dat er, onder het groote getal instellingen, verscheidene waren, ten opzigte waarvan die bronnen van inkomsten niet zoo ruim vloeiden als in 1874. Aandacht verdient het echter, dat, voor zooveel de instellingen *b* betreft, die opbrengst weder aanmerkelijk hooger was dan in het voorafgaande jaar en dat ook voor de instellingen *c*, niettegenstaande den reeds gemelden overgang naar *a*, van vele instellingen, hetgeen noodwendig belangrijken invloed moest uitoefenen op het totaalcijfer der ontvangst, die inkomsten ook hooger waren dan in 1874. Uit een en ander zou wel met eenigen grond kunnen worden afgeleid dat in dit opzigt het streven tot naleving van het hoofdbeginsel der wet, » armenverzorging door kerkelijke en bijzondere instellingen", weder meer dan in 1874 te bespeuren is.

Het gevoelen aangaan het naleven der wet wordt versterkt bij vergelijking, tusschen beide jaren, van de subsidien, door de gemeentebsturen en provincien aan de verschillende instellingen verstrekt.

De subsidien waren voor:

a en *d*	f 22 117	meer;
b	1 873	minder;
c	6 224	» dan in 1874.

De vermeerdering voor *a* en *d* was het gevolg der oprigting van het armenhuis te Amsterdam, aan welke instelling in 1875 het belangrijk bedrag van f 35 931 als subsidie is uitgekeerd. Daar, blijkens ontvangen inlichtingen, eene som van f 35 162 aan het in 1874 nog bestaande werkhuis aldaar in dat jaar is uitgekeerd, en de subsidien aan werkinrigtingen, om de in de verslagen over 1862 en vroeger medegedeelde redenen, zoo als reeds is opgemerkt, in 1874 evenmin als in dit verslag, in de hier behandelde ontvangsten begrepen zijn, zoo volgt er uit dat om eene juiste vergelijking te maken gemelde som ad f 35 931 van het door *a* en *d* als subsidie ontvangene, ad f 1 927 121, moet afgetrokken worden. Het overblijvende, vergeleken met de subsidien door die instellingen in 1874 ontvangen, geeft dan voor *a* en *d* een verschil in minder van f 13 814.

Uit een en ander volgt dus, dat, in tegenstelling der opbrengst van de collecten, de ontvangen subsidien uit de fondsen der gemeenten of provincien voor de verschillende soorten van instellingen in 1875 veel minder waren dan in 1874.

Onder die subsidien, ten bedrage van f 2 042 181, was f 7004 van de provincien en f 2 035 177 (1) van de gemeenten.

Voor onderstand werd door alle instellingen te zamen uitgegeven		f 9 561 015
Trekt men hiervan af het voormelde bedrag:		
wegens collecten, enz. . .	f 3 215 231	
en wegens subsidien . . .	2 506 433	
		5 721 664
dan blijkt dat uit de inkomsten van bezittingen van allerlei aard der instellingen van weldadigheid en uit de opbrengst van aan haar toegekende regten en andere inkomsten, in de uitgaaf is bijgedragen		f 3 839 351

Hieruit volgt, dat de onderstand bestreden werd voor ruim $^{13}/_{40}$ door collecten, inschrijvingen en vrijwillige bijdragen, voor ruim $^{10}/_{40}$ uit subsidien en voor ruim $^{16}/_{40}$ uit inkomsten van bezittingen en andere gewone inkomsten. Die reden was in 1874 ruim $^{13}/_{40}$, ruim $^{10}/_{40}$ en bijna $^{17}/_{40}$.

Het bedrag der inkomsten van bezittingen was alleen

---

(1) Door bij dit bedrag ad . . . . f 2 035 177

te voegen:

1°. de subsidien aan de instellingen tot werkverschaffing	19 048
2°. het subsidie van het gemeentebestuur van:	
Rotterdam, aan het krankzinnigengesticht aldaar .	31 338
Utrecht, „ „ „ „ .	900
Deventer, „ „ „ „ .	200
Zwolle, aan de armeninrigting aldaar tot gedeeltelijke goedmaking der kosten voor de bij die inrigting bestaande bewaarscholen.	3 579
Goirle, aan de inrigting voor onderwijs in vrouwelijke handwerken aldaar	115
St. Michielsgestel, aan het doofstommen-instituut in die gemeente	10

welke subsidien in de betrekkelijke tabellen als ontvangsten voorkomen, dan verkrijgt men het bedrag in kolom 7 van tabel 2 vermeld ad. . . . . f 2 090 367

In 1874 was het f 2 118 615, zoodat er in het geheel in 1875 f 28 248 minder van de gemeentebesturen is ontvangen dan in eerstgenoemd jaar.

bekend voor *a* en *d*. Deze instellingen gaven voor onderstand uit		f 3 520 046
en ontvingen:		
wegens collecten enz. . .	f 138 770	
wegens opbrengst van verkochte voedingsmiddelen door de commissien of vereenigingen, die gedurende den winter uitdeelingen doen van levensmiddelen en grondstoffen . . .	53	
wegens subsidien van andere instellingen	94 900	
wegens subsidien van gemeenten en provincien . . .	1 927 121	
wegens inkomsten van bezittingen en toegekende regten.	2 494 934	
		4 655 778
	Verschil .	f 1 135 732

In 1874 overtroffen die ontvangsten het bedrag, voor onderstand uitgegeven, met f 1 007 403. Het verschil was dus aanmerkelijk hooger in 1875 dan in het voorafgaande jaar.

De onderstand, door de instellingen *b* verstrekt, beliep		f 4 865 817
Deze instellingen ontvingen:		
aan collecten, enz. . . .	f 2 564 897	
aan subsidien van andere instellingen van weldadigheid .	352 032	
aan subsidien van gemeenten, enz.	104 178	
		3 021 107
Voor deze werd dus uit eigen inkomsten aangevuld.		1 844 710
		f 4 865 817

Deze aanvulling beliep in 1874 de som van f 1 953 602.

De onderstand, door de instellingen *c* verstrekt, beliep		f 1 175 152
Deze instellingen ontvingen:		
aan collecten, enz. . . .	f 511 564	
aan subsidien van andere instellingen van weldadigheid .	17 320	
aan subsidien van gemeenten	10 882	
		539 766
Voor deze werd dus uit eigen inkomsten, enz. aangevuld		f 635 386
	Als boven . . .	f 1 175 152

In 1874 bedroeg de aanvulling de som van f 662 369.

Wanneer men nu bij die voor 1875 aangevulde sommen voegt het bedrag der uitgaven wegens kosten van beheer der instellingen *b* en *c*, welke mede uit eigen inkomsten moesten worden bestreden, dan volgt daaruit, dat deze eigen inkomsten in 1875 minstens bedroegen:

voor de instellingen *b*	f 2 099 780
» » » *c*	774 401
Dus te zamen . . .	f 2 874 181
Daar zij van de instellingen *a* en *d* waren	2 494 934
beliepen zij dus van al de instellingen te zamen minstens	f 5 369 115
tegen . . . . in 1874.	5 354 044

Uit het vorenstaande volgt dat er, even als vroeger, een aanmerkelijk verschil bestond tusschen de verhouding, in welke, voor de burgerlijke, kerkelijke en bijzondere instellingen, ieder der bedoelde hoofdbronnen van ontvangst stond tot de uitgaaf wegens onderstand. Zij was:

Voor de:	Collecten.	Subsidien.	Eigen inkomsten.
instellingen *a* en *d*	bijna $^{2}/_{40}$,	bijna $^{23}/_{40}$,	ruim $^{15}/_{40}$ (1)
» *b*	ruim $^{21}/_{40}$,	» $^{4}/_{40}$,	» $^{15}/_{40}$
» *c*	» $^{17}/_{40}$,	» $^{1}/_{40}$,	bijna $^{22}/_{40}$

Het groot verschil in de reden der collecten enz., tusschen de onderscheidene soorten van instellingen onderling, ontsproot hoofdzakelijk uit dezelfde oorzaken, die daarvoor in vroegere verslagen zijn opgegeven.

Het verschil in omgekeerden zin in de reden der subsidien stond met dat der collecten in naauw verband.

Er werd nog door de instellingen *a* en *d* ontvangen:		
wegens erfstellingen, legaten en schenkingen		f 21 791
opgenomen gelden.		22 134
erlangde aflossingen van hypotheken, koopprijzen van verkochte vaste goederen en te gelde gemaakte inschulden, effecten en andere bezittingen en de daarop verschenen en ontvangen renten.		682 323
terug ontvangen kosten van verpleging in gods- en gast- of ziekenhuizen van:		
a. de verpleegden zelven of van andere particulieren	f 136 821	
b. gemeenten of van andere instellingen van weldadigheid . . .	81 945	
c. het Rijk en de provincien. .	3 647	
		222 413
verschillende onderwerpen, niet in de vorige ontvangsten begrepen (2)		190 752
voordeelige saldo's van vorige dienstjaren .		849 881

De erfstellingen en legaten strekten grootendeels ter vermeerdering van de bezittingen, want aan de magtiging tot aanvaarding daarvan werd voor de instellingen *a* en *d* genoegzaam altoos de voorwaarde verbonden van rentegevende belegging volgens art. 15 der wet op het armbestuur.

De opgenomen gelden en erlangde aflossingen, enz., behoorden, even als de uitgaven wegens aflossingen, enz., tot de kapitaalsrekeningen. Uit den aard der zaak leveren die ontvangsten en uitgaven van het eene jaar tot het andere aanmerkelijke verschillen op.

De ontvangsten in de tabellen vermeld als: » alle in de vorige kolommen niet begrepen ontvangsten", werden mede gebruikt ter voorziening in de behoeften. Een gedeelte daarvan heeft gestrekt tot dekking van uitgaven voor onderstand.

De voormelde zamengetrokken uitgaven en ontvangsten worden nader gesplitst bij de volgende afzonderlijke behandeling der ontvangsten en uitgaven van de burgerlijke gemeenten, in zake armwezen, en van de onderscheidene soorten van instellingen. Die besturen en instellingen, waartoe de tabellen 1—26 betrekking hebben, geven, in verband met den inhoud dier tabellen en de verdere te haren aanzien ontvangen berigten, stof tot de hieronder bij de afzonderlijke behandeling van iedere soort van instellingen volgende opmerkingen, mededeelingen en vergelijkingen, ook in verband met hetgeen op den rug der tabellen ter toelichting voorkomt. Die toelichtingen zijn,

(1) Het meerdere der inkomsten voor *a* en *d* heeft gestrekt ter voorziening in andere uitgaven.

(2) Hierbij zijn gevoegd alle opbrengsten van de door werkverschaffing aan armen, anders dan in daarvoor bestemde instellingen, verkregen en verkochte voorwerpen.

voor zooveel *b* en *c* betreft, minder volledig, omdat de besturen dezer instellingen naar de wet tot het verstrekken daarvan niet verpligt zijn en niet alle genegen zijn om ze onverpligt te geven.

De vergelijkingen met vroeger worden, behoudens enkele uitzonderingen, noodig voor de beantwoording der door de Commissie uit de Tweede Kamer gedane vragen, beperkt tot het jaar 1874, even als de vergelijkingen van dat jaar in het vorige verslag tot 1873 beperkt waren. De redenen, waarom de vergelijkingen van dit en de acht vorige jaren met 1866 en vroeger tot verkeerde gevolgtrekkingen aanleiding zouden geven, zijn vermeld in het verslag over 1867, bladz. 15, waarnaar wordt verwezen.

Gemeentebesturen.

Volgens art. 22 der armenwet wordt daar, waar geen burgerlijk of algemeen of gemengd armbestuur bestaat, op de aanvragen om onderstand door het gemeentebestuur beslist. Om dus eene volledige statistiek te verkrijgen, moeten de op die wijze regtstreeks door de gemeentebesturen ondersteunden en de daarvoor regtstreeks gedane uitgaven en ontvangsten mede in de tabellen voorkomen. De tabellen 1 en 2 vermelden een en ander. De laatste bevat, wat de uitgaven betreft, die door gemeenten gedaan, van onderstand van allerlei aard, voor de bezoldiging van genees-, heel- en verloskundigen, voor kosten van verpleging van behoeftige krankzinnigen in gestichten en voor het begraven van armen, alle welke uitgaven voor verreweg het grootste gedeelte regtstreeks uit de gemeentekassen worden bestreden, en vereenigd met de uitgaven der burgerlijke en gemengde instellingen, den boven reeds medegedeelden omvang van den geheelen plaatselijken en burgerlijken armenlast in Nederland doen kennen.

In gemelde tabel 2 zijn de subsidien aan instellingen van weldadigheid mede opgenomen, welke bij eene afzonderlijke behandeling der gemeente-uitgaven, in zake het armwezen, in aanmerking kunnen komen, daar, zoo als reeds is opgemerkt, die gelden natuurlijk op nieuw als kosten van onderstand enz. onder de uitgaven der instellingen voorkomen.

De verhouding van het getal regtstreeks door de gemeentebesturen tot dat der door de armbesturen ondersteunde personen, hangt geheel af van de gebruiken in de verschillende provincien en gemeenten en van de overeenkomsten tusschen de beide soorten van besturen daaromtrent aangegaan. Op grond hiervan heeft eene afzonderlijke behandeling van de cijfers der regtstreeks uit de gemeentekassen bedeelde personen minder waarde en zijn deze cijfers, hoewel afzonderlijk, met de door de burgerlijke en gemengde instellingen ondersteunden in ééne tabel (tabel 1) vereenigd.

Van meer belang voor eene afzonderlijk beschouwing zijn de uitgaven en ontvangsten der gemeenten, in zake het armwezen, zoo als die in tabel 2 voorkomen.

Om de hoegrootheid der uitgaven door de gemeentebesturen, te dier zake gedaan, te kennen, moet het bedrag in kolom 8 van gemelde tabel 2, ad . f 3 166 563

verminderd worden met de daartegen overstaande ontvangsten, kolom 13, ad . . . 237 592

waaruit blijkt, dat het armwezen in 1875 aan de gezamenlijke gemeenten heeft gekost . f 2 928 971

of f 0,77 per inwoner, berekend naar de bevolking op 31 December 1875.

In 1874 waren de kosten f 2 956 527 of f 0,78^5 per inwoner.

Wanneer men deze berekening toepast op de groepen der gemeenten naar het zielental, dan blijkt daaruit, dat in 1875 alle kosten van armenzorg, na aftrek der ontvangsten, vermeld in kolom 13 van genoemde tabel, beliepen in de gemeenten van:

3000 en minder zielen	f 467 638	of f 0,40	per inwoner;
3001—10 000 »	906 442	» 0,66^5	» »
10 001—20 000 »	322 692	» 1,06	» »
meer dan 20 000 »	1 232 199	» 1,25^5	» »

Daar deze cijfers in 1874 per inwoner bedroegen f 0,40^5, f 0,68, f 1,12 en f 1,28^5, volgt daaruit dat de uitgaven voor alle kategorien van gemeenten lager waren dan in dat jaar.

Per inwoner bestaat er tusschen de vier kategorien van gemeenten onderling eene groote wanverhouding in de kosten voor het armwezen. Eene nagenoeg gelijke wanverhouding is echter ook waar te nemen in de vroegere verslagen aangaande het armbestuur. Zij geeft aanleiding tot het beantwoorden der opmerking van de meergemelde commissie, dat »het verschil in het bedrag der kosten van de armenverzorging in verhouding tot de bevolking opvallend groot is"; en verder, dat »in gemeenten boven de 20 000 zielen de kosten, per inwoner berekend, ongeveer drie maal het bedrag beliepen, waarop ze te staan kwamen in gemeenten van 3000 zielen en daar beneden". Te regt merkt de commissie daarbij op dat »het verschil gezocht moet worden in de kosten van verpleging van krankzinnigen in gestichten en van het bedrag der subsidien door de gemeenten aan de verschillende instellingen van weldadigheid verleend", want de uitgaven per inwoner berekend waren in 1875 voor:

GEMEENTEN van:	Onderstand met inbegrip van geneeskundige hulp en kosten van begrafenissen en na aftrek der terugontvangen gelden, krachtens de artt. 49—52 der wet.	Kosten van verpleging van krankzinnigen in gestichten, na aftrek der bijdragen, door het Rijk en de provincien verstrekt.	Subsidien.	Totaal.
3 000 en minder zielen	f 0,15	f 0,05^5	f 0,19^5	f 0,40
3 001—10 000 »	0,15	0,06^5	0,45	0,66^5
10 001—20 000 »	0,16	0,08	0,82	1,06
meer dan 20 000 »	0,07	0,16^5	1,02	1,25^5

De commissie vraagt:

» Waarom is het getal van de in de gestichten verpleegde krankzinnigen in de grootere gemeenten vergelijkenderwijs, zoo buitengewoon groot?"

en

» Waaraan is de vrij sterke, maar toch onregelmatige progressie in het bedrag der subsidiën aan de instellingen van weldadigheid te wijten?"

Volgens het gevoelen van onderscheidene collegiën van Gedeputeerde Staten, ligt de oorzaak van het in de eerste vraag bedoeld verschil hoofdzakelijk in de omstandigheid, dat de bewoners van het platteland veel meer dan die van groote gemeenten, krankzinnigen in eigen woningen verplegen, en niet dan bij dringende noodzakelijkheid tot plaatsing in geneeskundige gestichten overgaan.

Ten plattenlande toch kan de verpleging gemakkelijk en bijna zonder gevaar geschieden, want de woningen zijn er veelal ruimer dan in groote gemeenten en meerendeels gelijkvloers. Zonder aanstoot te geven of hindernis te veroorzaken, kunnen bovendien personen, in geringe mate lijdende aan krankzinnigheid, zoo ook idioten, langs de wegen gaan en zijn daardoor veeltijds tot veld- en anderen arbeid, onder toezigt, met gunstig gevolg te bezigen. Hierbij komt dat de verpleging aan huis veelal weinig kost aan kleeding- en liggingstukken en dat aan de voeding van een persoon meer of minder, wegens het bebouwen voor eigen rekening van eenige aren grond en het mesten van een stuk vee, door bijna elken minvermogende zelden veel waarde gehecht wordt.

Van deze omstandigheden schijnen de besturen van kleine gemeenten, bevreesd als zij zijn voor stijging der kosten van het armwezen, gebruik te maken; zij geven voor de verpleging van behoeftige krankzinnigen, die niet gevaarlijk zijn, bij bloedverwanten een ruimen onderstand of besteden ze bij andere particulieren, in stede van plaatsing in een geneeskundig gesticht, waaraan, zelfs bij het ontvangen van een subsidie van het Rijk en de provincie, ter gedeeltelijke bestrijding der kosten, toch altijd meer uitgaven verbonden zijn.

Tegen die uitgaven zien daarentegen de besturen van groote gemeenten veelal niet op, omdat zij overtuigd zijn, dat verpleging aan huis, zelfs van personen die in geringe mate krankzinnig zijn, door het digt ineen wonen der bevolking, groote moeijelijkheden baart, vele gevaren oplevert en menigwerf tot klagten aanleiding geeft, waarbij dan nog komt, dat vele minvermogenden in die gemeenten, welke zich schamen om onderstand te vragen, er niet tegen op zien dat hunne krankzinnige bloedverwanten voor rekening der gemeente in gestichten worden verpleegd.

Behalve op bovengemelde omstandigheid, wordt door sommige gemeentebesturen ook gewezen op de levenswijze ten plattenlande, die in den regel gezonder, eenvoudiger en minder kommervol is, waardoor in die gemeenten de gevallen van krankzinnigheid welligt minder talrijk voorkomen dan in de steden; alsmede op het vestigen uit kleinere in grootere gemeenten van dienstboden en werklieden, die, bij krankzinnigheid, vóór de invoering van de gewijzigde armenwet, voor rekening van de geboorteplaats in gestichten opgenomen, na dat tijdstip voor rekening van de woonplaats daarin geplaatst worden.

Een en ander heeft veel tot het verschil, waarop de gemelde Commissie uit de Kamer de aandacht vestigt, bijgedragen.

Gedeputeerde Staten van Zuidholland zijn echter van oordeel, dat de vraag het meest afdoende uit een geneeskundig oogpunt te beantwoorden is.

De Regering heeft ook het gevoelen van de inspecteurs der gestichten voor krankzinnigen dienaangaande ingewonnen en acht het daarop ontvangen antwoord belangrijk genoeg om het hier in zijn geheel te laten volgen.

Het luidt:

» Waarschijnlijk is er meer dan éénе reden waarom het getal van de in de gestichten verpleegde krankzinnigen uit de grootere gemeenten vergelijkenderwijs zoo buitengewoon groot is.

» Blijkens de verslagen onzer voorgangers zijn de krankzinnigengestichten hier te lande steeds meer door bewoners van grootere gemeenten dan van kleinere bevolkt geworden; in het verslag over de jaren 1860—1862 (bladz 151) werd opgemerkt dat de verhouding der landbouwers gedurende de laatste tien jaren, met de vorige tien jaren vergeleken, met 10 pct. vermeerderd was; hiertoe zou hebben bijgedragen dat voor Noordbrabant in den loop van het tweede tijdvak besloten is, voor de verpleging van alle arme krankzinnigen subsidiën uit provinciale fondsen aan al de gemeenten te verstrekken, waaruit ook het verleenen van Rijksbijdragen is voortgevloeid, en dat ook voor Limburg in de laatste tijden in dit opzigt met eenige meerdere mildheid dan vroeger werd gehandeld, dat hierdoor en ten gevolge van strengere waakzaamheid tegen het mishandelen van krankzinnigen buiten gestichten, de plaatsing van zulke ongelukkigen, op het platteland behoorende, toegenomen is. In de verslagen van het gesticht te Zutphen (1858—1860) die als bijlagen tot de notulen van de vergaderingen der Staten van Gelderland gedrukt zijn, is medegedeeld over 1858, dat uit de steden 1 krankzinnige op 650 inwoners en van het platteland 1 op 2200 inwoners, en over 1859 en 1860 dat uit de steden 1 krankzinnige op 650 en van de landelijke gemeenten 1 op 1700 inwoners in het gesticht verpleegd werd. Maar ook in andere landen doet zich hetzelfde verschijnsel voor; onder anderen lezen wij in het tweede verslag der commission permanente d'inspection des établissements d'aliénés en Belgique (bladz. 7), dat in de steden 1 krankzinnige op 476 en in de landelijke gemeenten 1 op 1368 inwoners voorgekomen was. Het verschijnsel op zich zelf kan dus geene verwondering wekken, en waarschijnlijk is meer dan eene oorzaak daarvoor te vinden, zoo als wij in den aanhef reeds opmerkten.

Uit de toelichting die omtrent de aanleiding der vraag gegeven werd, blijkt dat de Commissie uit de Tweede Kamer, die haar opperde, het oog had op behoeftige krankzinigen. Uit de cijfers van betaalde verpleegkosten voor behoeftige krankzinnigen uit volkrijke en uit minder volkrijke gemeenten, was gebleken dat die kosten in eerstbedoelde gemeenten aanmerkelijk grooter waren.

Eene der redenen, die daartoe leiden, is, naar ons oordeel, gelegen in de omstandigheid dat alle krankzinnigengestichten in of nabij groote steden gelegen zijn, zoodat het vervoer derwaarts niet bezwaarlijk is, en in de daaruit sedert jaren ontstane gewoonte om de behoeftige krankzinnigen naar een gesticht ter verpleging te zenden. Utrecht, Rotterdam, Delft, 's Gravenhage, Dordrecht, Deventer, Maastricht, 's Hertogenbosch, Franeker, hebben gestichten binnen hare muren, Amsterdam en Haarlem in hare nabijheid, terwijl Amsterdam nog een afzonderlijk gesticht voor Israëliten binnen haren omtrek bezit. Men besluit daar gemakkelijker dan in van gestichten verwijderde plaatsen om de krankzinnigen naar een gesticht te zenden, gelijk reeds daaruit blijkt dat uit de provinciën, waar geene gestichten zijn, het kleinste getal krankzinnigen in gestichten verpleegd wordt, met uitzondering alleen van Drenthe.

Eene andere reden komt ons voor gelegen te zijn in het verschil van de toestanden in de steden en op het land. Veel gemakkelijker dan in steden kan men op het land een krankzinnige te huis verplegen. In steden kunnen vele krankzinnigen bezwaarlijk buiten 's huis verkeeren. Zij strekken daar tot bespotting van kinderen of min beschaafden, geven daardoor en door hunne handelingen ligt aanleiding tot ongeregeldheden en oploopen en komen in gevaar een ongeluk te krijgen. Ook bevordert de politie in de steden de overbrenging van krankzinnigen naar de gestichten. Buiten kunnen de meeste krankzinnigen bij goed weder de lucht genieten, soms eenigen arbeid verrigten, en daar kan meestal beter dan in steden toezigt in huis op hen gehouden worden, omdat de behoeftigen in groote steden veelal hunne werkzaamheden buiten 's huis hebben, op het land meer in of nabij het huis.

Uit de navolgende tabel blijkt dat in provinciën, waarin groote steden en ruime krankzinnigengestichten zijn, het

aantal behoeftige krankzinnigen, die in gestichten verpleegd worden, veel grooter is dan in andere provincien.

PROVINCIEN.	Aantal behoeftige krankzinnigen op 31 Dec. 1875 verpleegd		Van 100 behoeftige krankzinnigen werden verpleegd	
	in gestichten.	buiten gestichten.	in gestichten.	buiten gestichten.
Noordbrabant. .	418	330	55.8	44.2
Gelderland . .	350	333	51.2	48.8
Zuidholland. .	650	221	74.6	25.4
Noordholland .	741	85	89.7	10.3
Zeeland . . .	79	127	38.3	61.7
Utrecht . . .	231	69	77	23
Friesland. . .	197	164	54.5	45.5
Overijssel. . .	158	133	54.2	45.8
Groningen . .	119	144	45.2	54.8
Drenthe . . .	50	44	53.1	46.9
Limburg. . .	272	138	66.3	33.7

Er zou eindelijk nog eene derde oorzaak kunnen zijn. Indien de aanleidende oorzaken tot het ontstaan van krankzinnigheid bij behoeftigen in groote steden menigvuldiger waren, zouden er aldaar in reden tot de bevolking meer krankzinnigen zijn, en dan ware daarin een reden te vinden voor de betrekkelijk hoogere verplegingskosten die voor behoeftige krankzinnigen worden betaald.

De volgende tabel geeft daaromtrent inlichting.

PROVINCIEN.	Bevolking op 31 Dec. 1875.	Op 31 Dec. 1875 waren behoeftige krankzinnigen bekend.	Op 100 000 inwoners waren op 31 Dec. 1875 behoeftige krankzinnigen.
Noordbrabant.	451 095	748	165
Gelderland. .	448 820	683	152
Zuidholland .	748 162	871	116
Noordholland.	629 345	826	131
Zeeland. . .	185 628	206	110
Utrecht. . .	184 084	300	162
Friesland . .	313 804	361	114
Overijssel . .	265 144	291	109
Groningen. .	238 662	263	110
Drenthe . .	112 221	94	83
Limburg . .	232 562	410	176

Uit deze tabel blijkt dat krankzinnigheid onder behoeftigen in provincien met groote steden in het algemeen niet menigvuldiger is dan in de andere provincien. Het aantal dier krankzinnigen immers, in verhouding tot de bevolking, is in Noord- en Zuidholland lager dan in Noordbrabant, Gelderland, Utrecht en Limburg, doch iets hooger dan in Zeeland, Friesland, Overijssel, Groningen en Drenthe."

Ter beantwoording der tweede vraag strekt het volgende:

De subsidien uit gemeentefondsen aan instellingen van weldadigheid verleend, zijn sedert de invoering van de wijzigingswet allengs minder geworden.

Zij waren in:

	1870.	1871.	1872.	1873.	1874.	1875.
In de gemeenten van de:						
1ste kategorie	f 356 917	f 333 593	f 311 045	f 263 961	f 238 002	f 228 122
2de »	729 884	706 560	661 384	636 023	626 579	612 199
3de »	334 394	294 586	268 334	234 812	253 599	248 363
4de »	915 372	989 023	998 431	1 016 887	1 000 434	1 001 683
en in het geheel	f 2 336 567	f 2 323 762	f 2 239 194	f 2 151 683	f 2 118 614	f 2 090 367

Dat de subsidien, door de gemeenten der 4de kategorie verstrekt, in tegenstelling der overige waren toegenomen, is aan de ziekenhuizen toe te schrijven. Die instellingen, althans die van *a* en *d*, ontvangen meestal subsidien naar gelang der behoeften, en deze behoeften waren in de laatste jaren, ten gevolge van het steeds grooter getal verpleegden, niet weinig toegenomen.

De door de Commissie bedoelde wanverhouding in de subsidien, per inwoner berekend, bleef echter bij voortduring tusschen de vier kategorien van gemeenten onderling, in meerdere of mindere mate bestaan.

De verhouding per inwoner was, in:

	1870.	1873.	1875.
in de 1ste kategorie	f 0,31	f 0,23	f 0,19[5]
» » 2de »	0,55[5]	0,48	0,45
» » 3de »	1,09[5]	0,82	0,82
» » 4de »	1,00	1,07	1,02

Uit die cijfers blijkt dat het bedrag in de vierde kategorie, per inwoner berekend, grooter is dan dat in de eerste:

in 1870 bijna	3.23	maal,
» 1873 ruim	4.65	»
» 1875 »	5.23	»

Hoewel de gemelde wanverhouding, althans gedeeltelijk, is toe te schrijven aan de ruime gelegenheid voor minvermogenden ten platten lande om voortdurend werk te krijgen en dus in eigen behoefte te voorzien, ten gevolge waarvan de besturen der instellingen van weldadigheid aldaar meestal niet veel onderstand behoeven uit te reiken en daardoor minder subsidie noodig hebben; zoomede aan de omstandigheid, dat, blijkens kolom 1 en 2 van tabel 2, de kleine gemeenten meer regtstreeks bedeelen dan de groote, waarbij dan nog gevoegd kan worden, dat in sommige groote gemeenten op het gebied van het armwezen veel meer gedaan wordt dan ten platten lande, bestaat er nog eene andere meer afdoende oorzaak van die wanverhouding, welke, zoowel in het verslag aangaande het armbestuur over 1873 als in dit verslag te vinden is. Reeds hiervoren werd opgemerkt, dat een aanzienlijk deel der door de gemeentebesturen verstrekte subsidien tengoede komt van de ziekenhuizen. Blijkens de aanmerkingen, op den rug van tabel 2 vermeld en de tabellen 18 *c* en 20 was van het in 1875 uitbetaald bedrag voor subsidien, groot f 2 090 367 de belangrijke som van f 454 038 aan die inrigtingen uitgekeerd. Een ander deel, een bedrag uitmakende van f 1 274 270, dus meer dan de helft van de bovenvermelde f 2 090 367, is, als subsidie, aan de burgerlijke armbesturen verstrekt. Kolom 5 van tabel 3 *b* wijst aan, dat gemelde som, ad f 1 274 270 zich verdeelde, als volgt:

1ste kategorie	f	204 869
2de »		524 023
3de »		192 388
4de »		352 990
als boven	f	1 274 370

doch in diezelfde tabel 3 *b*, kolom 1, is tevens te vinden, dat de renten van effecten en van uitstaande kapitalen, huur- en pachtpenningen, enz. waren:

voor de instellingen der 1ste kategorie	f	595 693
» » » » 2de »		269 207
» » » » 3de »		56 878
» » » » 4de »		279 622

Hieruit volgt dus, dat de instellingen der 1ste kategorie veel uit eigen inkomsten konden bestrijden, en dus minder subsidie noodig hadden dan die in de 2de kategorie, van welke de inkomsten, niet de helft bedroegen van die der eerste. Daar dit mede het geval is met de twee andere kategorien van gemeenten, wanneer daarbij de bevolking in aanmerking genomen wordt, dan is daaruit met grond af te leiden, dat de renten van effecten, enz. van de burgerlijke armbesturen hoofdzakelijk de oorzaak zijn van de vrij sterke, maar toch onregelmatige progressie in het bedrag der subsidien.

Besturen voor huiszittende armen.

Deze besturen (tabellen 1, 3*a*, 3*b*, 4 en 5) bestonden uit burgerlijke en algemeene armbesturen, gemengde armbesturen, weezen-armbesturen, diaconien of armbesturen der onderscheidene kerkgenootschappen, bijzondere uit erfmaking of uit andere handelingen van bijzondere personen of van bijzondere, niet-kerkelijke, vereenigingen ontsproten besturen, die geene gestichten bezitten en dus niet tot de godshuizen behooren, en enkele besturen, die niet bepaaldelijk onder eene of andere dezer onderscheidene omschrijvingen kunnen worden gerangschikt.

De uitkomsten van het beheer der besturen voor huiszittende armen en van de godshuizen verdienen de meeste aandacht, omdat zij den voornaamsten leiddraad opleveren ter beoordeeling of de last der armoede toeneemt of vermindert.

Het aantal dezer instellingen was gelijk aan in in 1874 en bedroeg dus 4026, waarvan er in 1875 tot *a* en *d* 1202, tot *b* 2729, tot *c* 95 en in 1874 tot *a* en *d* 1209, tot *b* 2723 en tot *c* 94 behoorden.

Het aantal instellingen *a* en *d verminderde* derhalve met 7; daarentegen *vermeerderde* dat van *b* met 6 en van *c* met 1.

Deze verschillen zijn veroorzaakt, voor zooveel betreft:

de instellingen *a* en *d*:

door de oprigting van een algemeen of burgerlijk armbestuur te Roodkerk, gemeente Dantumadeel en de veranderde rangschikking van de instelling de Valeweerd te Doesburg; en

door de opheffing van de burgerlijke armbesturen te Werkendam, Woudenberg, Hoogvliet, Poortugaal, Rijswijk, Noordwijkerhout, Klooster-Anjum, Schingen en Slappeterp; de drie laatsten zijn vereenigd met die te Berlicum, Dronrijp en Menaldum;

de instellingen *b*:

door de oprigting van een Roomsch-katholijk parochiaal armbestuur voor het rectoraat der H. Anna te Molenschot, gemeente Gilze, van een Israëlitisch armbestuur te Hengelo, (Gelderland), van diaconie-armbesturen der Christelijk Gereformeerde gemeente te Spijkenisse, Monster, Waddinxveen, Beverwijk, Lopik en Rijssen, van een Roomsch-katholijk armbestuur van O. L. Vrouwe voor de buitenarmen te Utrecht, en van een Roomsch-katholijk parochiaal armbestuur te Wittem; en

door de opheffing van het Hervormd armbestuur te Eschmarke, gemeente Lonneker, door de vereeniging van het Roomsch-katholijk armbestuur te Zoetermeer met dat te Zegwaart, zoomede door de overbrenging van het Hervormd armbestuur te Kallenkote, gemeente Steenwijkerwoud naar *c*:

de instellingen *c*:

door de bovengemelde overbrenging van het Hervormd armbestuur te Kallenkote, de oprigting van eene instelling te 's Gravesande; en

door de rangschikking van de stichting Valeweerd te Doesburg onder die van *a*.

De gezamenlijke armbesturen ondersteunden het volgend getal personen:

Verslag over de verrigtingen aangaande het armbestuur over 1875.

	Gedurende het geheele jaar onafgebroken.		In den loop van het jaar eens of meermalen.		Te zamen.	
	Hoofden van huisgezinnen.	Eenloopende personen.	Hoofden van huisgezinnen.	Eenloopende personen.	Hoofden van huisgezinnen.	Eenloopende personen.
de 1202 *a* en *d*	14 962	13 382	24 405	10 000	39 367	23 382
» 2729 *b*	31 241	22 759	36 890	14 723	68 131	37 482
» 95 *c*	880	480	2 617	636	3 487	1 116
Te zamen	47 073	36 621	63 912	25 359	110 985	61 980
	83 694		89 271		172 965	
Tegen	48 245	36 905	60 994	27 173	109 239	64 078
	85 150		88 167		173 317	
			in 1874.			

Uit deze cijfers blijkt, dat het getal verpleegde personen in 1875 niet veel verschilt met dat in 1874. In het geheel was het 352 minder dan in laatst genoemd jaar; de instellingen *b* ondersteunden 527 en die van *c* 120 personen minder; de instellingen *a* en *d* daarentegen 295 personen meer dan in 1874. De oorzaak van dit laatste is hoofdzakelijk toe te schrijven aan het grooter getal personen dan in 1874, aan welke geneesmiddelen werden verstrekt, en aan den hoogen waterstand in het najaar van 1875, waardoor in enkele provincien de veldarbeid tijdelijk moest gestaakt worden.

Het getal der voortdurend bedeelden was voor *a* en *d* ruim $^{18}/_{40}$, voor *b* ruim $^{20}/_{40}$ en voor *c* bijna $^{12}/_{40}$ van het geheele getal bedeelden van elk dezer soorten van instellingen. Daar het in 1874 respectivelijk bijna $^{19}/_{40}$, bijna $^{21}/_{40}$ en bijna $^{12}/_{40}$ was, is uit een en ander af te leiden: 1°. dat door de instellingen *a* en *d*, zoomede door *b*, in verhouding, minder personen voortdurend en meer tijdelijk ondersteund werden dan in 1874; en 2°. dat de kerkelijke armbesturen, even als in vroegere jaren, meer dan de overige instellingen, ouden en gebrekkigen, die tot allen arbeid ongeschikt zijn en dus in de eerste plaats hulp behoeven, ondersteunden.

Voor onderstand werd uitgegeven:

	In geld.	In geldswaarde.	Totaal.
door *a* en *d*	f 1 008 591	f 979 301	f 1 987 892
» *b*	1 879 853	1 437 192	3 317 045
» *c*	54 404	40 130	94 534
Te zamen	f 2 942 848	f 2 456 623	f 5 399 471
Tegen	f 2 916 423	f 2 453 873	f 5 370 296
in 1874.			

Onder de som van f 979 301, door *a* en *d* in geldswaarde verstrekt, is begrepen f 15 384, in 1875 voor verplegingskosten van behoeftige krankzinnigen in gestichten uitgegeven. In 1874 waren deze verplegingskosten f 14 788.

Van het in 1875 verstrekte bedrag voor onderstand ad f 5 399 471, werd door *a* en *d* bijna $^{15}/_{40}$, door *b* bijna $^{25}/_{40}$ en door *c* bijna $^{1}/_{40}$ uitgegeven. De verhoudingen waren gelijk aan die over 1874.

In geld was, even als in 1874, door alle soorten van instellingen meer uitgegeven dan in geldswaarde.

De onderstand in geld bedroeg f 26 425, in geldswaarde f 2750 en in het geheel f 29 175 meer dan in 1874.

Door de instellingen *a* en *d* was f 7760 en door die van *b* f 25 225 meer uitgegeven dan in 1874; daarentegen door die van *c* f 3810 minder dan in dat jaar.

De vermeerderde uitgaven voor *a* en *d* moeten hoofdzakelijk worden toegeschreven aan:

1°. de oprigting van een oude mannen- en vrouwenhuis te Stiphout, een onderdeel van het algemeen armbestuur aldaar. Dat gesticht, ten gevolge eener erfstelling opgerigt, veroorzaakte eene verhooging van onderstand van f 3249;

2°. aan den hoogen waterstand in vele gemeenten van het Rijk, waardoor reeds in de helft van November het werk moest gestaakt worden; en

3°. aan de verhoogde kosten voor genees- en heelkundige hulp, welke alleen te Utrecht f 1755 hooger waren dan in 1874.

De verhoogde uitgaven van de instellingen *b* zijn mede voor een deel het gevolg van den hoogen waterstand op het einde van 1875, doch ook aan de vele kerkelijke armbesturen, in den loop van het dienstjaar in het leven geroepen.

Het verdient aandacht, dat, volgens bekomen inlichtingen, de uitgaven der burgerlijke instellingen voor onderstand in tal van gemeenten aanmerkelijk waren ingekrompen, terwijl de uitgaven der kerkelijke en bijzondere instellingen in die gemeenten meer en meer toenamen.

Wanneer de gemelde gezamenlijke uitgaven worden omgeslagen over het geheele getal personen, aan wie ondersteuning uitgereikt is (hoofden van huisgezinnen en eenloopende personen) dan bedraagt het geheele beloop van den onderstand per hoofd in 1875:

in gemeenten van:		*a* en *d*.	*b*.	*c*.
beneden 3 000	zielen.	f 38,38	f 40,45	f 31,02
van 3 001-10 000	»	34,24	33,44	11,62
» 10 001-20 000	»	33,59	33,79	22,49
» meer dan 20 000	»	22,29	23,92	24,71
in alle gemeenten vereenigd.		31,68	31,41	20,54
In 1874 waren deze cijfers voor alle gemeenten vereenigd.		31,71	31,01	20,82

In het geheel was dus de bedeeling per hoofd, voor zooveel de instellingen *a* en *d* en *c* betreft lager, en voor zooveel die van *b* aangaat, hooger dan in 1874.

Daar vele leden van gezinnen in den onderstand hebben gedeeld, was het bedrag, hetwelk elke arme genoot, veel minder.

De verdere uitgaven, door *a* en *d* gedaan, bedroegen:

voor gewoon onderhoud van gebouwen enz. en voor alle kosten van beheer (1)	f	310 995
voor werkverschaffing aan armen, zonder aftrek van de opbrengst van het werk . .		9 591
voor teruggaaf aan gemeenten, van onderstand door deze, zonder tusschenkomst van armbesturen verstrekt		9 831
voor subsidien aan andere instellingen van weldadigheid.		82 761
voor renten aan opgenomen of verschuldigde kapitalen		4 715
voor aflossing van kapitalen en belegging van gelden, enz. (2)		360 265
voor alle andere uitgaven (3)		97 387
de nadeelige saldo's van vroegere jaren bedroegen		28 915
terwijl voor kosten van beheer werd uitgegeven:		
door *b*		98 209
» *c*		4 040

De voormelde aflossing en belegging, voor zooveel *a* en *d* betreft, hadden voor een deel plaats uit de algemeene inkomsten, want tegenover het bedrag van f 360 265 stond f 281 395 wegens opgenomen gelden, erlangde aflossing enz., zoodat er meer werd afgelost en belegd dan terug ontvangen wegens aflossing en opgenomen gelden f 78 870. In 1874 was het verschil in meer slechts f 45 320.

Uit den aard der zaak volgt, dat de voormelde verdere uitgaven bij 1202 instellingen, het eene jaar vergeleken bij het andere, menigwerf afwisseling ondergaat, zoowel in meer als in minder.

(1) Zie voor de verdere omschrijving dezer uitgaven de vermelding in het vorenstaand algemeen overzigt.

(2) De omschrijving dezer uitgaven komt mede voor in vorenstaand algemeen overzigt.

(3) Zie de specificatie dezer uitgaven op den rug van tabel 3*a*.

Er werd ontvangen aan:

	Collecten, inschrijvingen, giften en bijdragen.	Subsidien.	Totaal.
door *a* en *d*. .	f 114 278	f 1 319 582	f 1 433 860
» *b*.	1 939 320	187 666	2 126 986
» *c*.	16 691	4 071	20 762
Te zamen	f 2 070 289	f 1 511 319	f 3 581 608
Tegen in 1874.	f 2 047 984	f 1 536 035	f 3 581 019

De opbrengst der collecten was dus voor alle instellingen meer dan in 1874, en wel voor *a* en *d* f 5644, voor *b* f 16 450 en voor *c* f 211. Ofschoon de bronnen dezer inkomsten in vele gemeenten ruimer vloeiden, vooral ten opzigte der kerkelijke instellingen, dan in het vorafgaande jaar, waren er toch ook gemeenten, waar het tegendeel plaats vond, zonder dat daarvoor bepaalde redenen waren op te geven. Als regel is echter wel aan te nemen, dat er bij het in het leven roepen van instellingen, veel gegeven wordt en vermits dit wat *b* betreft, in het dienstjaar veel plaats had, zoo is de vermeerderde opbrengst der collecten althans voor een deel, daaraan toe te schrijven.

Voor onderstand werd uitgegeven . .	f	5 399 471
Vermindert men dit bedrag, met de som door collecten, enz. en subsidien verkregen, ad		3 581 608
dan blijkt daaruit, dat uit de inkomsten van bezittingen en uit andere bronnen, in die uitgaven werd bijgedragen . . .	f	1 817 863
en wel voor:		
a en *d*	f	554 032
b		1 190 059
c		73 772

Voor zooveel de instellingen *a* en *d* betreft, bedroegen in 1875 de inkomsten van bezittingen f 1 201 400 tegen f 1 165 380 in 1874 en dus in eerstgenoemd jaar f 36 020 meer. De oorzaak hiervan lag hoofdzakelijk in de meer gemelde stichting te Stiphout, in de rangschikking onder *a* der instelling »Valeweerd" te Doesburg, in de verhoogde pachtpenningen van landerijen en in de ruime opbrengst van het rijswaardenhout, enz. Door van de inkomsten, ad f 1 201 400, f 554 032 te gebruiken voor onderstand, bleef er nog f 647 368 over, waardoor ruim voorzien kon worden in de uitgaaf voor onderhoud van gebouwen, enz., die in 1875 f 310 995 beliep tegen f 311 527 in 1874.

Voegt men nu voor *b* en *c* bij de voormelde uitgaven, ad f 1 190 059 en f 73 772, het bedrag voor kosten van beheer, die mede uit diezelfde bron zijn bestreden, dan volgt daaruit, dat de inkomsten, enz. in 1875 minstens bedroegen voor:

b	f	1 288 268
c		77 812
zij waren voor *a* en *d*		1 201 400
en beliepen dus minstens voor de besturen van alle instellingen voor huiszittende armen te zamen	f	2 567 480

Verslag over de verrigtingen aangaande het armbestuur over 1875.

De uitgaaf voor onderstand werd dus bestreden uit de opbrengst van:

	Collecten enz.	Subsidien.	Inkomsten enz.	Totaal.
a en *d*. . .	f 114278	f 1319582	f 554032	f 1987892
b.	1939320	187666	1190059	3317045
c.	16691	4071	73772	94534
Te zamen.	f 2070289	f 1511319	f 1817863	f 5399471
Tegen. . .	f 2047984	f 1536035	f 1786277	f 5370296

in 1874,

of wel in 1875 uit:

	Collecten, enz.	Subsidien.	Inkomsten, enz.
voor *a* en *d*.	ruim 2/40	bijna 27/40	ruim 11/40
» *b*	» 23/40	ruim 2/40	» 14/40
» *c*	» 7/40	bijna 2/40	» 31/40
en in het geheel.	» 15/40	ruim 11/40	» 13/40

Over het algemeen wijken deze verhoudingen niet veel af van die in 1874.

De verdere ontvangsten voor *a* en *d* waren:

erfstellingen, legaten en schenkingen. .	f	10 965
onderstand, krachtens artt. 49—52 der wet op het armbestuur, terug ontvangen. . .		8 953
subsidien van de provincien en van het Rijk voor verpleging van krankzinnigen in de gestichten voor deze.	f	3 647
opbrengst van de door werkverschaffing verkregen en verkochte voorwerpen . . .		10 791
alle verdere ontvangsten (1)		38 897
terwijl de voordeelige saldo's van vorige dienstjaren beliepen		502 058

Aan erfstellingen, legaten, enz werd ontvangen door de instellingen *b* f 200 179 en door de instellingen *c* f 12 699. Behalve eerstgenoemd bedrag is nog aan eene instelling *b*, de Hervormde diaconie te Amsterdam een legaat groot f 80 000 2½ pcts. inschrijving op het grootboek der nationale werkelijke schuld gemaakt.

Door de burgerlijke armbesturen te 's Heer Hendrikskinderen, Maire, Waaxen, Scharl, Elahuizen, Warstiens en Rimburg, gelijk mede door het gemengd armbestuur te Hontenisse werd geen onderstand verstrekt. Eenige kerkelijke armbesturen onthielden zich mede van het geven van onderstand.

De armbesturen, in 1875 opgerigt, waren van denzelfden aard en hadden gelijke strekking, als die reeds vroeger bestonden en in dit Verslag zijn opgenomen.

Genootschappen, die aan schamele armen onderstand verleenen.

Het aantal genootschappen, die aan schamele armen onderstand verstrekten (tabellen 6*a*, *b* en *c*, 7 en 8), was 205, waarvan 1 (in Drenthe) tot *a*, 132 tot *b* en 72 tot *c* behoorden.

In 1874 waren er ook 205, zijnde er toen 1 onder *a*, 131 onder *b* en 73 onder *c* gerangschikt.

Hoewel dus het aantal niet verschilde met dat van 1874, was er toch, voor zooveel betreft de verhouding der onderscheidene soorten van instellingen onderling, eene verandering gekomen. Die verandering was veroorzaakt door de oprigting van een genootschap te Zevenbergen en de opheffing van dat te Uithoorn.

In 1875 waren ondersteund door:

	Gedurende het geheele jaar onafgebroken.		In den loop van het jaar slechts een of meermalen.		Te zamen.	
	Hoofden van huisgezinnen.	Eenloopende personen.	Hoofden van huisgezinnen.	Eenloopende personen.	Hoofden van huisgezinnen.	Eenloopende personen.
a	22	30	7	6	29	36
b	1 619	369	6 407	1 673	8 026	2 042
c	573	299	4 439	833	5 012	1 132
Te zamen . . .	2 214	698	10 853	2 512	13 067	3 210
	2 912		13 365		16 277	
In 1874 werd onderstand verleend aan	2 800	621	10 869	2 623	13 669	3 244
Dus te zamen . . .	3 421		13 492		16 913	

(1) Zie de specificatie dezer uitgaven op den rug van tabel 3*b*.

Hoewel in het geheel 636 personen minder bedeeld werden dan in 1874, is toch het verschil betrekkelijk weinig te noemen, vooral wanneer men hierbij in aanmerking neemt de gunstige tijdsomstandigheden, waarvan hiervoren reeds werd gewaagd. De instellingen *b* ondersteunden 602 en die van *c* 31 personen minder dan in 1874; het verschil, voor zoo veel *a* betreft, bepaalde zich tot 3. Gedurende het geheele jaar onafgebroken bedeelde *b* 609 personen minder en *c* 100 meer; de verschillen der cijfers, betreffende de personen, die eens of meermalen door *b* en *c* ondersteund werden, waren respectievelijk 7 meer en 131 minder dan in het voorafgaande jaar.

Er werd verstrekt:

	In geld.		In geldswaarde.		Totaal.
door *a*	f	1 327	»	f	1 327
» *b*		12 915	f 145 601		158 516
» *c*		31 229	27 845		59 074
Te zamen. .	f	45 471	f 173 446	f	218 917
Tegen . . .	f	52 078	f 167 326	f	219 404

in 1874.

Voorts werd in 1875 nog uitgegeven voor kosten van beheer enz., door:

a	f	133
b		7 232
c		7 008
	f	14 373
tegen		12 624

in 1874.

Ontvangen werd er in 1875 aan:

	Collecten, enz.		Subsidien.		Totaal.
door *b*.	f	178 353	f 500	f	178 853
» *c*.		41 066	1 663		42 729
Te zamen . .	f	219 419	f 2 163	f	221 582
Tegen . . .	f	198 625	f 2 530	f	201 155

in 1874.

De ontvangsten der instellingen *a* bestonden in:

renten van kapitalen, enz.	f	1 565
verkregen aflossingen, enz.		655
en voordeelige saldo's van vorige dienstjaren		286
te zamen . . .	f	2 506

welke sommen in de eerste plaats strekten ter bestrijding der uitgaven voor onderstand; het overige werd bijna geheel belegd.

Dat niettegenstaande het minder getal ondersteunden, de uitgaven, zoowel van de instellingen *b* als van *c*, nagenoeg gelijk waren aan die van 1874, vindt zijn grond in de omstandigheid, dat deze zich meestal regelen naar de ontvangsten; de bronnen daarvan, althans wat de collecten enz. aangaat, hadden ruimer gevloeid dan in laatstgenoemd jaar; er was namelijk f 20 794 meer ontvangen. De oorzaak van het verschil, dat zich over verschillende genootschappen, hier in minder, daar in meer, verdeelde, was met geene zekerheid op te geven. Deze inkomsten zijn zeer wisselvallig; bijzondere omstandigheden oefenen soms daarop aanmerkelijken invloed uit.

De subsidien, zoo ook de bedragen, verkregen door makingen enz., waren minder dan in 1874.

Deze laatste bedroegen in 1875:

voor *b*	f	7136, en
» *c*		5815

tegen f 8885 en f 11 245 in 1874.

Uit het vorenstaande blijkt, dat de burgerlijke armenverzorging, op deze wijze uitgeoefend, van weinig beteekenis is geweest; trouwens de aard der instellingen brengt dit van zelf mede. Daarentegen moet de armverzorging, zoo van de instellingen *b* als van die van *c* weder belangrijk genoemd worden; de cijfers van het getal ondersteunden, gelijk mede van ontvang en uitgaaf toonen dit duidelijk aan. De belangrijkheid der instellingen *b*, zoo zelf dat zij die van *c* in aantal en in werking verre overtroffen, is een gevolg van de omstandigheid, dat de vereeniging van den H. Vincentius van Paulo er op gesteld is, dat hare afdeelingen onder *b* behooren en als zoodanig zijn gerangschikt.

Commissien of vereenigingen, die gedurende den winter uitdeelingen doen van levensmiddelen en brandstoffen.

Blijkens de tabellen 9, 10 en 11 bedroeg het aantal commissien of vereenigingen, die gedurende den winter uitdeelingen deden van levensmiddelen en brandstoffen 116, waarvan 17 tot *a* en *d*, 5 tot *b* en 94 tot *c* behoorden.

Vergeleken met 1874 waren de instellingen *a* en *d* met ééne vermeerderd; het aantal instellingen *b* bleef onveranderd; dit was mede het geval met die van *c*; de laatste alleen ten gevolge der omstandigheid, dat tegenover de oprigting van eene de opheffing van eene andere stond.

Te Monster werd eene commissie *d* in het leven geroepen, met het doel, het nieuwjaarwenschen tegen te gaan door het verstrekken van een buitengewonen onderstand op dat tijdstip, zoo mede, bij strenge winters, het lot van hulpbehoevenden te verzachten; te Amsterdam eene commissie *c*, genaamd Beth Hamedras Etz Haïm, die zich, — althans zoo luiden de berigten — onder anderen ten doel stelt, onder zekere voorwaarden erfstellingen te aanvaarden, met den last om, of de hoofdsom na het overlijden des erflaters, of de renten van het kapitaal aan behoeftigen uit te deelen. Tegenover de oprigting der twee gemelde instellingen stond echter de opheffing van de commissie *c* te Vreeland.

Instellingen *a* en *d* werden aangetroffen in de provincien Gelderland, Zuidholland, Noordholland, Zeeland, Overijssel en Groningen; *b* in Zuidholland, Noordholland, Overijssel en Groningen, en *c* in alle provincien, met uitzondering van Overijssel, Drenthe en Limburg.

Even als in vorige jaren was de kerkelijke armenverzorging van deze soort weder zeer gering; de burgerlijke omvangrijker dan eerstgenoemde, doch beide werden verre overtroffen door de bijzondere vereenigingen; de laatste waren ruim vier maal zoo sterk in getal als de beide eerstgenoemde te zamen.

In 1875 werd verstrekt:

	In geld.	In geldswaarde.	Totaal.
door *a* en *d* . . .	f 449	f 21 558	f 22 007
» *b*	494	2 554	3 048
» *c*	7 784	121 860	129 644
Dus te zamen . .	f 8 727	f 145 972	f 154 699
Tegen	f 5 869	f 150 367	f 156 236

in 1874.

Bovenstaande cijfers duiden aan dat de onderstand grootendeels in natura werd uitgereikt; alleen in buitengewone omstandigheden ondersteunde men de behoeftigen met eenig geld.

Behalve de bovenvermelde sommen werd nog uitgegeven: voor onderhoud van gebouwen, kosten van beheer, enz.:

door *a* en *d*	f 4 066
en voor de kosten van beheer:	
door *b*	302
» *c*	20 997
terwijl alle andere uitgaven, door *a* en *d* gedaan, beliepen	6 843
	f 32 208

De geheele uitgaaf was dus voor:

a en *d*	f 32 916
b	3 350
c	150 641
	f 186 907

In 1874 beliep zij voor:

a en *d*	f 30 510
b	2 738
c	153 822
	f 187 070

Ter bestrijding van de uitgaven in 1875 werd in dat jaar ontvangen aan:

	Collecten, enz.	Subsidien.	Inkomsten van bezittingen en verkochte levensmiddelen.	Totaal.
door *a* en *d*	f 7 429	f 21	f 21 683	f 29 133
» *b* . . .	3 027	»	»	3 027
» *c* . . .	139 800	465	»	140 265
Dus te zamen . . .	f 150 256	f 486	f 21 683	f 172 425
Tegen . .	f 146 087	f 400	f 21 274	f 167 761

in 1874.

De uitgaven in 1875 konden dus worden bestreden door:

a en *d* voor ruim $^{9}/_{40}$ uit collecten, voor bijna $^{0.03}/_{40}$ uit subsidien, en voor ruim $^{26}/_{40}$ uit inkomsten, enz.;

b voor ruim $^{36}/_{40}$ uit collecten, en

c voor ruim $^{37}/_{40}$ uit collecten en voor ruim $^{0.1}/_{40}$ uit subsidien.

Door *a* en *d* werd nog genoten wegens ontvangsten, niet in andere kolommen vermeld, f 203 en als voor leelige saldo's van vorige dienstjaren f 947 opgegeven.

Hoewel de uitgaven over het geheel weinig verschilden met die over 1874, waren zij, voor elke soort van instellingen afzonderlijk, meer uiteenloopend. Door *a* en *d*, zoomede door *b*, schoon in mindere mate, werd meer, door *c* daarentegen minder uitgegeven dan in genoemd jaar.

Wat de ontvangsten betreft, deze waren voor alle soorten van instellingen, vergeleken met 1874, hooger; voor *a* en *d* was dit verschil in meer f 3382, voor *b* f 217, en voor *c* f 1065. Grootendeels was dat meerdere toe te schrijven aan de ruime opbrengst der collecten, daar de ontvangen subsidien slechts f 86 en de inkomsten van bezittingen slechts f 409 meer beliepen dan in 1874.

Voor de gemelde meerdere uitgaven door *a* en *d* en *b* en de mindere door *c* gedaan, welke verschillen trouwens betrekkelijk gering kunnen genoemd worden, zijn nagenoeg geene redenen opgegeven. Dit was mede grootendeels het geval, voor zooveel aangaat de meerdere opbrengst der collecten.

Alleen werd uit Noordbrabant gemeld, dat verschillende commissien gedurende den winter meer voor kleeding, beddegoed, enz. hadden uitgegeven, terwijl de vermeerdering der ontvangsten hoofdzakelijk het gevolg was van de hernieuwde openstelling der inschrijving voor vrijwillige bijdragen te Bergen op Zoom, waardoor ze daar met ruim f 900 werden verhoogd; uit sommige andere provincien, dat eenige commissien meer collecten dan in 1874 hadden gehouden, anderen daarentegen minder. In de provincie Groningen, waar in 1874 ten behoeve van twee instellingen tweemaal voor ieder gecollecteerd werd, geschiedde dit slechts ééns in 1875, dewijl, volgens de van daar ontvangen berigten, de armoede niet zoo groot was als in 1874.

Op grond van laatstgenoemde omstandigheid, zoomede ten gevolge van den toestand der minvermogende volksklasse, die in eenige gemeenten zoodanig was, dat de hulp der commissien ontbeerd kon worden, hadden vele instellingen in 1875 niet gewerkt. De kolom » Aanmerkingen" der hiervoren genoemde tabellen, melden de namen der gemeenten, waar dit plaats had.

Voorts zij hier ter plaatse, even als in vorige verslagen, gewaagd van de societeit » Momus" te Maastricht, wier doel niet is geregelde armenverzorging, waarom hare ontvangsten en uitgaven niet in de tabellen voorkomen.

De societeit droeg in den winter van 1875/1876 weder veel bij tot leniging van het lot der armen. Zij verstrekte 25 805 portien soep ter waarde van f 1659, gaf vele andere levensmiddelen, zoo ook brandstoffen en liggingstukken en reikte bovendien nog bijna f 414 in geld uit.

De middelen tot bestrijding der kosten, zoo van de spijzen, als van de verder door de societeit gedane uitreikingen, werden hoofdzakelijk verkregen door inschrijvingen en de opbrengst van verkochte soep; voorts door giften op de wintergaderingen ingezameld.

Genootschappen tot het verleenen van onderstand aan behoeftige kraamvrouwen.

Het aantal genootschappen tot het verleenen van onderstand aan behoeftige kraamvrouwen (tabellen 12, 13 en 14) bedroeg 58, waarvan 1 tot *a*, 3 tot *b* en 54 tot *c* behoorden. Het was dus, vergeleken met 1874, met één verminderd, en wel ten gevolge van de opheffing van het genootschap *c* te Schoonhoven.

Blijkens de genoemde tabellen was de éene instelling *a* in Zuidholland gevestigd; de instellingen *b* in Noordbrabant, Zuidholland en Friesland; die van *c* in alle provincien, met uitzondering van Drenthe en Limburg.

De instelling te 's Hertogenbosh strekte, even als in vorige jaren, hare zorgen ook uit over behoeftige kraam-

vrouwen in vele andere gemeenten; die in Boxtel verleende tevens hulp aan zieke vrouwen buiten de kraam.

In 1875 werden er ondersteund door:

a	566	kraamvrouwen;
b	118	»
c	3602	»
dus in het geheel . .	4286	»

Deze getallen waren in 1874 respectivelijk 566, 99, 3590 en 4255.

De bovenstaande cijfers, in verband met het aantal instellingen van iedere soort, leveren het bewijs, dat, ook in 1875, deze armenverzorging voor verreweg het grootste deel door de vereenigingen van bijzondere personen geschiedde. Behoeftige kraamvrouwen, niet langs dezen weg ondersteund, staan voor de burgerlijke en kerkelijke armenverzorging in het algemeen gelijk met alle andere behoeftigen, die uit de middelen der armbesturen of der gast- of ziekenhuizen worden ondersteund.

In 1875 bedroeg de onderstand:

	In geld.	In geldswaarde.	Totaal.
Verstrekt door *a* . .	»	f 1 780	f 1 780
» » *b* . .	f 2	1 235	1 237
» » *c* . .	3 139	31 392	34 531
Te zamen . .	f 3 141	f 34 407	f 37 548
In 1874 beliepen deze sommen.	f 4 902	f 34 230	f 39 132

Uit bovenstaande cijfers blijkt, dat de onderstand meerendeels in geldswaarde en weinig in geld bestond, een gevolg van den bijzonderen aard dezer instellingen. In liggingsen kleedingsstukken, zoowel voor de kraamvrouwen als voor de pasgeboren kinderen, versterkend voedsel voor de moeders en brandstoffen gedurende den winter, bestond veelal de bedeeling.

Gemiddeld ontving elke kraamvrouw, ondersteund door de instellingen:

	a	*b*	*c*
	f 3,15	f 10,48	f 9,59
In 1874	3,01	12,69	10,07

Voor onderhoud van gebouwen enz. en kosten van beheer werd uitgegeven door:

a	f	240
en voor kosten van beheer door:		
c		2 286

In 1875 was de geheele uitgaaf, voor zooveel betreft:

a	f	2 020
b		1 237
c		36 817
	f	40 074

terwijl die in 1874 beliep voor

a	f	2 021
b		1 256
c		38 378
	f	41 655

De uitgaven, in 1875 gedaan, waren f 1581 minder dan in het voorafgaande jaar, waarvoor echter geene bepaalde redenen zijn opgegeven.

De gemelde uitgaven ad f 40 074 werden bestreden uit de opbrengst van:

	Collecten, enz.	Subsidien.	Inkomsten van bezittingen.	Totaal.
a	»	»	f 2 034	f 2 034
b	f 1 194	f 40	»	1 234
c	37 146	660	»	37 806
	f 38 340	f 700	f 2 034	f 41 074
In 1874 beliepen die sommen .	f 36 578	f 685	f 2 019	f 39 282

In 1875 werden dus de uitgaven bestreden door:

a. uit de inkomsten van bezitttingen;

b. bijna 39/40 uit collecten en ruim 1/40 uit subsidien;

c. bijna 1/40 uit subsidien;

de opbrengst der collecten overtrof de uitgaven met f 329.

Behalve de bovenstaande ontvangsten bragt *a* nog in rekening f 1342, voordeelige saldo's van vorige dienstjaren, en *c* f 4801, erfstellingen, legaten, enz.

Alleen door de instellingen *c* werd meer ontvangen dan in 1874 aan collecten enz. f 1825; de ontvangsten der overige instellingen waren nagenoeg gelijk aan die van dat jaar. Omtrent de oorzaken der gemelde vermeerdering voor *c* waren geene bijzonderheden opgegeven.

Ten opzigte van de instelling te Appingedam werd nog gemeld, dat hare werking zeer gering was en dat zij waarschijnlijk niet lang zal blijven bestaan.

Godshuizen, andere dan ziekenhuizen.

Deze instellingen (tabellen 15 *a*, *b* en *c*, 16 en 17) bestaan uit weeshuizen, gestichten voor oude en gebrekkige lieden, gestichten voor oude lieden en kinderen te zamen, bestedelinghuizen, arm- en werkhuizen, proveniershuizen of huizen voor kostkoopers en hofjes.

Uit de vergelijking der gemelde tabellen met die over 1874 blijkt, dat er eene aanmerkelijke verandering in het aantal dezer instellingen gekomen is. De instellingen *a* en *d* vermeerderden met 9 en die van *b* met 2, terwijl die van *c* daarentegen met 5 verminderden.

Een en ander is veroorzaakt, voor zooveel betreft de instellingen *a* en *d*:

door de oprigting van een armenhuis te Amsterdam, in plaats van de opgeheven werkinrigting aldaar;

door het weeshuis, het weduwenhuis, het gasthuis en de Broekhuizerfundatie te Doesburg van de instellingen *c* naar *a* over te brengen; en

Verslag over de verrigtingen aangaande het armbestuur over 1875.

door de rangschikking onder de instelling *a* van het groot burger-weeshuis, het Hervormd armen-weeshuis en de twee proveniershuizen te Kampen, die vroeger onder *c* voorkwamen;

de instellingen *b*:

door de oprigting van een gesticht voor arme weezen, oude mannen en vrouwen van de Roomsch-katholijke godsdienst te Berlicum; en

door het in het leven roepen van de inrigting » dr. MEIJERS-stichting" genaamd, te 's Gravenhage, waar Roomsch-katholijke mannen uit den burgerstand, hoogstens ten getale van 50, minstens 55 jaren oud en aldaar geboren of gewoond hebben, kostelooze verzorging genieten;

de instellingen *c*;

door de oprigting van een gesticht voor oude mannen en vrouwen te Stiphout, van eene vereeniging tot verzorging van ouderlooze knapen te Apeldoorn en van een gesticht, genaamd » het Oranje-weeshuis" te Huizen, bestemd tot opneming van weezen uit die gemeente en bestuurd door eene vereeniging waarvan de zetel is gevestigd te Utrecht; en

door het rangschikken onder de instellingen *a* der bovengenoemde gestichten te Doesburg en Kampen.

Ten gevolge van al het vorenstaande was in 1875 het aantal godshuizen 745, waarvan 184 tot *a* en *d*, 343 tot *b* en 218 tot *c* behoorden.

Het getal verpleegden bedroeg:

	Oude lieden.	Gebrekkigen.	Kinderen.	Totaal.
In de 184 instellingen *a* en *d*	3 511	1 019	4 591	9 121
In de 343 instellingen *b*	5 283	941	5 562	11 786
» » 218 » *c*	3 317	213	2 569	6 099
dus te zamen . .	12 111	2 173	12 722	27 006
tegen . .	12 210	2 028	12 731	26 969
in 1874.				

Van het getal verpleegden werden derhalve in 1875 verzorgd door *a* en *d* bijna $^{14}/_{40}$, door *b* ruim $^{17}/_{40}$ en door *c* ruim $^{9}/_{40}$.

Het verschil van het aantal personen, door alle instellingen te zamen verpleegd, tusschen de jaren 1874 en 1875, was niet noemenswaard, het bedroeg slechts 37. Daartegenover stond echter, dat *a* en *d* 408 personen meer, *b* 82 en *c* 289 minder verpleegden, ten gevolge waarvan de verhouding, hiervoren gemeld, met die van 1874 vergeleken, eene niet onbelangrijke verandering oplevert. Hoofdzakelijk ligt de oorzaak van een en ander in de meergemelde veranderde rangschikking.

Het getal in de godshuizen verpleegden stond tot de bevolking, als:

	voor *a* en *d*.	*b*.	*c*.	
in 1875	2.39	3.09	1.60	tot 1000 zielen.
» 1874	2.31	3.15	1.70	» »

De aard dezer instellingen brengt mede, dat de onderstand bijna geheel in geldswaarde geschiedt. Met inbegrip der kosten voor geneeskundige hulp en begrafenis, werd daarvoor in 1875 uitgegeven door:

a en *d*	f	971 593
b		1 284 924
c		756 320
	f	3 012 837

Door *a* en *d* werd van het geheele bedrag bijna $^{13}/_{40}$, door *b* ruim $^{17}/_{40}$ en door *c* ruim $^{10}/_{40}$ uitgegeven.

In 1874 waren die uitgaven voor de instellingen:

a en *d*	f	901 379
b		1 341 047
c		787 889
	f	3 030 315

Vergeleken met 1874, waren die uitgaven voor *a* en *d* f 70 214 *meer*, daarentegen voor *b* f 56 123 en voor *c* f 31 569 *minder;* over het geheel was er f 17 478 minder uitgegeven dan in genoemd jaar.

Hoewel tot de vermeerderde uitgaven van *a* en *d* en de verminderde van *c* de bovengemelde overbrenging van vier instellingen te Zutphen en van vier te Kampen, veel heeft bijgedragen, moet echter, voor zooveel eerstgenoemde instellingen betreft, de oorzaak daarvan ook vooral gezocht worden in de reeds gemelde oprigting van het armhuis te Amsterdam. De uitgaven voor onderstand door die instelling, begrepen in het vorengemelde bedrag van f 971 593, bedroeg in 1875 de belangrijke som van f 30 058.

Wat de instellingen *b* aangaat, de oorzaak der verminderde uitgaven van deze, is toe te schrijven, eensdeels aan het kleiner getal verpleegden, anderdeels aan de mindere behoefte dan in 1874 tot aankoop van nieuwe kleeding- en ligging-stukken, meubels, enz. Bovendien heeft de splitsing der uitgaven en ontvangsten van de Roomsch-katholijke arm- en weeshuizen te Harlingen, onderdeelen van het Roomsch-katholijk armbestuur aldaar, daartoe veel bijgedragen.

Hier zij nog opgemerkt, dat vele godshuizen met instellingen voor huiszittende armen vereenigd zijn; de uitgaven, daardoor voor geene splitsing vatbaar, zijn meestal opgenomen in de tabel voor huiszittende armen. Ten opzigte van het getal instellingen, waarmede zulks het geval was, wordt verwezen naar de aanmerkingen op de betrekkelijke tabellen.

De verdere uitgaven, door *a* en *d* gedaan, bestonden in:

gewone kosten voor herstelling, onderhoud, belastingen en verdere kosten der gestichten, van de daarin voorhanden meubelen en alle kosten van beheer	f	242 399
herstelling, onderhoud, belastingen en verdere lasten van roerende en onroerende bezittingen, met uitsluiting van de gebouwen, in welke de gestichten zijn gevestigd en van de daarin voorkomende meubelen		114 921
werkverschaffing aan verpleegden, zonder aftrek van de opbrengst van het werk . .		49 318
subsidien aan andere instellingen van weldadigheid		47 691
renten van opgenomen of verschuldigde kapitalen		1 520
aflossing van kapitalen en belegging van gelden		485 655
alle andere uitgaven (1)		115 268

(1) Zie de specificatie dezer uitgaven, waaronder alle kosten van buitengewone verbetering van gebouwen zijn gebragt, op den rug van tabel 15 *b*.

terwijl als nadeelige saldo's van vorige dienstjaren in uitgaaf werd gebragt f 3809.

Tegenover de gemelde aflossing en belegging ad f 485 655, stond slechts een bedrag van f 334 238, wegens opgenomen gelden en ontvangen aflossing. Het meer afgeloste en belegde dan het opgenomene en te gelde gemaakte bedroeg dus f 151 417, welk bedrag is gevonden, althans voor een groot deel, uit de algemeene inkomsten der gestichten.

Behalve laatstgemeld bedrag en de gewone uitgaven, zijn uit de inkomsten ook nog bestreden de kosten voor het oprigten van nieuwe of het vernieuwen van bestaande gebouwen en het doen van buitengewone met vernieuwing gelijkstaande herstellingen, welke kosten in 1875 weder aanzienlijk waren.

De uitgaven voor kosten van beheer beliepen voor:

b	f	145 517
c		89 362

In 1874 bedroegen die kosten voor:

b		126 260
c		87 968

Voor *b* waren die uitgaven dus belangrijk meer dan in 1874; voor *c* was het verschil in meer mede niet onaanzienlijk, wanneer daarbij de omstandigheid in aanmerking genomen wordt, dat het getal dezer soort van instellingen 5 minder was dan in 1874.

Voor gene ligt de oorzaak vermoedelijk in de oprigting van de instelling » MEIJERS stichting" te 's Gravenhage en van het gesticht voor arme weezen, oude mannen en vrouwen te Berlicum; voor deze in de stichtingen te Apeldoorn en Huizen. Althans, de rubrieken der betrekkelijke tabellen, waarin deze instellingen voorkomen, wijzen, vergeleken met 1874, aanmerkelijk hoogere cijfers aan; terwijl de wetenschap, dat onder de kosten van beheer de uitgaven voor meubels enz. veelal begrepen zijn, dit vermoeden versterkt. Bepaalde redenen zijn er echter niet voor opgegeven.

Er werd ontvangen aan:

	Collecten enz.	Subsidien.	Totaal.
door *a* en *d* .	f 16 983	f 275 333	f 292 316
» *b*.	393 882	266 500	660 382
» *c*.	233 166	13 338	246 504
Te zamen	f 644 031	f 555 171	f 1 199 202
In 1874 bedroegen deze sommen. . .	f 602 065	f 483 789	f 1 085 854

Blijkens deze cijfers was de opbrengst der collecten belangrijk meer dan in 1874. Voor *a* en *d* was dit f 1073, voor *b* f 11 121, voor *c* f 29 772.

Hoogst moeijelijk is het de oorzaak daarvan op te geven, ook omdat onder deze ontvangsten vele giften en vrijwillige bijdragen begrepen zijn.

Wat *a* en *d* betreft, het verschil van f 1073 verdeelde zich, blijkens de tabel 15*c*, over vele instellingen, hier in meer, daar in minder; het was daardoor betrekkelijk gering voor elke instelling, te gering om daarvan de oorzaak te vermelden. Alleen zij hier opgemerkt, dat het nieuwe stadsweeshuis te Leeuwarden eene buitengewone gift van f 500 ontving, en dat de meer gemelde onder *a* gerangschikte instellingen mede eenige bijdragen verkregen hebben, wat veel tot die verhooging heeft bijgedragen. Iets anders was het, wat de instellingen *b* aangaat. Vergeleken met 1874 was de gemelde opbrengst belangrijk meer; het verschil bedroeg, zoo als reeds is opgemerkt, f 11 121. Grootendeels is die vermeerderde opbrengst toe te schrijven aan de opgerigte instellingen, want in den regel vloeijen dan de bronnen dezer inkomsten het mildst. Vele andere gestichten deelden echter ook in dit voorregt. Het Diaconie-weeshuis der Nederd. Hervormde gemeente te Utrecht ontving onder anderen f 6305 en het wees-, oude mannen- en vrouwenhuis der Evangelisch Luthersche gemeente aldaar f 1528 meer aan liefdegaven dan in 1874.

Van meer belang nog dan van *b*, was, vergeleken met laatstgenoemd jaar, de vermeerderde opbrengst der collecten voor de instellingen *c*. Het verschil bedroeg, bij een minder getal gestichten, f 29 772 in meer. Even als bij *b*, was ook bij deze de oprigting van nieuwe gestichten de voorname oorzaak daarvan. Vele andere gestichten hadden echter ook ruimer ontvangsten van dezen aard dan in 1874. Zoo verkreeg het R.-K. liefdehuis te Amersfoort f 21 865 en het centraal Israëlitisch weeshuis te Utrecht f 15 438 aan liefdegiften; terwijl aan het bestuur van het R.-K. gasthuis te Groningen de aanzienlijke som van f 11 642 ter hand gesteld werd.

Hoewel de opbrengst der collecten over het geheel voor alle soorten van instellingen grooter was dan in 1874, moet hier echter worden opgemerkt, dat er ook verscheidene waren, die zich — de aard van deze ontvangsten brengt zulks mede — in dat voorregt niet mogten verheugen.

Het bedrag der subsidien was voor *a* en *d* f 39 254 en voor *b* f 39 837 meer dan in 1874; voor *c* daarentegen f 7709 minder dan in dat jaar.

De oorzaak der verhoogde subsidien voor *a* en *d* lag hoofdzakelijk in de oprigting van het armhuis te Amsterdam, welke inrigting van die gemeente eene subsidie van f 35 931 genoot.

Dat de subsidien voor *b* zooveel hooger waren dan in 1874 lag niet in de gemeentebesturen, maar in de instellingen zelve. De subsidien toch door sommige instellingen aan andere verstrekt en mede begrepen in bovengemeld bedrag van f 266 500, waren blijkens tabel 16, vergeleken met die van 1874, f 40 154 meer dan in genoemd jaar.

De subsidien, door de instellingen *c* ontvangen, waren daarentegen veel minder dan in het voorafgaande jaar. Hoofdzakelijk is dit toe te schrijven aan de bovengemelde veranderde rangschikking van sommige instellingen.

Voor onderstand werd in 1875 uitgegeven.	f	3 012 837
trekt men hiervan af het bedrag, door collecten en subsidien te zamen verkregen.		1 199 202
dan blijkt, dat uit de inkomsten van bezittingen en andere bronnen, in die uitgaven werd bijgedragen	f	1 813 635
en wel voor:		
a en *d*.	f	679 277
b		624 542
c		509 816
Te zamen als boven . . .	f	1 813 635

Voor *a* en *d* bedroegen de inkomsten van bezittingen alleen de som van f 1 100 697, zoodat van dit bedrag gevoegd bij de andere gewone ontvangsten, nog eene aanzienlijke som overbleef voor kosten van onderhoud van gebouwen, van beheer, enz.

Voegt men voor *b* en *c* bij de voormelde bijdragen uit inkomsten, enz. het bedrag der kosten van beheer, die mede uit dezelfde bron moesten worden bestreden, dan

volgt daaruit, dat de inkomsten, enz. minstens hebben bedragen:

voor *b*	f	770 059
» *c*		599 178
zij waren voor *a* en *d*		1 100 697
en beliepen dus voor alle gestichten te zamen	f	2 469 934

De uitgaaf voor onderstand werd dus bestreden uit de opbrengst van:

	Collecten enz.	Subsidien.	Inkomsten enz.	Totaal.
a en *d*	f 16 983	f 275 333	f 679 277	f 971 593
b	393 882	266 500	624 542	1 284 924
c	233 166	13 338	509 816	756 320
Te zamen	f 644 031	f 555 171	f 1 813 635	f 3 012 837
In 1874 waren de cijfers.	f 602 065	f 483 789	f 1 944 461	f 3 030 315

Ten gevolge van de meerdere opbrengst der collecten en het hooger bedrag der subsidien, werd minder dan in 1874 uit de inkomsten van bezittingen voor onderstand aangewend.

De verhouding in 1875 was als volgt:

	Uit collecten.	Uit subsidien.	Uit inkomsten van bezittingen.
Voor *a* en *d*	bijna $^{1}/_{40}$	ruim $^{11}/_{40}$	bijna $^{28}/_{40}$
» *b*	ruim $^{12}/_{40}$	» $^{8}/_{40}$	ruim $^{19}/_{40}$
» *c*	» $^{12}/_{40}$	bijna $^{1}/_{40}$	bijna $^{27}/_{40}$
In het geheel	bijna $^{9}/_{40}$	ruim $^{7}/_{40}$	ruim $^{24}/_{40}$
In 1874 was de verhouding in het geheel	bijna $^{8}/_{40}$	ruim $^{6}/_{40}$	bijna $^{26}/_{40}$

Vergeleken met de uitkomsten van de instellingen voor huiszittende armen, blijkt, dat door de godshuizen over het algemeen minder werd bestreden uit collecten en subsidien; daarentegen meer uit inkomsten van bezittingen.

Verscheidene godshuizen voorzagen ook in 1875 in al de behoeften uit de inkomsten hunner bezittingen. Voor zooverre zij tot *b* en *c* behoorden, werden derhalve geene ontvangsten vermeld.

De nog niet vermelde ontvangsten voor *a* en *d* waren:

erfstellingen, legaten en schenkingen	f	10 826
terug ontvangen verplegingskosten		98 717
opbrengst van de door werkverschaffing verkregen en verkochte voorwerpen		55 818
alle overige ontvangsten (1)		80 931

terwijl als voordeelige saldo's van vroegere dienstjaren in rekening werd gebragt f 304 207 en bij het opmaken der tabel nog te vorderen bleef f 647.

Voor aflossing van kapitalen en belegging van gelden werd f 73 567 minder uitgegeven en voor erlangde aflossing f 77 987 minder ontvangen dan in 1874.

Door de instellingen *b* werd f 103 521 en door de instellingen *c* f 47 761 aan legaten enz. in 1875 ontvangen.

Een aanzienlijk minder bedrag, vergeleken met 1874, werd dus door alle soorten van instellingen aan legaten ontvangen. Daarentegen was de opbrengst van de door werkverschaffing verkregen en verkochte voorwerpen, voor zooveel *a* en *d* betreft, belangrijk meer. Dat meerdere beliep f 46 966. De oorzaak daarvan lag in het opgerigte armenhuis te Amsterdam. Die inrigting, in de plaats gekomen voor het vroeger aldaar bestaan hebbende werkhuis, verschafte veel werk aan behoeftigen; de opbrengst daarvan beliep in 1875 de som van f 50 528.

Omtrent de nagenoemde instellingen werd nog het volgende medegedeeld.

Het Godshuis te Heusden verpleegde 58 hoofden van huisgezinnen en 49 eenloopende personen; het gaf daarvoor uit f 6409.

De procedure tusschen het stads wees- en armkinderhuis en het Protestantsche weeshuis te Bergen op Zoom, vermeld in het vorig verslag, werd in 1875 nog niet beëindigd. Het eerste gesticht keerde, met goedkeuring van het betrokken collegie van Gedeputeerde Staten, aan het laatste een bedrag van f 2220 uit.

In het Heyms- of mannengasthuis te Vught werd in 1875 niemand verpleegd.

De te Heythuizen in Limburg gevestigde landbouwkolonie » de Heyblom", waarvan de zetel is gevestigd te Amsterdam, verpleegde 160 kinderen; de kosten van beheer bedroegen f 328 en die van verpleging f 16 719; de opbrengst van de collecten, inschrijvingen en andere bijdragen beliepen f 19 477.

De te Sneek gevestigde instelling *b* heeft, gedurende 1875, geene personen verpleegd.

Ziekenhuizen.

Het getal ziekenhuizen is in 1875 met een vermeerderd door de oprigting van een gesticht te Breda, bestemd voor zieke dienstboden van de Hervormde godsdienst.

Er waren dus (tabellen 18*a*, *b* en *c*, 19 en 20) 74 ziekenhuizen, waarvan 37 tot *a* en *d*, 22 tot *b* en 15 tot *c* behoorden, tegen 73 in 1874, van welke er 37 onder *a* en *d*, 21 onder *b* en 15 onder *c* gerangschikt waren.

In de gestichten *a* en *d* werden 11 707, in die van *b* 1714 en in die van *c* 5333 personen verpleegd. In 1874 waren de getallen der verpleegde personen respectivelijk 11 464, 1692 en 4177.

Van de 18 754 personen, die in al de gestichten te zamen gedurende 1875 verpleegd waren, werden dus door *a* en *d* bijna $^{25}/_{40}$, door *b* bijna $^{4}/_{40}$ en door *c* ruim $^{11}/_{40}$ verzorgd. Voor *a* en *d* was de verhouding iets lager dan in 1874, toen zij ruim $^{26}/_{40}$ beliep, voor *b* was zij gelijk aan die in gemeld jaar, terwijl voor *c* de verhouding hooger was dan in het jaar 1874, toen zij bijna $^{10}/_{40}$ bedroeg.

Onder de gestichten is niet begrepen het te Groningen bestaande provinciaal stads- en akademisch ziekenhuis, dat, om redenen, in de Verslagen aangaande het armbestuur over 1860 en vroeger medegedeeld, beweerd wordt het karakter van instelling van weldadigheid te missen. In Drenthe waren geene ziekenhuizen; in Noordholland hadden zij den meesten omvang, vooral door de belangrijkheid dezer instellingen in de hoofdstad des Rijks. Daarop

(1) Zie de specificatie dezer ontvangsten op den rug van tabel 15*c*.

volgden, wat het getal instellingen betreft, Noordbrabant, en, wat het getal verpleegden en de uitgaven voor onderstand aangaat, Zuidholland. In de andere provincien waren deze instellingen minder uitgebreid.

Voor onderstand, geheel in geldswaarde, met inbegrip der kosten van geneeskundige verzorging en begrafenis, werd uitgegeven:

door *a* en *d*	f	535 447
» *b*		101 047
» *c*		101 049
te zamen . .	f	737 543

Door *a* en *d* werd derhalve van het gezamenlijk bedrag, ad f 737 543, uitgegeven ruim $^{29}/_{40}$, door *b* en door *c* ieder ruim $^{5}/_{40}$.

In 1874 bedroeg die uitgaaf:

voor *a* en *d*	f	581 072
» *b*		92 649
» *c*		91 039
te zamen . .	f	764 760

De verhoudingen waren dus in 1874 voor *a* en *d*, ruim $^{30}/_{40}$, voor *b* en voor *c* bijna $^{5}/_{40}$.

Hoewel, vergeleken met 1874, zoowel in de gestichten *a* en *d*, als in die van *b* en *c* meer zieken verpleegd werden, waren de uitgaven voor *a* en *d* f 45 625 minder; voor *b* daarentegen f 8398 en voor *c* f 10 010 meer, en in het geheel f 27 217 minder.

De oorzaak van het verschil is voor zooveel het de instellingen *a* en *d* betreft, gelegen in eene andere plaatsing der cijfers in de kolommen 2 en 3 van tabel 18*b*. Over 1874 zijn alle door de directie der beide gasthuizen te Amsterdam uitbetaalde tractementen en loonen gebragt in kolom 3, kosten van genees-, heel- en verloskundige hulp en geneesmiddelen. Over 1875 zijn de cijfers verdeeld: in kolom 2 heeft men behalve de kosten van reparatie en meubilair, ook gebragt de tractementen van den directeur, huismeester, suppoosten, enz., benevens de loonen van dienstboden, in kolom 3, nevens de kosten van geneesmiddelen, de tractementen der geneesheeren, apothekers, enz. Deze verdeeling is juist, doch veroorzaakte, vergeleken met 1874, het bovengemelde verschil in minder, en tevens in meer het nu te melden bedrag voor herstelling van gestichten enz. De meerdere uitgaven voor de instellingen *b* en *c* staan in verhouding tot het grooter getal zieken dat in 1875, vergeleken met het voorafgaande jaar, in die gestichten verpleegd werd.

Even als in de verslagen aangaande het armbestuur over vroegere dienstjaren werd opgemerkt, strekte een gedeelte der vorengemelde uitgaven ter verzorging van niet-behoeftigen, in ziekenhuizen verpleegd. Daarvan met juistheid het cijfer te bepalen, is niet wel mogelijk. Voor *a* en *d* kan het echter geraamd worden op f 86 278, omdat, blijkens de kolommen 9 en 14 van tabel 18*c*, die som van de verpleegden zelven of van andere particulieren voor verplegingskosten werd terugontvangen.

Daar het terugbetaalde in 1874 slechts f 67 743 bedroeg, volgt daaruit dat in 1875 veel meer niet-behoeftigen in de ziekenhuizen werden verpleegd dan in het voorafgaande jaar. De gemelde uitgaven voor *a* en *d*, ad f 535 447, zijn mede nog te verminderen met f 25 475, welke som van het Rijk werd terugontvangen wegens verpleging in 1875 van 2212 militairen gedurende 37 378 dagen in het ziekenhuis te 's Hertogenbosch. In 1874 werd voor die verpleging slechts f 19 822 door het Rijk aan dat gesticht terugbetaald.

Blijkens tabel 18*b* is nog door de instellingen *a* en *d* uitgegeven voor:

gewone herstelling, onderhoud, belastingen en verdere lasten van de gestichten, van de daarin voorhanden meubelen en van alle kosten van beheer . . .	f	161 823
herstelling, onderhoud, belastingen en verdere lasten van roerende en onroerende bezittingen, met uitsluiting van de gebouwen, in welke de gestichten zijn gevestigd en van de daarin voorhanden meubelen.		10 959
subsidien aan andere instellingen van weldadigheid.		3 000
renten van opgenomen en verschuldigde kapitalen		455
aflossing van kapitalen en belegging van gelden		81 788
nadeelige saldo's van vorige dienstjaren .		*Nihil.*
alle andere uitgaven (1).		34 823

Uit den aard der bovengemelde uitgaven volgt, dat ze, het eene jaar vergeleken met het andere, hier in meer, daar in minder, van elkander moeten afwijken. Belangrijk waren de verschillen wat betreft de kosten voor onderhoud van gestichten enz. en het bedrag, dat belegd werd tusschen 1874 en 1875. De gemelde kosten beliepen f 161 823 in 1875 tegen f 116 183 in 1874, en dus f 45 640 meer dan in laatstgenoemd jaar. Zoo als reeds hiervoren is opgemerkt ligt de oorzaak der vermeerdering grootendeels in de gasthuizen te Amsterdam. Daar werden in 1875 de bezoldiging van den directeur, den huismeester, de suppoosten, de dienstboden enz., als kosten van beheer, te regt onder gemeld bedrag opgenomen, die in 1874 en vroeger als uitgaven voor onderstand werden beschouwd. Echter heeft ook tot die vermeerdering bijgedragen de inrigting van localen tot verpleging van personen, aan besmettelijke ziekten lijdende, te Leeuwarden, zoomede de buitengewone herstellingen aan de gasthuizen te Amsterdam en het aanschaffen van nieuwe meubelen voor die gestichten.

Niet minder uiteenloopend waren de bedragen, die in 1875 en in 1874 belegd werden. Zij beliepen respectivelijk f 81 788 en f 129 861 en waren dus in 1874 f 48 073 meer. Daar evenwel deze uitgaven in onmiddellijk verband staan met de ontvangen aflossingen, die f 88 169 bedroegen tegen f 152 699 in 1874, zoo volgt uit een en ander dat de verhouding der cijfers tusschen beide jaren gunstiger is voor 1875, niettegenstaande er in laatstgenoemd jaar belangrijke sommen, zoo als hierboven en op den rug van tabel 18*b* is gemeld, voor herstelling van gebouwen, enz., waren uitgegeven.

Er werd ontvangen aan:

	Collecten, enz.		Subsidien.		Totaal.	
door *a* en *d*.	f	80	f	427 085	f	427 165
» *b*		49 121		1 504		50 625
» *c*		43 695		8 005		51 700
Te zamen.	f	92 896	f	436 594	f	529 490
Tegen.	f	118 724	f	422 459	f	541 183

in 1874.

De opbrengst der collecten was voor *b* f 7348 meer en voor *c* f 33 188 minder.

(1) Zie de specificatie dezer uitgaven op den rug van tabel 18*b*.

Voor de vermeerdering van *b* werden geene redenen opgegeven. De vermindering der gemelde opbrengst voor *c* lag hoofdzakelijk in het ooglijdersgesticht te Rotterdam, in het kinderziekenhuis te Amsterdam en in het gesticht voor diaconessen te Utrecht. Het bestuur der inrigting te Rotterdam had, volgens opgave, in 1874, abusivelijk, kapitaal, het gesticht toekomende, bij gemelde opbrengst gevoegd; dat van het kinderziekenhuis te Amsterdam ontving in 1874, op eene circulaire om giften, nog f 1100, bovendien eene schuldvordering van de erfgenamen van wijlen mr. C. A. Crommelin, groot f 4000, de belangrijke opbrengst van eenige uitvoeringen, ten voordeele van dat gesticht gegeven, en nog ruim f 2000 aan gewone giften, terwijl in 1875 die inkomsten slechts bestonden uit de opbrengst van een concert, in het Amstelhôtel gegeven en uit eenige nog al belangrijke giften; dat van de diaconessen-inrigting te Utrecht had in 1874 twee belangrijke sommen gelds ten geschenke ontvangen: eene van f 9280 en ééne van f 6000; in 1875 waren echter zulke belangrijke liefdegaven niet ingekomen.

De subsidiën, uit gemeentekassen aan ziekenhuizen verstrekt, waren zoowel voor de instellingen *a* en *d* als voor *b* en *c* hooger dan in 1874. Het verschil voor *b* was echter onbeduidend, het bedroeg slechts f 99; dat van *c* beliep de niet onbelangrijke som van f 2793. De oorzaak daarvan lag grootendeels in een subsidie, door den gemeenteraad te Rotterdam aan eene instelling *c* aldaar uitgekeerd, wat in 1874 niet plaats vond. Het verschil in meer was voor *a* en *d* aanmerkelijk, het bedroeg f 11 243. Hoofdzakelijk is de reden daarvan te zoeken in de groote gasthuizen in Zuid- en Noordholland, welke meest allen voor rekening der gemeenten worden gehouden. Het bedrag der subsidiën klimt of daalt met het afwisselend beloop der uitgaven, dat grootendeels afhankelijk is van het grooter of kleiner getal zieken. Vermits nu dat getal grooter was dan in 1874, moesten de subsidiën ook meer zijn dan in dat jaar.

Bij voormelde som in 1875 door de instellingen *a* en *d* wegens collecten en subsidiën ontvangen, ad.	f	427 165
komen nog de terug ontvangen verplegingskosten, ad (1)		111 095
Te zamen . . .	f	538 260

zoodat de onderstand door *a* en *d* in 1875 verstrekt ad f 535 447 geheel was bestreden uit de opbrengst van collecten, uit de subsidiën en uit de terug ontvangen verplegingskosten.

Voor *b* werd in den onderstand voorzien voor ruim $^{19}/_{40}$ uit collecten, enz., voor bijna $^{1}/_{40}$ uit subsidiën en voor ruim $^{20}/_{40}$ uit inkomsten van bezittingen, enz.; voor *c* voor ruim $^{17}/_{40}$ uit collecten, ruim $^{3}/_{40}$ uit subsidiën en ruim $^{20}/_{40}$ uit inkomsten van bezittingen, enz.

Die inkomsten van bezittingen der instellingen *a* en *d* beliepen f 167 609 tegen f 192 218 in 1874 en waren dus f 24 609 minder dan in laatstgenoemd jaar. De oorzaak hiervan is te zoeken eensdeels in de belangrijke kapitalen, die te Haarlem benoodigd waren voor den opbouw van het nieuwe gasthuis aldaar, ten gevolge waarvan de renten van die kapitalen niet meer door gemeld gesticht genoten worden, anderdeels in eene wijziging der administratie van het ziekenhuis te 's Hertogenbosch, waardoor eene nuttelooze verhooging van de uitgaven, voor zooveel betreft de voeding, enz. en van de ontvangsten, voor zooveel aangaat de gemelde inkomsten, opgenomen in de tabellen 18*b* en *c*, werd vermeden. Er bestaat namelijk eene broodbakkerij, ten behoeve der gestichten, onder beheer van regenten over de godshuizen en de algemeene armen aldaar in een der gebouwen, toebehoorende aan het ziekenhuis. De rekening dier bakkerij, jaarlijks ± f 18 000 bedragende, werd steeds gevoegd bij de ontvangsten en uitgaven van het gasthuis. Dit nu is in 1875 niet meer geschied, omdat het bakken van brood voor de andere gestichten met het ziekenverplegen, het doel van het gasthuis, niets te maken heeft.

De nog niet vermelde ontvangsten der ziekenhuizen *a* en *d* zijn die, voorkomende in kolom 12 van tabel 18*c*, waarvan de specificatie voorkomt op den rug dier tabel. ad f 4112, zoomede de voordeelige saldo's van vroegere dienstjaren, ad f 41 041.

(1) **Hieronder is niet begrepen het bedrag van f 4026, nog in te vorderen bij het opmaken der tabel over 1875.**

Aan erfstellingen, legaten en schenkingen werd ontvangen:

door de instellingen *b*	f	4 865
» » » *c*		21 007

Uit al het vorenstaande blijkt, dat, ofschoon de burgerlijke instellingen van dezen aard in aantal gelijk waren aan die der kerkelijke en bijzondere te zamen, zij in omvang en belangrijkheid, de laatstgenoemde verre overtreffen. Zoo als in vorige verslagen ook is opgemerkt, ligt de oorzaak hiervan in vroegere tijden, toen de zorg voor de armen, voor zoover die was geregeld, vooral en in de eerste plaats zich bepaalde tot de zieken, als de meest hulpbehoevenden. Het verdient echter de aandacht, dat de kerkelijke en bijzondere liefdadigheid, overeenkomstig het hoofdbeginsel der wet op het armbestuur zich ook op dit gebied in 1875 meer uitbreidde.

Instellingen ter werkverschaffing aan behoeftigen.

De redenen waarom de cijfers betreffende deze instellingen niet worden opgenomen in het algemeen overzigt der geldelijke uitkomsten van het beheer van alle instellingen van weldadigheid, zijn vermeld in het verslag aangaande het armbestuur over 1854 en gelden ook voor 1875.

1°. *In daartoe ingerigte werkplaatsen.*

De hierachter voorkomende tabellen 21*a* en *b*, 22 en 23 wijzen aan, dat in 1875 het aantal instellingen van deze soort bedroeg 33, waarvan 13 tot *a* en *d*, 5 tot *b* en 15 tot *c* behoorden.

In 1874 waren deze cijfers respectivelijk 35, 15, 5 en 15.

Het aantal instellingen *a* en *d* verminderde alleen, en wel met twee, een gevolg van de reeds in het verslag over 1874 gemelde opheffing van het werkhuis te Vught, en van de verandering van het werkhuis te Amsterdam in een armenhuis, waardoor die instelling, zoo als reeds is opgemerkt, nu voor het eerst onder de godshuizen voorkomt.

Ofschoon het getal instellingen *b* noch vermeerderde noch verminderde, was er toch eene verandering ontstaan, en wel: 1°. door de opheffing van de inrigting te St. Michielsgestel, en 2°. door de vermelding voor het eerst van die te Ruinen.

De eerste werd opgeheven, ten gevolge der wet op den arbeid; de laatste, in 1864 opgerigt door het leesgezelschap: » Nut en Genoegen" te Ruinen, werd later overgenomen door de Hervormde diaconie aldaar, die over 1875 voor het eerst de verlangde opgaven deed.

In Noordbrabant, Gelderland en Limburg waren geene instellingen van dezen aard.

In Noordholland, Zeeland en Utrecht ontbraken ook instellingen *a* en *d*, en in Utrecht, Friesland, Overijssel en Groningen instellingen *b*.

In 1875 bedroeg het getal personen wien werk werd verschaft door de instellingen:

	In de instellingen gehuisvest en gevoed of alleen gevoed.	Niet in de instellingen gehuisvest of gevoed.	Totaal.
a en *d*	200	988	1188
b	»	198	198
c	42	424	466
Totaal . .	242	1610	1852
Deze cijfers waren in 1874	707	1879	2586

Van de bovengemelde 1610 personen, die niet in de instellingen gehuisvest en gevoed waren, hadden er 1016 in hunne woningen gewerkt.

De uitgaven bedroegen voor:

	Onderhoud van gebouwen, roerende en onroerende bezittingen en alle kosten van beheer.	Kosten van beheer.	Onderhoud en verzorging der in de instellingen gehuisveste of alleen gevoede personen.	Hetgeen van het verder uitgegevene voor werkverschaffing, na aftrek der tegenoverstaande ontvangst wegensopbrengst van het werk, als verstrekte onderstand wordt beschouwd.	Renten van opgenomen en verschuldigde kapitalen.	Alle verdere uitgaven.
a en *d*	f 11 537	»	f 11 488	f 22 205	f 931	f 1 372
b	»	f 1 071	»	2 907	»	»
c	»	6 636	7 787	9 032	»	»
Te zamen . .	f 11 537	f 7 707	f 19 275	f 34 144	f 931	f 1 372
In 1874 beliepen die uitgaven	f 28 402	f 7 955	f 50 876	f 32 107	f 1 013	f 5 773

De nadeelige saldo's van vorige dienstjaren, in bovenstaande uitgaven niet begrepen, bedroegen voor *a* en *d* f 405.

Tegenover de gemelde uitgaven in 1875 stonden de volgende ontvangsten:

	Inkomsten van bezittingen.	Collecten, inschrijvingen, enz.	Subsidiën.	Opgenomen gelden en erlangde aflossingen.	Alle verdere hieronder niet vermelde ontvangsten.
a en *d*	»	f 204	f 13 824	»	f 28 200
b	»	189	»	»	»
c	»	16 661	5 656	»	»
Te zamen . .	»	f 17 054	f 19 480	»	f 28 200
In 1874 bedroegen die sommen.	f 6 423	f 20 933	f 59 816	f 2 700	f 24 368

Onder de bovenstaande ontvangsten zijn niet begrepen, voor zooveel betreft de instellingen *a* en *d*:

de opbrengst van vervaardigde voorwerpen in het dienstjaar verkocht, ad . . . . f 40 743

en de voordeelige saldo's van vorige dienstjaren, ad 3 636

en de instellingen *c*:

legaten 600

Belangrijk minder was het aantal personen, aan wie werk was verschaft, vergeleken met 1874. Voor de instellingen *a* en *d* bedroeg dit 590, voor *b* 76 en voor *c* 68. Ook de uitgaven en ontvangsten waren ook nagenoeg alle lager.

Minder werd uitgegeven voor:

onderhoud van gebouwen, roerende en onroerende bezittingen en alle kosten van beheer . . . . f 17 113

voeding en verzorging der in de gestichten gehuisveste of alleen gevoede personen . . 31 601

en verdere uitgaven 4 401

en minder ontvangen aan:

collecten, inschrijvingen, enz. 3 879

subsidien 40 336

opbrengst van vervaardigde en verkochte voorwerpen 86 113

terwijl onder de ontvangsten geene inkomsten van bezittingen meer voorkomen.

De oorzaak van die in het oog loopende verschillen ligt hoofdzakelijk in de meergemelde verandering van het werkhuis te Amsterdam in een armenhuis. In dat huis werd echter ook aan behoeftigen werk verschaft. Het bestuur dier inrigting gaf daarvoor in 1875 alleen de belangrijke som van f 46 180 uit, en ontving voor de vervaardigde en verkochte voorwerpen f 50 528.

De opheffing van de instelling te St. Michielsgestel en de ruime gelegenheid om bij voortduring geregeld werk te krijgen, waren mede oorzaak van het minder getal werklieden en van het lager bedrag der uitgaven en ontvangsten.

Dat de collecten zooveel minder hebben opgebragt ligt vooral in de mindere behoefte om werk te verschaffen, waardoor de besturen dezer instellingen niet zooveel steun ondervonden als in tijden van gebrek aan werk in vroeger jaren. Het grootste verschil dezer ontvangsten tusschen 1874 en 1875 was bij de instelling te Gouda. Daar werd, ten gevolge van het vijf en twintigjarig bestaan, in 1874, zoo als reeds in het vorige verslag is vermeld, ten behoeve van dat werkhuis voor belangrijke sommen ingeschreven, wat in 1875 niet plaats vond.

Even als in vorige jaren was deze wijze van werkverschaffing, wat aangaat de instellingen *b*, van weinig beteekenis; daarentegen, wat de overigen betreft, van ruimen omvang; de cijfers zoo van het aantal werklieden, als van uitgaaf en ontvang, hierboven en in de hiervoren genoemde tabellen vermeld, duiden dit genoegzaam aan.

Behalve de inlichtingen, aangaande het bestuur en de in de instellingen verrigte werkzaamheden, opgenomen in de kolom »aanmerkingen" van de meergemelde tabellen 21*a*, 22 en 23, werd ten opzigte der inrigtingen van dezen aard in Friesland nog het volgende medegedeeld.

De instellingen werkten over het algemeen gunstig en beantwoordden derhalve aan haar doel. De armen der gemeenten, waar zij gevestigd waren, werden, bij gemis aan werk, in de gelegenheid gesteld om in hun eigen onderhoud te voorzien, en behoefden dus nimmer om onderstand te vragen. Voor de armbesturen in die gemeenten waren de werkhuizen van geene geringe beteekenis, want die besturen behoefden nu slechts hulp te verleenen aan weezen, ouden van dagen en gebrekkigen, en konden met grond de verzoeken om onderstand afwijzen van hen, die, schoon geschikt om te werken, daartoe ongenegen waren.

Vermits in de wintermaanden het werk bij particulieren minder is, waren de meeste instellingen alleen gedurende dien tijd geopend.

2°. *Op andere wijze dan in daartoe ingerigte werkplaatsen.*

Het aantal dezer instellingen (tabellen 24*a* en *b*, 25 en 26) beliep 52, waarvan 7 tot *a* en *d*, 6 tot *b* en 39 tot *c* behoorden. In 1874 waren deze getallen respectivelijk 54, 7, 6 en 41. Alleen in het getal instellingen *c* is verandering gekomen, ten gevolge van de opheffing van die te Texel en te Termunten. Wat de oorzaak dier opheffing is, werd aan de Regering niet medegedeeld.

In Gelderland, Friesland, Overijssel en Groningen waren instellingen *a* en *d*, in Noordbrabant, Gelderland, Zuidholland, Groningen en Drenthe instellingen *b*, en in Noordbrabant, Gelderland, Zuidholland, Noordholland, Utrecht, Friesland, Overijssel, Groningen en Drenthe instellingen *c* aanwezig.

Alleen in Zeeland en Limburg ontbraken derhalve instellingen van dezen aard.

In 1875 werd werk verschaft door de instellingen:

a en *d* aan	765	personen;
b »	609	»
c »	2038	»
te zamen. .	3412	

tegen, in 1874, door de instellingen

a en *d* aan	759	personen;
b »	766	»
c »	2214	»
dus te zamen . .	3739	

Er werd in 1875 uitgegeven door:

	Onderhoud, belasting, enz. van bezittingen en kosten van beheer.	Kosten van beheer.	Hetgeen op bovengenoemde wijze als verstrekte onderstand werd beschouwd.
a en *d* . . .	f 202	»	f 7 094
b	»	f 440	4 034
c	»	6 816	25 243
Te zamen	f 202	f 7 256	f 36 371
In 1874 bedroegen die uitgaven. .	f 431	f 8 056	f 36 636

De ontvangsten bedroegen:

	Collecten, inschrijvingen enz.	Subsidiën.	Alle verdere hieronder niet vermelde ontvangsten.
a en *d*. . . .	f 500	f 75	f 54
b.	4 263	23	»
c.	15 540	640	»
Te zamen. .	f 20 303	f 738	f 54
Die ontvangsten beliepen in 1874 . . .	f 21 446	f 2 021	f 54

Behalve de bovenstaande bedragen ontvingen de instellingen *a* en *d* voor de vervaardigde en verkochte voorwerpen f 9537 en was door haar als voordeelige saldo's van vorige dienstjaren, eene som van f 423 uitgetrokken.

Vergeleken met 1874 was het aantal personen, aan welke werk werd verschaft, 327 minder. De oorzaak hiervan lag vooral in de hiervoren gemelde opheffing der instelling te Texel en Termunten, in het niet verschaffen van opgaven door het bestuur der instelling te Oldeboorn en in de ruime gelegenheid om bij particulieren werk te vinden. Dat de uitgaven, niettegenstaande het kleiner getal werklieden, nagenoeg gelijk waren aan die in 1874, is hoofdzakelijk te zoeken in de duurte der grondstoffen en de hoogere loonen, die hier en daar waren uitbetaald. De opbrengst der collecten was niet zoo ruim als in 1874; de subsidiën

waren belangrijk minder dan in dat jaar. Alleen ten opzigte der laatstgenoemde vermindering werden eenige oorzaken opgegeven. Zoo behoefden te Termunten en Noordbroek de subsidien niet uitbetaald te worden; in de eerste gemeente, ten gevolge der boven gemelde opheffing; in de laatste door het niet werken der instelling aldaar in 1875. Wegens den buitengewoon gunstigen finantielen toestand, waarin de instelling te Oude Pekela verkeerde, had ook zij geene behoefte aan subsidie.

Ten opzigte van sommige instellingen werd nog gemeld, dat de ontvangsten de uitgaven verre overtroffen; van andere, dat zij met verlies gewerkt hadden.

Zoo als reeds boven is opgemerkt, waren over 1875 geene opgaven aangaande de instelling te Oldeboorn ontvangen. Wegens verwaarloozing in de boekhouding was het bestuur daartoe niet bij magte.

Behalve te Noordbroek, reeds gemeld, hadden mede de instelling te Burum en Wormerveer in 1875 geen werk verschaft.

Even als in vorige jaren verschaften onderscheidene besturen van instellingen voor huiszittende armen en van godshuizen aan hunne bedeelden en verpleegden werk, zonder dat daarvoor op zich zelve staande instellingen bestonden.

Gestichten te Ommerschans en Veenhuizen.

Ten gevolge van het Koninklijk besluit van 10 September 1874, n°. 14, is met ingang van 1 Januarij daaraanvolgende het beheer der Rijksgestichten Ommerschans en Veenhuizen van het Departement van Binnenlandsche Zaken naar het Departement van Justitie overgebragt. Het besluit is genomen naar aanleiding der overweging, dat de opzending naar en de verpleging in die gestichten van de daartoe veroordeelden, het gevolg is van door den strafregter uitgesproken vonnissen, waarbij aan die veroordeelden eene aan hunne opzending voorafgaande gevangenisstraf is opgelegd, en dat de regelmaat der administratie medebrengt de uitvoering van die maatregelen op te dragen aan hetzelfde departement van algemeen bestuur, hetwelk met de uitvoering der veroordeeling tot gevangenisstraf belast is.

Van het Departement van Justitie zijn aangaande den toestand van gemelde gestichten in 1875 de volgende inlichtingen ontvangen.

De jaarlijksche begrootingen en Staatsrekeningen maken de geldelijke uitkomsten van het beheer der inrigtingen aan de Staten-Generaal bekend.

De bevolking van de gestichten verminderde in 1875 met 381 personen, in tegenstelling van 1873 en 1874, toen zij eenigzins vermeerderde. De vermeerdering in 1873 met 110 personen, trok de aandacht der Commissie uit de Tweede Kamer. Zij zegt dat in het Regeringsverslag over 1873 daaraan kennelijk weinig of geene waarde wordt toegekend, en is van oordeel, dat, met het oog èn op het vele werk dat overal tegen hoog loon te vinden was, èn op de vermindering die voortdurend in de laatst voorgaande jaren werd waargenomen, die toeneming van de bevolking, juist in dat jaar wel eenige meerdere aandacht verdient.

Hierop moet worden geantwoord, dat, bij de zamenstelling van het verslag over 1873, die vermeerdering van bevolking wel de aandacht heeft getrokken, doch dat, bij gemis aan bescheiden, waaruit kon worden nagegaan wat van die vermeerdering de oorzaak was, alleen het feit kon worden medegedeeld. De Regering gaf daarbij echter te kennen, dat de vrees voor eene zeer groote vermeerdering van het getal verpleegde bedelaars, geuit bij de behandeling der wet van 1 Junij 1870 (*Staatsblad* n°. 85), ook in 1873 niet was verwezenlijkt. De tabel 27 van dat verslag toont dit aan, want de bevolking beliep:

op	31	December	1873	2966	verpleegden, en
»	31	»	1869	4700	»
»	31	»	1868	5485	»
»	31	»	1867	5596	»
»	31	»	1866	5475	»
»	31	»	1865	5424	»

Men verlieze niet uit het oog dat het bevolkingscijfer, zoolang de gestichten bestaan, afwisselend geweest is, en — het ligt in den aard der inrigting — wel afwisselend zal blijven. Was het in 1873 ook al eenigermate toegenomen, was dit mede het geval in 1874, aanmerkelijk kan daarentegen de daling in 1875 genoemd worden.

Omdat de opzending van bedelaars naar de gemelde gestichten, zoo als hierboven werd opgemerkt, het gevolg is van door den strafregter uitgesproken vonnissen, zijn om aan de Kamer de verlangde opheldering te kunnen geven, ook bij het Departement van Justitie pogingen aangewend om de oorzaak der gemelde vermeerdering op te sporen, doch met geen gunstig gevolg.

Bescheiden, waaruit blijkt wat de oorzaak is, dat in 1873 meer personen dan in het laatstvoorgaande jaar, ter zake van bedelarij of landlooperij tot opzending naar de bedelaarsgestichten werden veroordeeld, waren bij dat Departement niet aanwezig.

Volgens dat Departement zouden dergelijke bescheiden niet te verkrijgen zijn; is rijzing of daling van het bevolkingscijfer der genoemde gestichten van vele en velerlei omstandigheden afhankelijk, welke niet bekend zijn of slechts in onderstellenden zin genoemd zouden mogen worden.

Alleen kan, met opzigt tot de belangrijke vermindering van de bevolking der gestichten in 1875, worden gewezen op de maatregelen, welke zijn genomen, om het verblijf in de gestichten minder aanlokkelijk te maken. Ook heeft tot die vermindering bijgedragen het tusschentijdsch ontslag aan velen toegestaan, in de verwachting, dat de indruk der bedoelde maatregelen van het terugkeeren naar de gestichten zou afschrikken.

De maatregelen in het Verslag van 1870 vermeld, werkten ook in 1875 gunstig.

Het getal ontvlugten bedroeg 70; hiervan zijn teruggebragt of teruggekeerd 51.

Van de 2517 (behalve militairen en enkele weezen) op ultimo December 1875 in de gestichten aanwezige bedelaars, landloopers en vrijwilligers waren:

322	voor	de	1ste	maal	13	pct.
427	»	»	2de	»	17	»
337	»	»	3de	»	13,4	»
291	»	»	4de	»	11,6	»
269	»	»	5de	»	10,7	»
240	»	»	6de	»	9,5	»
237	»	»	7de	»	9,5	»
134	»	»	8ste	»	5,3	»
97	»	»	9de	»	4	»
70	»	»	10de	»	2,7	»
83	»	»	11de	»	3,3	»

Het getal overledenen bedroeg 161 of 5³/₅ pct. van het gemiddeld getal verpleegden; in 1874 was het sterftecijfer 117.

De gezondheidstoestand was, met uitzondering van het gesticht Ommerschans alwaar zij gunstig kon genoemd worden, niet zoo bevredigend als in het voorgaande jaar. Als redenen hiervan worden opgegeven, het heerschen van mazelen, hoewel deze zich door een goedaardig karakter onderscheidden, zoomede de aankomst in de gestichten van meer oude en zwakke personen dan vroeger werden opgenomen.

Het getal ooglijders dat op 1 Januarij 1875, 172 bedroeg, was op het einde van het jaar 140. Bij den aanvang van 1875 bedroeg het getal lepralijders, verpleegd in het uitsluitend voor hen bestemd locaal, 10; in den loop van het jaar zijn er 2 bijgekomen. Allen bleven op het einde des jaars in behandeling. In het nachtleger dier lijders werd eenige verbetering aangebragt.

Orde en gezag werden zooveel mogelijk en met goed gevolg gehandhaafd.

Krachtens het reglement van tucht, werden in 1875 394 verpleegden gestraft, als wegens:

desertie of poging daartoe	115
verkoop van kleedingstukken	67
opkoopen van gestichtskleeding	»
misbruik van sterken drank	5
verzet tegen overheden	4
ongehoorzaamheid	142
ontvreemding en verwaarloozing van goederen	14
onzedelijkheid	11
twist en mishandeling	36

tegen 417 in 1874, dus 23 minder, van die 394 behoorden 388 tot de wegens bedelarij of landlooperij veroordeelden, 5 tot de militaire huisgezinnen en 1 tot de niet veroordeelde overgeblevenen uit het opgeheven kindergesticht. Drie hoofden van militaire huisgezinnen werden gestraft wegens misbruik van sterken drank, twee andere wegens ongehoorzaamheid.

In 1875 werden aan de justitie overgeleverd 67 verpleegden, en wel wegens:

mishandeling van ambtenaren en andere personen	8
diefstal	12
diefstal met inbraak	3
vechterij	1
overtreding der wet op de jagt en visscherij	7
verbreking van sluiting	2
vervanging van geldboeten	9
misdrijven en politieovertredingen vóór de opneming in de gestichten of tijdens de desertie gepleegd	25
Te zamen	67

tegen 58 in 1874. Van de vermelde 67 waren 47 veroordeeld tot eene gevangenisstraf van 1 dag tot 1 maand; 2 tot 6 weken; 1 tot 2, 1 tot 3, 1 tot 5, 5 tot 6 maanden, 1 tot 6 maanden en 3 dagen, 3 tot 1 jaar, terwijl van 6 hunner de straf niet bekend werd.

In den godsdienstigen en zedelijken toestand der bevolking werd geene verandering bespeurd. Het kerkbezoek door de verpleegden liet bij voortduring veel te wenschen over. Het catechisatieonderwijs werd geregeld bijgewoond.

De drie te Ommerschans en Veenhuizen aanwezige scholen werden gemiddeld door 255 leerlingen geregeld bezocht. Van de avondschool werd slechts door een 37tal leerlingen waaronder ook verpleegden, gebruik gemaakt. Het onderwijzend personeel kweet zich voldoende van zijne taak.

De bibliotheken in de onderscheidene gestichten namen ook in 1875 in omvang toe. Daarvan werd bij voortduring, vooral door de mannenverpleegden, veel gebruik gemaakt.

De bevolking der in de gestichten verpleegde militaire gezinnen verminderde in den loop des jaars van 88 tot op 81 gezinnen. Deze gezinnen bestorden uit 38 mannen, 68 vrouwen en 50 kinderen; totaal 156 personen.

Het gedrag en de levenswijze dezer lieden was over het algemeen goed; slechts 5 werden door den raad van tucht huishoudelijk gestraft. De opleiding der kinderen was bevredigend; een jongeling behaalde de acte van hulponderwijzer en werd spoedig daarna elders als zoodanig aangesteld.

De kinderen, die den ouderdom van 23 jaren bereikt hadden, verlieten met ontslag de gestichten, zoo niet om bijzondere redenen eenig uitstel werd verleend. Onder de vertrokken personen bevond zich een gezin bestaande uit man, vrouw en 3 kinderen.

Op 31 December 1875 bestond de veestapel der gestichten uit:

paarden	138
trekossen	1
koeijen	429
stieren en driejarig vee	117
vaarsen	99
pinken	102
kalveren	»
schapen	1307
varkens	55
Te zamen	2248 stuks.

De veestapel was in den regel gezond; de sterfte beliep ongeveer $1\frac{1}{2}$ pct. van de kapitaalswaarde. Ofschoon in de behoefte aan vee in den regel door het aanfokken in de gestichten wordt voorzien, heeft men echter in 1875 moeten aankoopen 3 guste koeijen voor den vetstal, zoomede 4 stieren, 220 schapen en 2 springbeeren, voor een gezamenlijk bedrag van f 2174. Voor 12 aangekochte paarden werd besteed f 5 271,50.

Tegenover deze uitgaven, ten gezamenlijke bedrage van f 7 445,50, staat eene ontvangst van omstreeks f 6000, zijnde de opbrengst van het verkochte vee.

De oogst bragt in 1875 op:

	Hektaren.	Opbrengst.
winterrogge	255,75	5 887,1 hektol.
haver	102,75⁵	3 067,2 »
boonen	10,28	240,6 »
aardappelen	105,90	25 466,14 »
hooi	351,11	f 31 092,48, dus 1 036 416 kilo, per voer of 500 kilo f 15;
tuinvruchten, groenten en zaden	13,34	f 5 221,28⁵
rogge en haverstroo		f 23 933,00, dus 1 196 650 kilo, per voer of 500 kilo f 20;
hakhout en andere houtwaren, met inbegrip der waarde van het eigen verbruikte		2 171,64

Aan rogge werd 853 hektoliter minder geoogst dan in 1874, bij een minder verbouw van 35.59 hektare. Per hektare bedroeg de oogst echter slechts 13 liter minder. In 1875 was daarentegen het gemiddelde gewigt 2 kilogram per hektoliter zwaarder. Ook de haveroogst was ongeveer 1200 hektoliter minder van eene kleinere oppervlakte van omstreeks 15 hektaren dan in 1874 werd bebouwd; het gemiddelde gewigt per hektoliter was 4 kilogram ligter dan in 1874. Het verbouw der paardenboonen kan daarentegen gunstig genoemd worden, want per hektare is 1.40 hektoliter meer geoogst dan in het jaar te voren. Met dit gewas werden 11.36 hektaren minder bezaaid dan vroeger. Aan aardappelen was per hektare 16 en in het geheel 1665 hektoliter meer geoogst dan in 1874.

Buiten aanbesteding is aangekocht aan hooi voor ongeveer f 1990 en aan paardenboonen voor p. m. f 2637, dat is voor nagenoeg f 3900 minder dan in 1874.

De minder gunstige oogst moet grootendeels worden toegeschreven aan het drooge voorjaar en aan strenge nachtvorsten in de maand Junij en in het najaar.

De opbrengst van den veestapel bedroeg in geldswaarde:

aan zuivel	f 38 259,68⁵
» vleesch en spek	20 447,56
» afval van slagtvee	289,64
» huiden van geslagt en gestorven vee	1 542,39⁵
» wol	2 169,60
» verkocht vee, zoo als hierboven is opgegeven	7 445,50
Te zamen	f 70 154,38

De houtcultuur werd zoowel te Ommerschans als te Veenhuizen voortgezet. De oppervlakte bosch bedroeg op ultimo December 1874 300 hektaren. De uitgaven voor arbeidsloon, plantsoen, zaden, gereedschappen enz. bedroegen f 16 626.

Verkoop van hout heeft niet plaats gehad; aan de werkplaatsen en gebouwen werd voor een bedrag van ongeveer f 1191 afgeleverd.

Te Veenhuizen werden 4 479 000 stuks turven gegraven.

Door de verpleegden werden de volgende stoffen geweven:

voerlaken	22 281⁵	meter,
grijs linnen	1 615	»
hangmatlinnen	1 787	»
paklinnen	950⁵	»
noppendoek	1 959⁵	»
roode baai	467	»
vaatdoeklinnen	189	»
katoenen bonten	117	»

Verder werden nog vervaardigd:

wollendekens	46	stuks,
katoenen dekens	517	»
doeken	2 600	»
koffijzakken	291 289	»
kousen	3 395	paar,
petten	1 392	stuks,
schoenen	378	paar,
klompen	4 501	»
handschoenen	303	»
militaire sokken	13 583	»
matten	1 746	meter,
matten	3 063	stuks,
breeuwerk	8 698	kilogr.

De meerdere of mindere aanmaak van een of ander regelde zich naar de behoefte der bevolking, de werkkrachten en de ontvangen bestellingen. De koffijzakken waren bestemd voor de Handelmaatschappij; de sokken en een gedeelte der handschoenen werden voor het leger vervaardigd.

De borstels benoodigd voor al de gestichten werden te Ommerschans gemaakt.

De timmerwinkels, smederijen, wagenmakerijen, mandenmakerijen, kuiperijen, blikslagerij, touwslagerijen, klompenmakerijen en bezembinderijen voorzagen voldoende in de behoeften voor de gestichten. Door deze werkplaatsen als ook door de kleermakerijen en de bakkerijen werden vele verpleegden in de gelegenheid gesteld hun handwerk uit te oefenen of zich daarin verder te bekwamen, hetwelk voor hen, bij terugkeer in de gewone maatschappij, nuttig kon zijn. De takken van bedrijf werden uitgebreid met het maken van matten van sport. In 1875 werd meer dan vroeger als beginsel aangenomen de werkzaamheden in de gestichten zonder hulp van vreemde arbeiders te doen verrigten; de uitvoering daarvan leverde geene moeijelijkheden op.

In het onderhoud der gebouwen werd uit de daarvoor beschikbare gelden voorzien. Bovendien werden de volgende buitengewone werken of getimmerten tot stand gebragt, als: te Ommerschans, het vernieuwen van twee hoeven en van een stookhut op eene andere hoeve zoomede het maken van eene werkplaats voor de wagenmakerij, smederij en kuiperij.

Te Veenhuizen eene klapbrug afgebroken en door eene draaibrug vervangen, 2 kokers en een duiker in waterlossingen vernieuwd; een zaalopzieners-woning vergroot op een der hoeven; eene bergplaats voor wagens gemaakt.

De waterleidingen, bruggen, sluizen en duikers, waren, voor zoover dit kon geschieden, in goeden staat gehouden.

In het laatst van het jaar werd de vernieuwing eener sluis bij het 1ste gesticht Veenhuizen uitbesteed.

Kolonien der Maatschappij van Weldadigheid.

De Regering bleef bij voortduring vreemd aan het beheer der Maatschappij van Weldadigheid. Uit het verslag, door het bestuur dier instelling over 1875 openbaar gemaakt, worden hier de volgende bijzonderheden medegedeeld.

Het jaar 1875 was weder niet gunstig voor den landbouw van die instelling. Vele gewassen gaven eene opbrengst beneden het middelmatige. De boekweit, het eenige gewas dat zonder bemesting bebouwd kan worden en dus bij welslagen veel winst afwerpt, was als mislukt te beschouwen. De opbrengst beliep slechts $8^3/_4$ hektol. per hektare, tegen 15 in 1874. Met dat gewas waren 48 hektaren land bezet.

Ook de oogst der tarwe en paardeboonen was minder dan in laatstgenoemd jaar; de tarwe bragt op 17 hektol. per hektare, tegen 19 in 1874: de paardeboonen $18^1/_2$, tegen $20^1/_4$. Voordeeliger was de opbrengst van de rogge, den haver en de aardappelen; zij bedroeg respectivelijk per hektare 25, 31 en 275 hektol., tegen 23, 29 en 258 in 1874. Hoewel niet gunstig, was de opbrengst van het gras- en klaverland in 1875 toch meer dan in het daaraan voorafgaande jaar; aan hooi werd 172 000 kilogr. verkregen tegen 124 000 in 1874.

In 1875 werden in het geheel verkocht 108 stuks vee voor f 15 532, of gemiddeld voor:

f 144 per stuk,
tegen 165 » » in 1874
en 200 » » » 1873.

Gekocht werden 93 stuks vee voor f 9243, of gemiddeld f 100 per stuk.

De opbrengst aan vette kalveren, boter en melk bedroeg f 10 548, dus iets meer dan in 1874.

De gemiddelde bruto-opbrengst per rund was f 97 tegen f 100 in 1874.

Het verlies op den landbouw beliep, na aftrek van de winst op den verkoop van veldvruchten en zaden, ruim f 200; dat op de veeteelt, na aftrek der winst op de kalveren en schapen, f 2495.

De houtteelt leverde in 1875 weder gunstiger uitkomsten dan in het voorafgaande jaar; de opbrengst daarvan bedroeg f 4055, dus f 955 meer dan in 1874. Met kracht was weder voortgegaan met den aanleg van nieuwe bosschen, omdat de houtteelt wordt beschouwd als het middel om het bestaan der Maatschappij op den duur te verzekeren.

Als een bewijs daarvoor is medegedeeld, dat een eiken houtwal, groot ongeveer een hektare, noch diep gespit, noch behoorlijk behandeld, dit jaar voor het eerst gehakt, netto heeft opgebragt f 619, of, gerekend op een gemiddelden groei van 10 jaren, f 61,90 per jaar en per hektare. Sedert 1866 zijn reeds 53 hektaren grond tot eikenbosch aangelegd, waarvan de opbrengst in den regel hooger zal zijn, omdat die grond beter bewerkt is.

Wat den fabriekmatigen arbeid betreft, werd medegedeeld, dat de stroovlechterij en touwslagerij, om de in het

vorig verslag opgegeven reden, werden gesloten; de laatste in den loop van het jaar en tijdelijk. In de mandenmakerij en mattenmakerij werd ijverig gewerkt, en deze industrie had dan ook een voordeelig saldo opgeleverd.

De juteweverij gaf een niet onaanzienlijk verlies, ten gevolge van de levering van 40 000 koffijzakken aan de Handelmaatschappij tegen den laagsten prijs van inschrijving en den achteruitgang van de prijzen der grondstof, waardoor de inventaris-waarde op ultimo December belangrijk minder was dan op 1 Januarij. Met het handweefgetouw was bovendien de concurrentie tegen de stoomfabrieken niet vol te houden. Looper- en kleedengoed, een nieuw fabrikaat, vond veel aftrek. Behalve de gemelde 40 000 koffijzakken, werden in het geheel nog afgeleverd:

3000 koedekken, 2800 steenkolenzakken, 17 700 manden, 700 rollen matten, 5600 kilo touw en 1700 paar sokken; bovendien voor f 4065 aan paklinnen en voor f 120 aan looper- en kleedengoed. Voor eigen gebruik waren er 172 stukken katoen geweven.

Op 1 Januarij 1875 was de bevolking van deze instelling 1956 zielen tegen 1887 op ultimo December van dat jaar. Ter vervanging van de vertrokken gezinnen, werden er 9 verplaatst.

Niet minder dan 110 zonen en dochters van arbeiders en vrijboeren, benevens 20 bestedelingen verlieten in verschillende betrekkingen de Maatschappij, terwijl 19 jongens uit militaire dienst en 12 meisjes wegens ongesteldheid of andere oorzaken tijdelijk terug kwamen. In den loop van het jaar werden 18 bestedelingen opgenomen.

Behalve de gemelde gezinnen en personen werden er nog 7, meest jonggehuwden, die niet in de kolonien geplaatst, maar wel opgevoed waren, aan voordeelige betrekkingen, op landgoederen of in boom- en bloemkweekerijen, geholpen.

Deze gunstige uitkomsten werden hoofdzakelijk aan de opleiding en het onderwijs toegeschreven. Daaraan had de directie, onder toezigt van eene in 1875 benoemde commissie en van de provinciale inspecteurs, de meest mogelijke zorgen besteed. Om zonder dwang het geregeld schoolbezoek te bevorderen, was er een schoolfeest georganiseerd en bij die gelegenheid aan 27 leerlingen, die minstens in 3 hoofdvakken uitmuntten, een eere-diploma uitgereikt.

Ook het voortgezet onderwijs droeg goede vruchten: een jongeling deed met gunstig gevolg het examen als hulponderwijzer; een ander werd als kweekeling geplaatst. Het onderwijs in de naai- en breischolen werd geregeld gegeven en bijgewoond.

De gebouwen, 464 in getal, waaronder 4 kerken, 4 pastorien, 9 fabriek-gebouwen of werkplaatsen en 6 boerderijen, eischten weder belangrijke uitgaven: alleen voor onderhoud werd niet minder dan f 14 632 besteed. Vele gebouwen eischten nog belangrijke verbeteringen, doch middelen om daarin afdoende te voorzien, waren nog niet aanwezig.

Op 1 Januarij 1875 was de waarde van alle bezittingen f 943 384,13 en bedroegen de schulden f 147 606,17; op ultimo December van hetzelfde jaar waren die sommen respectivelijk f 935 293,42 en f 134 837,77^5, zoodat in 1875 op het kapitaal eene winst werd behaald van f 4677,68^5. De balans over 1875, opleverende een verlies van f 18 452,31^5, sluit in ontvang en uitgaaf met f 953 745,73^5.

Volgens het verslag der Maatschappij, zijn de vooruitzigten van dien aard, dat men nog van geen zelfstandig gevestigd bestaan kan spreken, maar, zoo als die instelling nu is ingerigt, evenmin van opheffing.

Zij moet blijven voortgaan hare werkverschaffing daartoe te leiden, dat een productief kapitaal wordt verkregen (houtteelt).

De bereiking van dat doel zal nog offers kosten, maar in geen verhouding tot het te bereiken nut. Met verwijzing naar de vele giften en legaten, in de laatste tien jaren ontvangen, die de Maatschappij van Weldadigheid in staat hebben gesteld werkzaam te blijven tot heil der bevolking, roept het bestuur met aandrang de hulp der leden in, en het doet dit met te meer gerustheid, omdat hier niet gepleit wordt voor het behalen van een geldelijk dividend, maar voor eene zaak, voor eene instelling, welke het geluk van eene talrijke bevolking bedoelt.

En er kan nog veel in Nederland gedaan worden. Telt de Maatschappij 53 afdeelingen en 109 correspondentschappen; is ook in Indie eene commissie werkzaam, om de belangstelling in die instelling op te wekken; in Nederland zijn nog 1000 gemeenten, waar geen enkele bijdrage werd afgezonderd voor eene Maatschappij, die eene eerste plaats bekleedt onder de philantropische instellingen hier te lande.

Instellingen ter voorkoming van armoede.

Tot de instellingen ter voorkoming van armoede behooren de banken van leening, de zieken- en begrafenisbussen, de spaarbanken, de spaarkassen, de hulpbanken, de vereenigingen ter uitoefening van patronaat over de armen en die ter verschaffing van betere woningen aan armen en minvermogenden.

Uit de ontvangen opgaven omtrent de vijf eerste soorten van instellingen zijn de hierbij overgelegde tabellen (28*a*—33*b*) opgemaakt, en zijn ten aanzien van deze als van de andere soorten de verder hieronder volgende mededeelingen geput.

Banken van leening.

De tabellen 28*a*, 28*b*, 29*a* en 29*b* betreffen de banken van leening: de beide eerste, die, welke door administratien, op openbaar gezag ingesteld, worden beheerd; de beide laatste, die, welke ten gevolge van verpachting of concessie, door particulieren voor eigen rekening worden gehouden.

Ten gevolge der opheffing van 2 banken van de eerste soort, die te Schiedam en Alkmaar, en van 3 banken van de tweede soort, die te Doetinchem (stad), Naarden en Appingedam, loopen de opgaven in gemelde tabellen over 5 banken van leening minder dan in die over 1874.

De oorzaken der gemelde opheffingen waren:

te Schiedam, de weinige behoefte, die er bestond tot instandhouding van de bank en de jaarlijksche achteruitgang van die instelling. Gewoonlijk werden er dezelfde panden beleend en gelost; wekelijks geschiedden de inbrenging en aflossing van die panden, zoodat de bank niet meer geacht kon worden te strekken als middel voor pandgevers om, alleen bij dringende noodzakelijkheid, zich zelven te helpen. Klagten over het gemis van eene bank waren daar dan ook niet vernomen; integendeel, algemeen werd de maatregel goedgekeurd, ook om den gemelden achteruitgang van die instelling. Jaarlijks sloot hare rekening met een nadeelig saldo, telken jare smolt een gedeelte van haar kapitaal weg, zoodat er eindelijk van de f 50 000 slechts ongeveer f 12 000 was overgebleven;

te Alkmaar, het verminderd gebruik dat er van de bank gemaakt werd en de nadeelige saldo's, die, volgens het reglement, geheel ten laste der gemeente kwamen. Volgens ontvangen schrijven was sedert 1862 het aantal zoo beleende als geloste panden in die bank steeds verminderd, zoo zelfs, dat het jaar 1872, vergeleken met 1862, een getal van 9420 minder beleende en 8973 minder geloste panden aangaf; de beleensom was f 23 657 en de lossingsom f 18 582 minder dan in eerstgenoemd jaar. Uit deze cijfers bleek het dat allengs minder gebruik van de bank van leening gemaakt werd. Het gevolg daarvan was dat de balans in de jaren 1870—1873 met een nadeelig saldo sloot, dat, zoo als reeds is opgemerkt, geheel ten laste der gemeente kwam, waardoor die inrigting een lastpost voor de gemeente geworden was. Werd, volgens dat schrijven, de opheffing in het finantieel belang der gemeente aanbevolen, in het belang van vele ingezetenen was zij ook wenschelijk. Talrijk toch waren de panden die, week in, week uit, 's Zaturdags gelost en 's Maandags weder beleend werden; talrijk de panden die bij gelegenheid van de kermis werden ingebragt, zoodat de bank het middel was geworden voor vele inbrengers om meer en meer achteruit te gaan. Daar bovendien zij, die tijdelijke hulp noodig hadden, die hulp bij spaar- en hulpbank aldaar konden vinden, werd op grond van een en ander de bank

bij raadsbesluit van 26 Augustus 1874 in die gemeente opgeheven;

te Doetinchem (Stad) het gebrek aan een geschikten pachter en de weinige behoefte welke er in die gemeente aan eene bank bestond. Volgens het raadsbesluit, waarbij die bank werd opgeheven, werd aangaande het laatstgemelde medegedeeld, dat het aantal beleende panden uit die gemeente jaarlijks afnam, terwijl een groot getal beleeningen door bewoners van naburige gemeenten geschiedden;

te Naarden, de welvaart in die gemeente. De pachter had daarom de pacht aan de gemeente opgezegd; de bank rendeerde te weinig;

te Appingedam, de achteruitgang der bank. Door de hooge dagloonen waren de arbeiders in staat vroeger beleende panden af te lossen en behoefden zij niet meer te beleenen. Het getal ingebragte panden beliep daardoor in 1874 belangrijk minder, ten gevolge waarvan er met 1 Januarij 1875 geen pachter voor de beleenbank te vinden was. De raad dier gemeente, van oordeel, dat de bank zeer goed kon gemist worden, heeft haar, met ingang van 1 Januarij 1875, opgeheven.

De opgaven betreffen, ten gevolge van de bovengemelde opheffingen, 31 banken, die onder eigen beheer en 33 die verpacht zijn; dus te zamen 64, tegen 33 en 36, te zamen 69 in 1874.

Even als in vorige jaren overtroffen ook in 1875 de banken, op openbaar gezag ingesteld, zoo in omvang als in werking, weder verre die, door particulieren, voor eigen rekening gehouden; bij de 31 der eerste soort werden 2 361 784 beleend, 2 325 052 gelost en 64 272 verkocht; bij de 33 der laatste soort respectivelijk slechts 244 122, 230 172 en 5970.

Er werden in alle banken te zamen 200 671 panden minder beleend, 171 456 minder gelost en 6169 meer verkocht dan in 1874. De verschillen tusschen laatstgenoemd jaar en 1873 waren respectivelijk 22 464, 38 442 en 2004 in minder.

Vergeleken met 1874 werd bij 16 banken meer en bij 48 minder beleend, bij 15 meer en 49 minder gelost, bij 32 meer en 31 minder verkocht; bij eene bank was het getal verkochte panden gelijk aan dat in 1874.

Niettegenstaande er dus 16 banken waren, waar meer panden werden ingebragt, was echter, blijkens vorenstaande cijfers, het aantal beleende panden, alle banken te zamen genomen, belangrijk minder dan in 1874. Hoofdzakelijk ligt de oorzaak in de opheffing der hiervorengemelde banken; doch ook de gunstige tijdsomstandigheden, als uitmuntende volksgezondheid in vele gemeenten waar banken gevestigd zijn, en de ruime gelegenheid tot het verkrijgen van werk tegen goed loon, dat den werkman in staat stelde, in weerwil van de duurte der eerste levensbehoeften en van hooge huren der woningen, zooveel te verdienen, als tot onderhoud van zijn gezin vereischt werd, hadden, volgens bijna algemeen gevoelen, veel tot die vermindering bijgedragen. Te Harderwijk werd de groote vermindering toegeschreven aan de drukke werving voor het leger in Oost-Indie; te Zutphen aan het schorsen der inbrenging van panden, ten gevolge van het overlijden van den bankhouder; te Venlo aan het geringe gebruik, dat ingezetenen van naburige gemeenten in 1875 van de bank aldaar maakten.

Bepaalde redenen voor de vermindering van het getal beleende panden waren bij de besturen van vele banken, even als in vorige jaren, niet bekend.

Mede was dit het geval met de banken, waar het getal panden, dat beleend werd, meer bedroeg dan in 1874.

Alleen ten opzigte van de banken te Amsterdam, Harlingen, Kampen en Maastricht werd medegedeeld waaraan de vermeerdering vermoedelijk is toe te schrijven: te Amsterdam aan de vermindering van het aantal geheime beleenhuizen; te Harlingen aan het niet meer bestaan eener bank te Franeker; te Kampen aan de toeneming der bevolking van de arbeidende klasse, aan de duurte der levensmiddelen en aan de hooge huishuren; te Maastricht aan de duurte der eerste levensbehoeften.

Ten aanzien van de mindere of meerdere aflossingen bij de verschillende banken, vergeleken met 1874, valt niets op te merken; de verhouding tusschen beleeningen en aflossingen in de jaren 1874 en 1875 loopt weinig uiteen. De reeds gemelde gunstige tijdsomstandigheden in aanmerking nemende, kon dit wel niet anders, omdat dan het grootste getal panden slechts korten tijd in de banken verblijven.

Het getal verkochte panden was, vergeleken met 1874, 6169 meer, waarvan 5813 bij de bank te Rotterdam beleend waren. Voor de vermeerdering dáár, evenmin als voor die bij eenige andere banken, konden bepaalde redenen worden opgegeven. Alleen uit Maastricht gewaagde men van geldgebrek bij de beleeners, om de panden af te lossen of de beleeningen te vernieuwen, eene reden echter die bij de overige banken, waar meer verkocht werd, ook wel zal gelden. Hierbij zij opgemerkt, dat het hoogst moeijelijk is te ontdekken, waaraan de gemelde vermeerdering is toe te schrijven. De panden worden ingebragt, blijven gedurende den bij het goedgekeurde reglement bepaalden tijd, gewoonlijk bijna twee jaren, in de bank en worden, bij niet aflossing of vernieuwing van de beleening, in het openbaar verkocht. De besturen der banken weten daardoor niet wat de oorzaak is, dat soms vele panden onafgelost blijven, dus verkocht moeten worden, en kunnen alleen in buitengewone tijdsomstandigheden, als: gebrek aan voortdurend werk in eene gemeente, het heerschen van epidemische ziekten, enz., omstandigheden, die echter in 1875 niet plaats hadden, daarop als vermoedelijke oorzaken wijzen.

Zoowel de uitgaven als de ontvangsten der verpachte banken waren, blijkens de aangehaalde tabellen 29*a* en 29*b*, nagenoeg alle minder dan in 1874. De vermindering stond ongeveer in gelijke verhouding tot het kleiner getal beleende panden. Waren de voorschotten bij sommige banken hooger dan in 1874, een gevolg van de meerdere waarde der panden, daartegenover stond dan een groot getal panden van geringe waarde bij andere banken.

Ook de op de panden voorgeschoten en de, wegens aflossingen, terug ontvangen gelden bij de banken onder eigen beheer, stonden nagenoeg in gelijke verhouding tot het aantal beleende en geloste panden. Bij de meeste banken van deze soort waren die gelden minder dan in 1874; dit was eveneens het geval met vele andere bedragen, zoo van uitgaaf als van ontvang in de tabellen 28*a* en 28*b* voorkomende. In de gemeenten, waar zij hooger waren dan in laatstgenoemd jaar, moet dit meer aan plaatselijke omstandigheden worden toegeschreven. Voor zoover ze bij de Regering bekend zijn, meldt de kolom » aanmerkingen" van die tabellen de redenen dier vermeerdering.

Tabel 28*b* gewaagt tevens van de omstandigheid, dat van de 31 banken onder eigen beheer, 16 met verlies gewerkt hebben en dat het gezamenlijk verlies f 10 777 heeft bedragen. De oorzaak daarvan is echter door de betrokken besturen niet opgegeven. Vermoedelijk heeft het minder getal beleeningen en het groot getal zoogenaamde weekpanden, gewoonlijk weinig waarde hebbende, tot de verliezen veel bijgedragen.

In den rente-standaard bij de verschillende banken werd in 1875 geene verandering gebragt.

De raad der gemeente Rotterdam stelde in zijne vergadering van 7 September 1875 een nieuw reglement voor de hulpkantoren der bank van leening aldaar vast, waarop de Koninklijke goedkeuring werd verkregen bij besluit van 1 December 1875, n°. 36. Mede werd bij besluit van 10 November 1875, n°. 13, goedgekeurd eene wijziging in het reglement voor de bank te Leiden, vastgesteld door den raad dier gemeente op 14 October 1875.

In 1875 werden opgeheven de banken te Gorinchem en te Zaandam, behoorende tot die, beheerd door administratien, op openbaar gezag ingesteld; en te Zutphen, Vlaardingen en Edam, behoorende tot de verpachte.

Tegenover de gemelde opheffingen stond het plan tot oprigting van eene bank te Roermond, die verpacht zou worden. Daartoe besloten op 11 December 1874 en 4 Januarij 1875, stelde de raad dier gemeente in zijne vergadering van 8 Maart 1875 een reglement vast en onderwierp dit aan de Koninklijke goedkeuring; deze werd verkregen bij besluit van 10 April daaraanvolgende, n°. 6.

Blijkens schrijven van Gedeputeerde Staten van Limburg van 17 Maart 1876 was echter die bank tot op dat tijdstip nog niet verpacht en dus nog niet in werking gekomen.

Bij Koninklijk besluit van 24 Augustus 1875, n°. 31,

is magtiging verleend de bank te Amersfoort, tot dusverre onder eigen beheer, te verpachten voor den tijd van één jaar, met ingang van 1 Januarij 1876. De reden, waarom die overgang wenschelijk werd geacht, was: de gemeente in het vervolg te vrijwaren voor verliezen als in de laatste jaren, wegens mindere beleeningen geleden.

Zieken- en begrafenisbussen.

Volgens de ontvangen opgaven was het aantal bij de gemeentebesturen bekende zieken- en begrafenisbussen gelijk aan dat van het vorige jaar.

Uit de tabellen 30*a* en *b* over beide jaren blijkt, dat dit getal 375 bedroeg.

Was echter het aantal instellingen in beide jaren gelijk, die tabellen toonen tevens aan, dat er toch veranderingen hebben plaats gehad; sommige komen niet meer op die van 1875 voor; andere zijn alleen op die van dat jaar vermeld. Een en ander is het gevolg van opheffing en oprigting van bussen. Zeven werden er opgeheven en een gelijk getal opgerigt of voor het eerst vermeld.

De eerstgenoemde zijn gevestigd geweest te Bergen op Zoom 1, Rotterdam 2, Gouda 1, Krommenie 1, Zaandam 1 en Workum 1; de laatste werden aangetroffen te Neede 1, 's Gravenhage 1, Zijpe 1, Harlingen 1, Warga 1, Zwolle 1 en Maasbrée 1.

Daar de besturen vàn sommige bussen weigerden om opgaven te verstrekken, loopen de cijfers der meergemelde tabellen over 269 instellingen van dien aard.

De reden van het getal deelnemers tot de bevolking was weder toegenomen. Zij bedroeg 155,19 tegen 152,21 in 1874 op de 1000 zielen.

Die reden was in:

Noordbrabant	3,21
Gelderland	17,90
Zuidholland	452,07
Noordholland	133,95
Zeeland	99,41
Utrecht	29,58
Friesland	379,40
Overijssel	40,99
Groningen	9,78
Drenthe	3,31
Limburg	11,39

Zij was, vergeleken met 1874, hooger voor Gelderland, Zuidholland, Noordholland, Zeeland, Friesland en Overijssel; lager voor Noordbrabant, Utrecht, Groningen en Drenthe, dezelfde voor Limburg. De meeste toeneming had plaats in Friesland, waar zij van 368,14 tot 379,40 klom.

Het bedrag van den onderstand, omgeslagen over het getal ondersteunde personen, was per hoofd over het geheel f 21,28 tegen f 21,03 in 1874.

In 1875 was het, in:

Noordbrabant	f	13,80
Gelderland		11,02
Zuidholland		110,67
Noordholland		5,26
Zeeland		29,61
Utrecht		24,13
Friesland		47,30
Overijssel		20,89
Groningen		31,31
Drenthe		19,14
Limburg		7,81

Het bedrag per hoofd was lager dan in 1874 in Gelderland, Zuidholland, Friesland, Overijssel, Groningen, Drenthe en Limburg; hooger in Noordbrabant, Noordholland, Zeeland en Utrecht. Het verschil was het grootst in laatstgenoemde provincie; het beliep daar f 24,13 tegen f 17,93 in 1874, waarvoor echter geene redenen zijn opgegeven.

Vergeleken met 1874 was er meer uitgegeven voor ziekengelden f 19 925, voor begrafenisgelden f 91 077, voor geneesmiddelen f 10 592 en voor toelagen aan geneesen heelkundigen f 11 191. Die vermeerderde uitgaven zijn hoofdzakelijk toe te schrijven aan het grooter getal deelnemers dat van 573 434 in 1874 tot 591 186 in 1875 klom, en aan het ruimer getal ondersteunde personen, dat 5540 meer beliep dan in eerstgenoemd jaar. Voor zoo verre er bijzondere oorzaken voor de verschillen in meer zijn opgegeven, komen zij in de kolom »Aanmerkingen" van tabel 30*a* voor.

Het spreekt overigens van zelf, dat zich ten opzigte van dit alles van het eene jaar tot het andere bij de verschillende instellingen, meer of minder beduidende afwisselingen voordoen, waarvoor niet altijd bepaalde redenen zijn op te geven.

Voor onderhoud van gebouwen enz., en voor alle kosten van administratie werd f 182 429 uitgegeven tegen f 171 190, en dus meer f 11 239.

Het kapitaal, dat belegd werd, overtrof het te gelde gemaakte met f 126 603. Die uitkomst deed zich vooral in Friesland voor, waar het alleen f 105 838 in meer bedroeg; voorts in mindere mate in Gelderland, Zuidholland, Noordholland, Zeeland, Overijssel en Gelderland.

In Noordbrabant werd noch iets te gelde gemaakt, noch belegd; in Drenthe en Limburg alleen een klein bedrag te gelde gemaakt, niets belegd; in Utrecht overtrof het afgeloste het belegde met f 750.

De voordeelige sloten van rekening waren f 244 665 meer dan in 1874.

Ook alle overige ontvangsten bedroegen meer dan in laatstgenoemd jaar; een natuurlijk gevolg van het grooter getal deelnemers.

In zoo verre bijzondere oorzaken dienaangaande door enkele besturen van bussen werden medegedeeld, komen zij voor in de kolom »Aanmerkingen" van tabel 30*b*.

Door eenige bussen werden bij voortduring, uit voordeelige sloten van rekening, aan deelnemers en aan leden, die een bepaalden ouderdom bereikt hadden, of die als blijvend gevolg van ziekten, voor arbeid ongeschikt waren, weder uitkeeringen gedaan; de leden van sommige andere bussen verdeelden onderling de voordeelige saldo's.

Spaarbanken.

Het getal spaarbanken, vermeld in de ontvangen opgaven der onderscheidene collegien van Gedeputeerde Staten, en opgenomen in de tabellen 31*a* en *b* van dit verslag, bedraagt 223.

Er werden spaarbanken opgerigt te Veghel, Hummelo en Keppel, Oosterdijk, gemeente Andijk en Oldeboorn.

De oprigting in de beide eerste gemeenten geschiedde door bijzondere personen en in de beide laatste door de betrokken afdeelingen der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.

Voor het eerst is de spaarbank van het Nederlandsch onderwijzersgenootschap, waarvan de zetel te Amsterdam is gevestigd, onder het getal spaarbanken in de bovengenoemde tabellen vermeld; de cijfers van ontvang en uitgaaf van die bank komen mede daarin voor de eerste maal voor.

Het is gebleken dat er niet één maar twee spaarbanken te Oosterhout bestaan.

De spaarbanken te Warga en Reek werden opgeheven.

Ten opzigte der banken te Arum en Wommels zijn in 1875 de noodige opgaven ontvangen.

Omtrent 11 van de 223 banken zijn geene opgaven verstrekt. Die instellingen waren gevestigd te Waalwijk, Oosterhout, Sprang, Veghel, Nijkerk, Wamel, Boskoop, Montfoort, Soest en Scheemda.

Het bestuur van de inrigting te Veghel was daartoe wegens het kortstondig bestaan niet in de gelegenheid; ze trad op het einde van December 1875 eerst in werking.

Ten gevolge van een en ander loopen over 212 banken de opgaven, die in gemelde tabellen 31 *a* en *b* zijn opgenomen, en die tot de hier volgende beschouwingen aanleiding geven.

Het getal deelnemers stond tot de bevolking als 39,09 tot 1000 zielen.

De verhouding was in:

Noordbrabant	14,65
Gelderland	30,39
Zuidholland	69,36
Noordholland	57,39
Zeeland	21,48
Utrecht	40,87
Friesland	31,83
Overijssel	24,59
Groningen	43,14
Drenthe	12,31
Limburg	4,18

In 1874 was de verhouding over het geheel 35,05.

Zoowel in het geheel, als in iedere provincie afzonderlijk, was dus de deelneming, vergeleken met die in laatstgenoemd jaar, weder belangrijk toegenomen. Ook hier stond Zuidholland, wat het getal deelnemers betreft, verre boven alle andere provincien.

Het getal deelnemers in al de banken te zamen was 148 922, tegen 132 061 in 1874, en dus 16 861 meer dan in genoemd jaar; het verschil in meer tusschen de jaren 1874 en 1873 beliep 13 405.

Blijkens gemelde tabellen werd er f 8 791 568 ingelegd en slechts f 5 786 586 terug betaald; het eerste overtrof het laatste derhalve met f 3 004 982.

Het bedrag der ingelegde gelden was in alle provincien hooger dan in 1874; het bedroeg in het geheel f 8 791 568 tegen f 7 125 840 in dat jaar en was dus f 1 665 728 meer.

De terugbetalingen bedroegen meer in alle provincien, met uitzondering van Zuidholland en Overijssel, waar zij minder beliepen dan in 1874.

Voor onderhoud van gebouwen enz. werd f 9433 meer uitgegeven; daarentegen bedroegen de inkomsten van bezittingen f 128 885 meer dan in 1874.

Het zuiver bedrag der reservefondsen klom van f 2 751 071 in 1874 tot f 3 032 466 in 1875, en was dus met f 281 395 vermeerderd.

Uit een en ander blijkt de algemeene vooruitgang der spaarbanken. Die vooruitgang was doorgaande. Het getal instellingen klom, blijkens de tabellen, van 1865 tot 1875 van 158 tot 223; het bedrag der inlagen van f 2 845 592 tot f 8 791 568.

Vergeleken met 1874, waren er in 1875 in de 206 banken, van welke opgaven over beide jaren werden verkregen, meer deelnemers bij 183 en minder bij 19 banken; bij 4 bleef het getal onveranderd; bij de gemelde 206 banken bedroegen de inlagen bij 165 meer en bij slechts 41 minder.

Een en ander zijn sprekende bewijzen van den steeds toenemenden bloei der meeste spaarbanken. Veilig kan in de eerste plaats de oorzaak daarvan worden toegeschreven aan den welstand der werkende klasse en der zoogenaamde kleine burgerij. Veel werk was er te krijgen, in vele gemeenten gedurende bijna het geheele jaar; meestal ruim waren de loonen voor dat werk uitbetaald. Daardoor kon er iets bespaard worden, zelfs iets meer dan in vorige jaren.

Erkend moet het echter worden dat vele besturen van spaarbanken alle mogelijke pogingen in 1875 weder hebben aangewend, om den bloei der onder hun beheer staande instellingen te bevorderen. Sommige gaven door verspreiding van gedrukte verslagen aangaande ontvangsten en uitgaven enz. meer bekendheid aan de banken; andere stelden meer gelegenheid tot het inbrengen en terugnemen van gelden; weder andere verhoogden den intrest, aan de deelnemers uit te betalen.

Wel is waar was de deelneming in enkele banken, zoo in getal als in bedrag, minder dan in 1874; wel werd er bij eenige in 1875 minder ingebragt dan teruggenomen, doch die gevallen waren, blijkens vorenstaande opgaven, niet talrijk. Bij die banken, waar zulks plaats had, lag de reden meer in toevallige omstandigheden, soms van plaatselijken aard of in veranderingen der reglementen, om daardoor de instellingen meer aan het doel, waarvoor zij in het leven werden geroepen, te doen beantwoorden. Zoo werd onder anderen uit Elst gemeld, dat daar f 6000 minder in de bank werd belegd en f 8000 meer teruggevraagd, alleen ten gevolge der bepaling, om kapitalen van f 1000 en hooger niet meer aan te nemen. Dien ten gevolge verminderde ook het aantal deelnemers in die bank. Door de bank te Dwingelo werd ruim f 5005 meer aan de deelnemers terugbetaald dan in 1874, een gevolg van de gemaakte bepaling, om geen grootere som dan f 1000 van één persoon in de bank te behouden. Het getal deelnemers was, vermoedelijk daardoor, bij die bank minder dan in 1874; dit was evenzeer het geval wat betreft het bedrag der inlagen. Het aangaan van huwelijken of het beginnen van eene handelszaak was mede oorzaak van het terugnemen van vele gelden. Althans door de besturen der banken te Buren, Bedum, Hoogezand en Sappemeer, Nieuwe Pekela, Termunten, werd dit gemeld.

Hier zij echter opgemerkt, dat verschillende omstandigheden, die volstrekt niet in verband staan met de meerdere of mindere zucht tot sparen, ook niet met den meerderen of minderen vooruitgang van de banken, aanleiding kunnen geven tot het in die instellingen plaatsen, geplaatst laten of het daaruit terug nemen van gelden. Zoo wordt o. a. vaak van de spaarbank gebruik gemaakt, tot tijdelijke belegging van gelden, in afwachting van de gelegenheid om ze voordeeliger dan daar te beleggen, of wel worden de bespaarde gelden terug genomen, zoodra zij een bedrag hebben bereikt, voldoende, om ze meer winstgevend te kunnen plaatsen.

Bij Koninklijk besluit van 28 December 1875 (*Staatsblad* n°. 250) is, met ingang van 1 Mei 1876, de gelegenheid opengesteld tot het overmaken door tusschenkomst der postadministratie, van gelden aan en het erlangen van terug betaling van spaarbanken, welker besturen zich tot medewerking op den voet van dat besluit bereid verklaren.

Spaarkassen.

Ten gevolge van de opheffing der spaarkas te Holten, ontstaan door het vertrek uit die gemeente van den oprigter en bestuurder dier instelling, is het getal in tabel 32 vermelde spaarkassen één minder dan in die over 1874 en bedraagt dus 31.

Het bestuur der spaarkas te Ede heeft weder geweigerd de verlangde opgaven te verstrekken; de opgaven omtrent de instellingen van dien aard te St. Nicolaasga en Groningen ontbreken mede; de kas te 's Gravenhage heeft tijdelijk hare werkzaamheden gestaakt, terwijl die te Brouwershaven, te Zonnemaire en te Smallingerland, wegens gemis aan deelneming nog steeds buiten werking bleven.

Vergeleken met 1874 leverde 1875 de volgende resultaten op.

Het getal deelnemers bedroeg 6710 tegen 7116 in 1874 en was dus 406 minder. Het bedrag der gedane inlagen was f 17 956, en het terug betaalde, zoo in geld als in nature, f 8573 minder dan in 1874. Ook de inschrijvingen of bijdragen door particulieren waren minder dan in laatst genoemd jaar en wel tot een bedrag van f 1965.

De oorzaak van die verschillen ligt in het niet werken gedurende 1875 van de kas te 's Gravenhage en in het opheffen van die te Holten. Eerstgenoemde kas telde in 1874 579 leden, het ingelegde bedrag beliep in dat jaar f 15 929 en het terug betaalde f 16 072; de laatst genoemde telde slechts 19 leden, die het niet onaanzienlijk bedrag van f 6361 hadden ingelegd, terwijl het terug betaalde slechts f 1251 beliep.

Door nu deze cijfers zamen te tellen en de verkregen uitkomsten te vergelijken met de hierboven aangewezen verschillen tusschen beide jaren, wordt een resultaat verkregen, dat aantoont eene meer uitgebreide werkkring dan in 1874 bij vele der overige instellingen van dezen aard. En werkelijk; er waren, blijkens gemelde tabel 32, ver-

scheidene spaarbanken, waarin meer deelgenomen werd dan in 1874. Redenen voor die vermeerdering in 1875 zijn echter niet opgegeven.

Dat de inkomsten van bezittingen f 452 meer bedroegen dan in 1874, en dat er in 1875 ruim f 15 595 meer is belegd dan te gelde gemaakt, ligt vooral in de spaarkas te Holwerd, welke instelling meer het karakter heeft van eene spaarbank, zoo als ook is opgemerkt in het verslag aangaande het armbestuur over 1874. De inkomsten van bezittingen van die kas waren f 1183 tegen f 573 in 1874; door haar werd in 1875 f 9364 belegd en slechts f 3149 afgelost.

Ook te Buitenpost en te Koudum was er in 1875 veel meer belegd dan te gelde gemaakt; daar was het belegde f 6971 en het afgeloste slechts f 1469; hier het belegde f 2190, terwijl er niets werd afgelost.

In Noordbrabant en Limburg bestonden geene spaarkassen; in die van Zeeland was, zoo als hiervoren reeds werd vermeld, ook in 1875 geen deel genomen.

Het getal deelnemers stond tot de bevolking in:

Gelderland	als	0,39
Zuidholland	»	4,41
Noordholland	»	0,63
Utrecht	»	0,85
Friesland	»	4,64
Overijssel	»	3,23
Groningen	»	1,27
Drenthe	»	0,58

en tot de bevolking van het geheele Rijk als 1,76 tot 1000 zielen.

De verhouding was lager dan in 1874 in Gelderland, Zuidholland, Noordholland en Groningen, en hooger dan in dat jaar in Utrecht, Friesland, Overijssel en Drenthe.

Aangaande deze soort van instellingen werd nog gemeld: uit Zuidholland, dat de kas te Dordrecht, even als in 1874, geen intrest betaalde, maar eene premie van 2 pct. uitgekeerd heeft en dat het nadeelig saldo f 1028 bedroeg; uit Noordholland, dat volgens opgaaf, de verminderde deelneming in de kas te Purmerende haren grond vindt in de omstandigheid, dat vele van hen, die zich belast hadden met het ophalen der spaarpenningen aan de huizen der deelnemers, nalatig waren gebleven, doch dat het bestuur maatregelen had genomen om de inleggelden geregeld op te halen, waarvan het voor 1875 gunstige gevolgen verwachtte; uit Zeeland, dat de reserve-fondsen van de kas te Brouwershaven en Zonnemaire nog steeds berustten in de spaarbank te Zierikzee; uit Friesland, dat aan de kas te Koudum eene spaarbank verbonden was, die 56 deelnemers telde, dat de cijfers der beide instellingen, zelfs bij benadering, niet voor splitsing vatbaar waren en derhalve in de tabel der spaarkassen zijn gebragt; uit Groningen, dat de kas in de gemeente Groningen 3 pct. vergoed heeft als premie voor iederen gulden, onverschillig op welk tijdstip van het jaar ook ingelegd.

Hulpbanken.

Het getal hulpbanken, tabellen 33*a* en *b*, was één meer dan dat in 1874 en bedroeg 46.

Opgaven werden er voor het eerst gedaan aangaande de in 1871 door de Evangelisch-Luthersche diaconie te Amsterdam opgerigte hulpkas. Zij verstrekte rentelooze voorschotten onder borgstelling.

In Limburg ontbraken nog instellingen van dien aard.

Het getal personen aan welke voorschotten werden gedaan, bedroeg 6574, en was dus 339 minder dan in 1874. Het stond tot de bevolking der provincien, in welke de banken zich bevinden, in het geheel als 1,73, en in:

Noordbrabant	als	0,23
Gelderland	»	2,11
Zuidholland	»	2,58
Noordholland	»	2,41
Zeeland	»	2,04
Utrecht	»	2,11
Friesland	»	1,35
Overijssel	»	2,01
Groningen	»	1,36
Drenthe	»	0,28

tot 1000 zielen.

In 1874 was die reden in het geheel 1.95. Zij was in 1875 hooger in Groningen en Drenthe en lager dan in eerstgenoemd jaar, in al de overige provincien.

In 1875 werden 8017 voorschotten gedaan tot een bedrag van f 723 742, tegen 8032 en f 698 261 in 1874.

De *kapitalen*, waarmede de banken werkten beliepen f 409 857 of f 15 488 meer dan in 1874. Van die kapitalen was f 275 739 aan geldschieters — waaronder spaarbanken, enz., met welke eenige hulpbanken in verband staan — of aan aandeelhouders verschuldigd, en kwam f 134 118 aan de banken toe, als gesproten, uit vrijwillige bijdragen, overwinsten en andere bronnen. Van de eerstbedoelde kapitalen werden van $1^{66}/_{100}$ tot 6 pct renten of dividend, tot een gezamenlijk bedrag van f 11 942 betaald. Voor aflossing van verschuldigde kapitalen en belegging van voorhanden gelden werd f 95 324, of f 15 391 minder dan in 1874 uitgegeven; voor onderhoud van gebouwen, enz. en voor alle kosten van administratie, waren daarentegen de uitgaven f 8523 of f 251 meer dan in dat jaar. De verschillende uitgaven bedroegen f 988 tegen f 3933 in 1874. De geheele uitgaaf was f 840 519 tegen f 832 301 in laatstgenoemd jaar.

De voorschotten waren gedaan tegen eene rente van 1 tot 5 pct. en bij enkele banken renteloos. Van de leeners werd ontvangen voor terugbetaling van voorschotten f 722 872; voor renten, na aftrek van het kwijtgescholdene wegens geregelde of vervroegde terugbetaling der voorschotten, f 23 508, en voor boeten wegens vertraagde terugbetaling f 661. Deze drie sommen waren in 1874 respectivelijk f 698 999, f 22 698 en f 690. Voorts werd nog ontvangen wegens renten van belegde kapitalen en inkomsten van andere bezittingen f 1917 of f 642 meer dan in 1874; van inschrijvingen of bijdragen van particulieren f 1576, tegen f 1013 in 1874; wegens opgenomen gelden, ook door plaatsing van aandeelen, ter vermeerdering van het kapitaal, waarmede de banken werken, f 95 764 of 5262 minder dan in 1874. De verschillende ontvangsten, grootendeels bestaande uit gelden, op 1 Januarij in kas, teruggenomen tijdelijk belegde gelden, opbrengst van livretten, enz. bedroegen f 4925 tegen f 7270 in 1874. De geheele ontvangst beliep f 851 223 tegen f 832 971 in laatstgenoemd jaar.

Als onverhaalbaar op de gedane voorschotten werd f 283 tegen f 343 in 1874 afgeschreven.

De gemaakte overwinst bedroeg f 9542 en het geleden verlies f 270 tegen f 7663 en f 215 in laatstgemeld jaar. De verliezen zijn geleden door de banken te Enkhuizen, Hoorn en Holwerd.

De bovenstaande cijfers bewijzen dat de werking dezer zoo heilzame instellingen in 1875 weder eenigzins was toegenomen.

Opmerking verdient het, dat het geleende bedrag f 25 481 meer bedroeg, niettegenstaande het getal voorschotten 15 minder was dan in 1874. Dat meerdere en mindere deed zich slechts bij eenige banken voor. Alleen ten opzigte van de banken te Nijmegen en te Middelburg, waar dit ook plaats had, waren daarvoor bepaalde redenen opgegeven. Te Nijmegen had het bestuur der bank geweigerd aan het verzoek van verscheidene personen, aan wie vroeger voorschotten waren verstrekt, te voldoen, op grond dat deze geene neringdoenden meer waren. Daar de in 1874 verleende voorschotten aan die personen zich steeds tot kleine sommen bepaalden, en daarentegen aan een kleiner getal andere een ruimer voorschot werd gedaan, verklaart zich aldaar de vermindering van het getal voorschotten bij grooter voorgeschoten bedrag, vergeleken met 1874. Te Middelburg, waar 517 voorschotten waren gedaan tegen 536 in 1874, en dus 19 minder, was het geleende bedrag

f 1904 meer dan in dat jaar, waarvan de oorzaak wordt toegeschreven aan het vrij groote getal voorschotten van f 200.

Bij eenige andere banken waren èn de voorschotten èn de geleende bedragen minder dan in het voorafgaande jaar; bij andere had het omgekeerde plaats. Dit zijn echter de gewone jaarlijksche afwisselingen, waarvoor niet altijd bepaalde oorzaken kunnen worden opgegeven.

Te Arnhem was een en ander hooger dan in het vorige jaar; het bestuur kon de oorzaak daarvan niet aanwijzen, maar meende het verschijnsel eer verblijdend dan ongunstig te mogen noemen. Ofschoon bij de hulpkas voor minvermogende Israëliten in die gemeente, in 1875 minder aanvragen om voorschotten waren ingekomen, en die kas ook f 245 minder verstrekte dan in 1874, toonen de cijfers van deze instelling, zoo van uitgaven als ontvangsten, gelijk mede die van de aan de hulpkas verbonden bewaarkas aan, dat de toestand niet ongunstig was. Er werden in 1875 door de hulpbank te Apeldoorn 45 voorschotten minder gedaan en f 1812 minder uitgegeven dan in 1874; de oorzaak daarvan is echter niet opgegeven Dit laatste was mede het geval, voor zooveel betreft de hulpbank te Zwolle, waar het aantal voorschotten 4 minder bedroeg dan in 1874; het bedrag was echter, niettegenstaande die vermindering, f 175 hooger dan in het vorige jaar.

Het bestuur der bank te Almelo kon slechts karig aan de vele aanvragen om voorschotten voldoen. Grootendeels geschiedde in 1875 de terugbetaling der geleende gelden vrij geregeld, zelfs losten verscheidene personen de ontvangen voorschotten vóór den vervaltijd af, waarvoor zij restitutie van de betaalde renten of ook wel daarvoor korting ontvingen. Zeldzaam behoefde de borgen om betaling aangesproken te worden, en uit de ontvangen bescheiden blijkt, dat slechts eenmaal een begin van uitvoering moest gegeven worden aan eene geregtelijke vervolging, die echter niet behoefde te worden voortgezet.

Vereenigingen tot het uitoefenen van patronaat over armen.

Uit de berigten omtrent deze vereenigingen over 1875 ontvangen, blijkt hoofdzakelijk het volgende:

De Maatschappij van weldadigheid tot welstand der bewoners van de kerkelijke gemeente te St. Willebrord heeft in 1875 weder gunstig gewerkt. Ter bereiking van haar doel: ondersteuning van het aldaar gegeven wordende lager onderwijs en van de in die gemeente gunstig werkende industrieschool, had het bestuur de som van f 1178 uitgegeven. Deze uitgaven werden bestreden uit de opbrengst van den verkoop der gewerkte kant en gebreide goederen, zoomede uit de landpachten, liefdegiften en uit bijdragen van de commissarissen der Maatschappij.

Al de heidegronden, door die instelling bebouwd om werk te verschaffen, werden voor een geringen huurprijs aan de bewoners der gemeente afgestaan; de dennenbosschen hadden in 1875 geene inkomsten afgeworpen.

» De vereeniging » Hulpbetoon " te Arnhem strekte hare zorgen uit over 120 huisgezinnen. Behalve huisbezoek en toespraak, bestond de werkkring van deze instelling hoofdzakelijk in het verschaffen van naaiwerk.

De toestand en de werkzaamheden der Vrouwenvereeniging tot uitoefening van patronaat over behoeftigen te Apeldoorn, waren gelijk aan die in 1874 en bestonden in het verplegen van zieken, het ondersteunen van ouden van dagen en het verschaffen van werk aan gebrekkigen.

Aangaande de algemeene commissie van weldadigheid ter werkverschaffing in die gemeente werd gemeld, dat zij, voor zoo verre hare middelen strekten, was voortgegaan behoeftigen te ondersteunen, hoofdzakelijk door het verschaffen van geneesmiddelen aan zieken en van werk aan onderscheidene personen. Een aanzienlijke gift stelde haar in de gelegenheid hare zorgen over vele behoeftigen uit te strekken.

De vereeniging tot verbetering van den toestand der arbeidende klasse te Lienden, verschafte gedurende den winter werk, bestaande in het pluizen van touw. Het werk leverde goede resultaten.

Omtrent de vereeniging » Hulpbetoon aan eerlijke en vlijtige armoede" te Rotterdam werd medegedeeld, dat zij aan 70 personen werk verschaft, bestaande in wollen- en linnennaaijen, zoomede in breijen. Voor daggelden en arbeidsloonen werd uitgegeven f 2172, voor grondstoffen en gereedschappen f 7429, voor schoolgelden f 22 en voor kosten waarmede de eigendommen en inkomsten bezwaard waren en alle kosten van beheer f 961. Die uitgaven werden bestreden uit de inkomsten van allerlei aard en toegekende regten ad f 245, uit de opbrengst van het werk ad f 9435 en uit die van collecten en giften ad f 1124; de voordeelige sloten van rekening beliepen f 14 975.

De vereeniging » Hulp en Arbeid" te Oostzaan heeft, wegens den vroeg ingevallen winter, in 1875 geen werk aan mingegoeden kunnen verschaffen. Aan onderstand werd echter uitgegeven f 640, zijnde f 15 meer dan in het voorafgaande jaar. Het getal ondersteunden, weduwen en ouden van dagen bedroeg 24.

Omtrent de christelijke vrouwenvereeniging » Tot heil der armen" te Hilversum werd medegeeld, dat in 1875 door haar 72 personen onafgebroken waren bedeeld: dat voor onderstand f 733 en voor kosten van beheer f 885 werd uitgegeven, terwijl de ontvangsten, bestaande uit vrijwillige giften en uit de opbrengst van een gehouden bazar, een som van f 1641 beliepen.

Door de vereeniging tot behartiging van de stoffelijke en geestelijke belangen der armen te Haarlem is berigt, dat zij, behalve het bezoeken van behoeftigen aan hunne woningen, teven aan vrouwen, naai- en breiwerk verschafte en aan meisjes onderrigt deed geven in vrouwelijke handwerken. Op de naaischool genoten 23 meisjes en op de breischool 36 dat onderrigt. Ten behoeve van de 127 gezinnen, tot welke het huisbezoek zich uitstrekte, te zamen uitmakende 625 personen, waaronder 270 kinderen beneneden de 18 en 150 boven de 18 jaren, werd f 3837 uitgegeven, als: voor administratiekosten f 182, voor gereedschappen en grondstoffen f 2311; voor spijs, onderwijs en giften f 666, voor arbeidsloon f 639 en voor verschillende kleine uitgaven f 39. De middelen, ter voorziening in die uitgaven waren: inkomsten van bezittingen f 42, opbrengst van het werk f 3227, opbrengst van collecten en giften f 605 en het voordeelig slot van rekening f 478.

Behalve van de bovenstaande instellingen is nog bij de Regering ingekomen het verslag der maatschappij tot opvoeding van weezen in het huisgezin. Het is het tweede door het bestuur, sedert de oprigting op 19 Mei 1874, uitgebragt.

Met dankbaarheid zag het bestuur op het tweede jaar van het bestaan der instelling terug, Al vloeide de bron van inkomsten en giften niet te ruim, dat verminderde in geen opzigt de dankbaarheid, waarmede sedert de jongste jaarvergadering eene som van ruim f 385 werd ontvangen.

Het viertal comité's groeide in den loop van het jaar tot een negental aan: behalve te Oosterbeek, Rotterdam, Overmaasche dorpen en Nijmegen, waren nu ook comité's gevestigd te Assen, te Zutphen, te Dordrecht, te Utrecht, te Brummen en omstreken.

Het aantal leden der maatschappij was van 213 tot 249 en dat der begunstigers van 133 tot 1[illegible]3 geklommen. De getallen waren niet groot en oogenschijnlijk was de vermeerdering uiterst gering. Maar daarbij is in het oog te houden dat het cijfer der comité's-leden van 124 tot 206, dat der begunstigers van 87 tot 133 aangroeide, zoodat de maatschappij in het geheel 118 leden en 176 begunstigers heeft aangewonnen en alzoo 456 leden en 395 begunstigers telde.

Het aantal weezen, aan de zorg der maatschappij toevertrouwd, klom van 10 tot 31. Van de 31 weezen werden ter verzorging aan de maatschappij opgedragen 6 door voogden, 5 door regenten van weeshuizen, 3 door armvoogden en 13 door het Rijk. Van de gemelde 31 weezen behooren 13 tot de Roomsch-katholijke, 15 tot de Gereformeerde, 2 tot de Doopsgezinde en 1 tot de Vereenigd christelijke gemeenten. Grootendeels werden de verplegingskosten geheel vergoed; voor sommigen komt de maatschappij, de comité's, of armbesturen of voogdijen in de kosten te gemoet, voor enkelen werden zij geheel door de maatschappij gedragen.

Ten gevolge der bepaling van art. 22 der statuten, mag slechts de helft der inkomsten van het comité in de algemeene kas worden gestort, terwijl daarentegen zoo moge-

lijk, uit die kas zou moeten geholpen worden, wanneer de middelen van een comité niet voldoende zijn om in de verzorging van een wees te voorzien. Daar zoo doende de oprigting van een comité der algemeene kas op een aanzienlijk finantieel verlies komt te staan, heeft men zich geene moeite gegeven te Amsterdam, Groningen, Zwolle, 's Gravenhage, Leeuwarden, Scheveningen en andere plaatsen, waar het aantal leden en begunstigers daartoe groot genoeg was, comité's te vormen, vóór dat in dit bezwaar was voorzien.

Een daartoe strekkend voorstel is gedaan en het bestuur zag de beraadslaging daarover met vertrouwen te gemoet.

Vereenigingen tot het verschaffen van betere woningen aan minvermogenden.

De berigten, aangaande deze vereenigingen ontvangen, bevatten in hoofdzaak het volgende:

De finantiele toestand der te Arnhem bestaande vereeniging tot het verschaffen van geschikte woningen aan de arbeidende klasse aldaar was zeer gunstig. De in 1874 onbetaald gebleven rekeningen werden voldaan, die wegens onderhoud der gebouwen over 1875 verevend, en toch bedroeg het voordeelig saldo over laatstgenoemd jaar nog f 1350. Behalve dat bedrag bestonden de bezittingen uit 134 woningen, die, verhuurd van f 0,30 tot f 1,50 per week, eene som van f 6806 opbragten. Wanbetalingen waren zeldzaam voorgekomen. Slechts aan één huurder was de huur bij deurwaarders-exploit opgezegd.

De bevolking der 134 woningen bestond uit 109 mannen, 127 vrouwen en 333 kinderen, dus te zamen uit 569 personen. Het getal geborenen bedroeg 18, dat der overledenen 12.

Aangaande de huurwoningen der Nederduitsch-Hervormde diaconie te Dordrecht waren over 1875 weder gunstige uitkomsten verkregen. Van het renteloos opgenomen kapitaal werden acht aandeelen afgelost. Door de bedeelden dier diaconie, alleen als huurders aangenomen, werden de woningen zeer gezocht en, behoudens enkele uitzonderingen, zindelijk bewoond, terwijl allen den zeer matigen huurprijs geregeld voldeden. Over het geheel was de gezondheidstoestand der bevolking gunstig geweest; zeldzaam waren sterfgevallen voorgekomen.

Gedurende het jaar 1875 is door het bestuur der vereeniging tot verbetering der woningen van de arbeidende klasse te 's Gravenhage voortgewerkt op de bestaande grondslagen, en waren daarvan uitkomsten verkregen, die allezins bevredigend mogten genoemd worden.

De 141 woningen aan de Hoefkade voldeden zeer goed in de bewoning; waarvan dan ook het gevolg was, dat de aanvankelijk hier, gelijk in alle nieuwe panden, eenigermate vlottende bevolking voor huurders van meerdere stabiliteit plaats maakte. De opbrengst der huurpenningen van deze woningen heeft bedragen f 13 248; die van alle woningen dezer vereeniging te zamen f 43 605.

Met kracht was er weder naar gestreefd om de woningen steeds in voldoenden staat van onderhoud te hebben; hieraan was p. m. f 1900 meer besteed dan in 1874.

De gesloten assurantien waren, voor zoover het bedrag daarvan niet meer beantwoordde aan de waarde der woningen, verhoogd.

Als maatregel ter bevordering van de gezondheid der bewoners werd gemeld, dat voor alle woningen duinwater verkrijgbaar was, hetgeen ten vorigen jare nog slechts op vier plaatsen het geval was geweest. De uitgaven daarvoor beliepen in 1875 f 523.

Nog langs anderen weg trachtte het bestuur het welzijn der bewoners te bevorderen. Zoo waren enkele gezinnen, die zich voortdurend aan onreinheid overgaven, ofschoon zij hun huur geregeld betaalden, uit de woningen verwijderd; hetzelfde lot wedervoer een persoon, die met een ieder over alles twist zocht, en tot grooten last was van de geheele buurt.

Overigens bleek bij voortduring, dat het streven der vereeniging in het algemeen bij de arbeidende klasse hoog gewaardeerd wordt.

De geldelijke toestand bleef, ook bij de gemelde uitbreiding, gunstig, niettegenstaande het veel bezwaarlijker viel dan voor eenige jaren, wegens stijging van prijzen, goede arbeiderswoningen te bouwen, zonder de huur bovenmatig op te drijven.

Uit de balans der vereeniging blijkt toch, dat het actief op 31 December 1875 beliep f 621 898 en het passief f 513 683, zoodat het eerste het laatste met f 108 215 overtrof.

Voorts werd nog vermeld, dat het bestuur had besloten, deel te nemen aan de wereldtentoonstelling te Philadelphia, door inzending van het model der woningen in den Zusterpolder, met een in het Engelsch gestelde schets van den werkkring der Vereeniging. De op de Weener-tentoonstelling behaalde medaille, was uit handen van Z. K. H. Prins Hendrik der Nederlanden, honorair lid der Vereeniging, ontvangen.

Het bestuur der Vereeniging tot het verschaffen van betere woningen aan de arbeidende klasse te Amsterdam liet in 1875 weder 104 woningen bouwen; keerde aan de aandeelhouders een dividend uit van 5 pct. en schreef eene som van f 2065 op de waarde der perceelen af.

De Vereeniging » des Werkmans vriend" te Haarlem, kocht 14.40 aren grond tot aanbouw van 18 arbeiderswoningen.

Door de Vereenining tot aanbouw van geschikte woningen te Hilversum werd noch bijgebouwd, noch aangekocht. Aan de aandeelhouders werd $3^1/_2$ pct. rente uitgekeerd en een aandeel ad f 250 uitgeloot.

De Vereeniging tot aanbouw van doelmatige woningen en andere inrigtingen voor den arbeidersstand in die gemeente, kon, wegens gebrek aan kapitaal, slechts een blok woningen, geschikt voor zes huisgezinnen oprigten.

Gedurende 1875 werden door de drie Maatschappijen tot verbetering der woningen voor arbeidenden te Utrecht geene bouwgronden aangekocht. De geldmiddelen dier Maatschappijen verkeerden echter in bloeijenden toestand. De eene keerde een dividend uit van 6; de andere van 5 en de derde van $4^1/_2$ pct., terwijl de voordeelige saldo's werden aangewend tot belooning der huurders, die zich door zindelijkheid in de bewoning en trouwe betaling van het huurgeld onderscheiden hadden.

Het kapitaal der eerste Maatschappij, opgenomen onder hypothecair verband, werd in den loop van 1875 met f 300 verminderd, welk bedrag op de waarde der eigendommen was afgeschreven; dat van de tweede onderging geene verandering, terwijl dat van de derde aanmerkelijk vermeerderd werd door de uitgifte van obligatien tot een bedrag van f 40 000. Deze som heeft grootendeels gestrekt ter bestrijding der kosten van den aanbouw der woningen nabij de Kruisstraat.

Het bestuur der vereeniging tot verbetering der arbeiderswoningen te Zwolle bleef uitzien naar eene geschikte gelegenheid tot aankoop van nieuw bouw terrein; het betwijfelde echter, of zich die gelegenheid wel spoedig zou voordoen, ten gevolge van den bovenmatigen prijs der gronden, die voor bouwing in aanmerking kunnen komen.

De woningen buiten de Diezerpoort werden voltooid; zij waren in den loop van het jaar verhuurd; de exploitatie, zoo van deze, als van de overige woningen der vereeniging leverde zeer bevredigende resultaten. Het bedrag wegens wanbetaling beliep iets meer dan in 1874; de uitgaven voor onderhoud waren daarentegen minder dan in dat jaar. Twee aandeelen der geldleening, groot f 20 000, werden afgelost.

De armenwoningen van het algemeen diakengezelschap der Nederduitsch Hervormde gemeente in Groningen, 100 in getal, werden even als in vorige jaren, en bloc, aan de diaconie der gemeente verhuurd voor f 2800. De bewoning en de gezondheidstoestand der bewoners, bedeelden der diaconie, gaven geene aanleiding tot eenige opmerking. Van het tot aankoop der woningen genegotieerde kapitaal werd weder f 1200 afgelost, zoodat de schuld, op 31 December 1875 op die woningen nog rustende, bedroeg f 8000.

De bouwvereeniging te Groningen begon het jaar 1875 met 221 leden en f 133 900 in kapitaal, verdeeld in 1339 aandeelen. Ledental en maatschappelijk kapitaal bleven op dezelfde hoogte, geen van beiden werd in dat jaar vermeerderd, De werkkring der vereeniging breidde zich evenwel uit. In den loop van het jaar werd een aanvang gemaakt met den aanbouw van 7 woningen. Dit werk was aanbesteed voor de som van f 20 884. Door de Vereeniging werden aangekocht een huis met erf voor f 2025 en een perceel bouwgrond voor f 9400. Een gedeelte van dit laatste werd bestemd voor den aanbouw van 19 wonin

gen, waarvan in de laatste maanden van het jaar de fundamenten werden gelegd. Het werk was aanbesteed voor f 35 799. Met inbegrip van de bovengemelde 7 woningen, die echter op het einde van het jaar nog niet voltooid waren en van het aangekochte huis, had de vereeniging op ultimo December 1875 in bezit 118 woningen, waarvan f 10 172 werd ontvangen. De onderhoudskosten beliepen f 1076. Een dividend van 5 pct. werd uitgekeerd en f 1958 gevoegd bij het reservefonds, welk fonds daardoor klom tot f 8738.

Verdere instellingen tot voorkoming van armoede.

De Hervormde Provisorie van Neede ondersteunde 6 huisgezinnen gedurende het geheele jaar en 19 huisgezinnen, benevens 2 eenloopende personen alleen gedurende den winter. Voor ondersteuningen van allerlei aard, begrafeniskosten daaronder begrepen, werd door die instelling uitgegeven f 317. De kosten van administratie, benevens die voor onderhoud van eigendommen beliepen f 49. Die uitgaven konden worden bestreden uit de inkomsten van bezittingen van allerlei aard en toegekende regten ad f 387. Door de voordeelige saldo's van rekening, de verschillende ontvangsten, gelden behoorende tot de vorige dienstjaren en het bedrag der erlangde aflossingen kon eene som van f 328 belegd worden.

Omtrent de proveniershuizen te Alkmaar zijn over 1875 geene opgaven ontvangen.

Aangaande de instelling, St. Antony-gilde, te Dwingelo werd gemeld dat zij 5 personen gedurende 1875 een of meer malen onderstand verleende en daarvoor bijna f 106 uitgaf; de kosten van administratie beliepen ruim f 12. Die uitgaven werden bestreden uit de opbrengst der collecten en vrijwillige bijdragen.

's Gravenhage, 31 Januarij 1878.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

KAPPEYNE.

[122. 3.]

TABEL 1.

ONDERSTEUNDEN zoo door gemeentebesturen regtstreeks, als door besturen voor huiszittende armen, behoorende tot de instellingen van weldadigheid, bedoeld bij litt. *a* en *d* van art. 2 der wet van 28 Junij 1854 (*Staatsblad* n°. 100).